

БАЙГАЛЬ ОРЧИН, НОГООН ХӨГЖИЛ,
АЯЛАЛ ЖУУЛЧЛАЛЫН ЯАМ

БИОЛОГИЙН ОЛОН ЯНЗ БАЙДЛЫН ҮНДЭСНИЙ ХӨТӨЛБӨР (2015-2025 он)

БАЙГАЛЬ ОРЧИН, НОГООН ХӨГЖИЛ,
АЯЛАЛ ЖУУЛЧЛАЛЫН ЯАМ

Биологийн олон янз байдлын үндэсний хөтөлбөр

2015-2025 он

Биологийн олон янз байдлын үндэсний хөтөлбөрийг Монгол Улсын Засгийн газрын 2015 оны 06 дугаар сарын 29-ны өдрийн хуралдаанаар хэлэлцэн 2015 оны 08 дугаар сарын 04-ний өдрийн 325 дугаар тогтоолоор баталсан болно.

Хэвлэлийн тайлбар:

Тус хөтөлбөрийг олон нийтэд хүртээмжтэй, хэрэглэгчдийн өдөр тутмын хэрэгцээнд ашиглахад хялбар, ойлгомжтой байх шаардлагыг харгалзан дараах хоёр хувилбараар хэвлэв. Үүнд:

1. Албаны хэрэгцээнд зориулж Монгол Улсын Засгийн газрын 2015 оны 325 дугаар тогтоолоор баталсан хувилбар
2. Ажлын хэрэгцээнд зориулж тус хөтөлбөрт дэвшүүлсэн зорилго, шалгуур үзүүлэлт, зорилт, хүрэх үр дүнгийн талаарх нөхцөл байдлын дүн шинжилгээ, уялдаа холбоог тодотгосон дэлгэрэнгүй хувилбар.

БИОЛОГИЙН ОЛОН ЯНЗ БАЙДЛЫН ҮНДЭСНИЙ ХӨТӨЛБӨР /2015-2025 он/

Хөтөлбөрийг боловсруулсан багийн гишүүд:

Батболд Д. Батхуяг Б.	Байгаль орчин, ногоон хөгжил, аялал жуулчлалын яам Дэлхийн байгаль хамгаалах сан (WWF)-гийн Монгол дахь хөтөлбөрийн газар
Ганзориг Б. Мөнхнаст Д.	Монгол Улсын Засгийн газрын хэрэг эрхлэх газар Дэлхийн байгаль хамгаалах сан (WWF)-гийн Монгол дахь хөтөлбөрийн газар
Мөнхчулуун Б.	Дэлхийн байгаль хамгаалах сан (WWF)-гийн Монгол дахь хөтөлбөрийн газар
Онон Ё. Пүрэвдорж С.	Байгаль орчин, ногоон хөгжил, аялал жуулчлалын яам Дэлхийн байгаль хамгаалах сан (WWF)-гийн Монгол дахь хөтөлбөрийн газар
Сумъяа Э. Сэлэнгэ Г.	Монгол Улсын Засгийн газрын хэрэг эрхлэх газар Дэлхийн байгаль хамгаалах сан (WWF)-гийн Монгол дахь хөтөлбөрийн газар
Чимэддорж Б.	Дэлхийн байгаль хамгаалах сан (WWF)-гийн Монгол дахь хөтөлбөрийн газар
Энхбаяр Н.	Дэлхийн байгаль хамгаалах сан (WWF)-гийн Монгол дахь хөтөлбөрийн газар

Зөвлөх багийн гишүүд:

Батжаргал З. Бат-Эрдэнэ Ч. Банзрагч Ц. Баясгалан А. Баярхүү С. Булган Т. Гомбобаатар С. Даваадорж Г. Шийрэвдамба Ц.	Байгаль орчны зөвлөх Хууль зүйн яам Байгаль орчин, ногоон хөгжил, аялал жуулчлалын яам Байгаль орчин, ногоон хөгжил, аялал жуулчлалын яам Байгаль орчин, ногоон хөгжил, аялал жуулчлалын яам Байгаль орчин, ногоон хөгжил, аялал жуулчлалын яам Монгол улсын их сургууль Швейцарийн хөгжлийн агентлаг Байгаль орчин, ногоон хөгжил, аялал жуулчлалын яам
Хэвлэлийн эхийг: Хавтасны зургийг:	Х.Балдандорж Дэлхийн байгаль хамгаалах сан (WWF)-гийн Монгол дахь хөтөлбөрийн газар

ТАЛАРХАЛ

Биологийн олон янз байдлын үндэсний хоёр дахь хөтөлбөр нь Монгол улсын төрийн захиргааны төв байгууллага, эрдэм шинжилгээний байгууллагууд, олон улсын байгууллага, төрийн бус байгууллагуудын ажилтан судлаачид оролцсон хамтын бүтээл юм. Хөтөлбөрийг боловсруулсан багийн нийт гишүүдэд энэхүү нүсэр ажилд оюуны мэлмий, үнэт цагаа зарцуулж, уйгагүй хөдөлмөрлөсөн явдалд талархал илэрхийлье.

Биологийн олон янз байдлын үндэсний хөтөлбөрийг боловсруулах явцад зохион байгуулсан 3 удаагийн хэлэлцүүлэгт идэвхитэй оролцож үнэтэй санал өгч байсан бүх хүмүүст болон санхүүгийн тусламж үзүүлсэн Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Байгаль орчны хөтөлбөр /UNEP/, зөвлөх багийн дээрх гишүүдэд гүн талархал илэрхийлье.

Өмнөх үг

Биологийн олон янз байдлын хамгийн чухал үнэт зүйл нь хүн төрөлхтөнд юугаар ч орлуулахгүй “экосистемийн үйлчилгээ”-г үзүүлдэгт оршдог. Нэгэнт л экоистемийн үйлчилгээ нь хүний мөнхийн хэрэгцээ учраас түүний үнэ цэнийг бууруулахгүйгээр хамгаалах, зүй зохицтойгоор ашиглах замаар хүний хэрэгцээг хангах арга замыг эрэлхийлсэн оновчтой санаачлагууд эцэсдээ байгаль орчны урт, богино хугацааны төлөвлөлт, хууль, дүрэмд тусгалаа олж хэрэгжих учиртай.

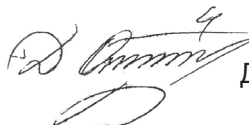
Сүүлийн хагас зуун жилд биологийн олон янз байдлын нөөц хурдацтай хомсдож байгааг эрдэмтэн, судлаачид эх дэлхий дэх зургаа дахь сүйрлийн илэрхийлэл гэж үзэн дэлхийн бүх улс орон энэ чиглэлд шинэ арга зам, чиг хандлагыг эрэлхийлэн, өргөн цар хүрээтэй, томоохон үйл ажиллагааг нэгэн зорилго, цаг хугацаанд төлөвлөн зохион байгуулдаг боллоо. Үүний нэг тод жишээ нь 1992 онд Рио де Жанейро хотод зохион байгуулсан “Байгаль орчин ба хөгжил” гэсэн НҮБ-ын олон улсын чуулга уулзалт дээр биологийн төрөл зүйлийн хомсдлыг дэлхий нийтээр хүлээн зөвшөөрч, “Биологийн олон янз байдлын” олон улсын конвенцийг батлан дэлхийн 160 гаруй улс орон, түүний дотор Монгол улс нэгдэн орсон явдал юм. Биологийн олон янз байдал нь дэлхий дахинаа нийгэм, эдийн засгийн тогтвортой хөгжлийн бодлогын тулгуур ойлголтын нэг болжээ. Монгол Улсын Их Хурал 1993 онд “Биологийн олон янз байдлын тухай” конвенцийг соёрхон баталснаар Монгол улс конвенцид албан ёсоор нэгдэн орсон дэлхийн 30 дахь орон болсон юм.

Монгол Улсын Засгийн газар 1996 онд анхны “Биологийн төрөл зүйлийг хамгаалах үйл ажиллагааны үндэсний хөтөлбөр”-ийг баталсан. Тус хөтөлбөрийн хүрээнд биологийн олон янз байдлыг судлах, хамгаалах, зохистой ашиглах чиглэлээр салбарын болон салбар дундын бодлого, зохицуулалтыг сайжруулах зорилго бүхий 21 зорилт, 87 үйл ажиллагааг хамруулсан байна. Өнгөрсөн хугацаанд хөтөлбөрийн хэрэгжилтэнд хоёр удаагийн үнэлгээ хийснээс 2010 онд тус хөтөлбөрийн биелэлтийг 96% буюу бүрэн хэрэгжсэн гэж дүгнэсэн байна.

“Биологийн олон янз байдлын тухай” конвенцийн Талуудын Бага хурлын 12 дугаар хуралдаанаас “Айчи-20 зорилт”-ийг шинээр боловсруулан баталж, Конвенцид нэгдэн орсон улс орон бүрийг өөрийн улсын биологийн олон янз байдлын хөтөлбөрийг тус зорилтод нийцүүлэн шинэчлэн боловсруулах зөвлөмжийг гаргажээ. Түүнчлэн өнгөрсөн 20-иод жилийн хугацаанд Монголын нийгэм, эдийн засаг, байгаль орчинд гарсан эрс өөрчлөлтүүд болон хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн явц нь биологийн олон янз байдлын үндэсний хөтөлбөрийг конвенциос дэвшүүлсэн Айчигийн 20 зорилт, байгаль орчны салбарын бодлогын уялдааг бүрэн хангасан байдлаар шинэчлэн боловсруулах шаардлага тулгарсан учраас 2012-2015 онд Биологийн олон янз байдлын хөтөлбөрийг шинэчлэн боловсруулж Засгийн газрын 2015 оны 06 дугаар сарын 29-ний өдрийн хуралдаанд хэлэлцүүлж батлуулсан /Засгийн газрын 2015 оны 8 дугаар сарын 04-ний өдрийн 325 дугаар тогтоол/.

Шинэчлэн боловсруулсан Биологийн олон янз байдлын үндэсний хөтөлбөр нь төрөөс баримтлах бодлого, үндэсний болон салбарын түвшинд нэн тэргүүнд хэрэгжүүлэх, тулгамдаж буй асуудлыг шийдвэрлэх зорилго, зорилт, шаардагдах төсөв, санхүүгийн тооцоо, эх үүсвэр, хэрэгжүүлэх арга хэмжээг тусгасан дунд хугацааны бодлогын баримт бичиг юм. Тус үндэсний хөтөлбөрийг бүхий л талууд амжилттай хэрэгжүүлснээр салбарын, салбар хоорондын бусад бодлогын баримт бичгийн уялдаа, залгамж чанар сайжирч, тогтвортой байдлыг хангах болно.

Монгол Улсын Их Хурлын гишүүн, Засгийн газрын гишүүн,
Байгаль орчин, ногоон хөгжил, аялал жуулчлалын сайд

Д.ОЮУНХОРОЛ

Товчилсон үгийн тайлбар

БНХАУ	Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улс
БОНХАЖЯ	Байгаль орчин, ногоон хөгжил, аялал жуулчлалын яам
БОНХЯ	Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн яам
БОЯБ	Биологийн олон янз байдал
БТЗХҮХ	Биологийн төрөл зүйлийг хамгаалах үндэсний хөтөлбөр
БШУЯ	Боловсрол шинжлэх ухааны яам
ДБХС	Дэлхийн байгаль хамгаалах сан
ДНБ	Дотоодын нийт бүтээгдэхүүн
НҮБ	Нэгдсэн Үндэстний Байгууллага
НҮБХХ	Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хөгжлийн Хөтөлбөр
ОХУ	Оросын Холбооны Улс
ҮСХ	Үндэсний статистикийн хороо
УИХ	Улсын Их Хурал
РАМСАР	Олон улсын ач холбогдол бүхий ус, намгархаг газар, ялангуяа усны шувууд олноор амьдардаг орчны тухай конвенц
ТХБ	Тогтвортой хөгжлийн боловсрол
ТХГН	Тусгай хамгаалалттай газар нутаг
ХАА	Хөдөө аж ахуй
ЭҮТ	Экосистемийн үйлчилгээний төлбөр
ЮНЕСКО	Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын боловсрол, шинжлэх ухаан, соёлын байгууллага
UNEP	Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Байгаль орчны хөтөлбөр
IMF	Олон улсын валютын сан
GEF	Даян дэлхийн байгаль хамгаалах сан

БИОЛОГИЙН ОЛОН ЯНЗ БАЙДЛЫН ҮНДЭСНИЙ ХӨТӨЛБӨР /2015-2025 он/

Албаны хэрэгцээнд зориулсан хувилбар

2015 оны 8 дугаар
сарын 4-ний өдөр

Дугаар 325

Улаанбаатар
хот

Хөтөлбөр батлах тухай

Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөлийн 2013 оны 1 дүгээр сарын 8-ны өдрийн 02/02 дугаар зөвлөмж, Монгол Улсын нэгдэн орсон “Биологийн олон янз байдлын тухай конвенц”-ийн 6 дугаар зүйлийн “а”-д заасныг тус тус үндэслэн Засгийн газрын 2012-2016 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх зорилгоор Монгол Улсын Засгийн газраас ТОГТООХ нь:

1. “Биологийн олон янз байдлын тухай үндэсний хөтөлбөр”-ийг хавсралт ёсоор шинэчлэн баталсугай.
2. Хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөөг баталж, хэрэгжилтэд нь хяналт тавьж ажиллахыг Байгаль орчин, ногоон хөгжил, аялал жуулчлалын сайд Д.Оюунхоролд үүрэг болгосугай.
3. Хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхэд шаардагдах хөрөнгийг улсын болон орон нутгийн төсөвт тусгах, олон улсын төсөл, хөтөлбөрт хамруулах замаар санхүүжүүлж ажиллахыг Байгаль орчин, ногоон хөгжил, аялал жуулчлалын сайд Д.Оюунхорол, Хүнс, хөдөө аж ахуйн сайд Р.Бурмаа, Сангийн сайд Ж.Эрдэнэбат, аймаг, нийслэлийн Засаг дарга нарт даалгасугай.
4. Энэ тогтоол гарсантай холбогдуулан “Байгаль орчныг хамгаалах хөтөлбөрүүдийн тухай” Засгийн газрын 1996 оны 7 дугаар сарын 10-ны өдрийн 163 дугаар тогтоолыг хүчингүй болсонд тооцсугай.

Монгол Улсын Ерөнхий сайд

Ч.САЙХАНБИЛЭГ

Байгаль орчин, ногоон хөгжил,
аялал жуулчлалын сайд

Д.ОЮУНХОРОЛ

Монгол Улсын Засгийн Газрын
2015 оны 325 дугаар тогтоолын хавсралт

БИОЛОГИЙН ОЛОН ЯНЗ БАЙДЛЫН ҮНДЭСНИЙ ХӨТӨЛБӨР

Нэг. Нийтлэг үндэслэл

Биологийн олон янз байдал гэдэг нь дэлхий дээрх амьд бие организмын олон янз байдал тухайлбал хуурай газар, далай тэнгис, усан орчны экосистем, экосистемийн бүрэлдэхүүн хэсэг болох амьтан, ургамал зэрэг амьд биет болон тэдгээрийн генетикийн олон янз байдлыг багтаасан нийлмэл ойлголт юм.

Биологийн нөөц нь хүн төрөлхтний эдийн засаг, нийгмийн хөгжилд чухал ач холбогдолтой бөгөөд түүний үнэ цэнэ, ач холбогдлыг дэлхий нийтээр ойлгох нь өсөн нэмэгдэж байна. Үүний зэрэгцээ хүний үйл ажиллагааны дарамтад өртөж, устаж үгүй болж байгаа амьтан, ургамал, экосистемийн хэмжээ, хамрах хүрээ сүүлийн хоёр зууны турш улам нэмэгдсэний улмаас өнөөдөр дэлхийн хүн амын хэрэглээ нь манай дэлхийн биологийн нөөцөөс 1,5 дахин хэтэрч дэлхийн хүн амын өсөлт, улс орнуудын хөгжлийн түвшинтэй уялдан нөөцийн тэгш бус хуваарилалт, зохисгүй ашиглалтын улмаас 1970-2010 оны хооронд зөвхөн сээр нуруутан амьтдын тоо толгой гэхэд л 52 хувиар буурсан байна.

Биологийн олон янз байдлын тухай конвенцийг Монгол Улсын Их Хурал 1993 онд соёрхон баталснаар Монгол Улс тус конвенцид албан ёсоор нэгдэн орсон дэлхийн 30 дахь орон болсон юм. Конвенцид манай улс нэгдэн орсноор биологийн олон янз байдлыг хамгаалах, нөөцийг зохистой ашиглах, генетик нөөцийн ашиглалтаас олох ашгийг шударга, тэгш, хүртээмжтэй хуваарилах үндсэн гурван зорилгод чиглэсэн үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх, олон улс, бүс нутгийн хэмжээнд санаачилгатай хамтран ажиллах, үндэсний бодлого, үр ашигтай зохицуулалтыг хэрэгжүүлэх үүргийг олон улсын өмнө хүлээсэн.

Хоёр. Хөтөлбөрийг шинэчлэн боловсруулах шаардлага

Монгол Улсын Засгийн газар 1996 онд “Биологийн төрөл зүйлийг хамгаалах үйл ажиллагааны үндэсний хөтөлбөр”-ийг дэмжин хэрэгжүүлсэн бөгөөд 2010 оны байдлаар хөтөлбөрт тусгагдсан 21 ерөнхий зорилго, 87 үйл ажиллагааны биелэлт нь 96 хувьтай байна гэж дүгнэсэн. Өнгөрсөн 20-иод жилийн хугацаанд Монгол орны нийгэм, эдийн засаг, байгаль орчинд гарсан эрс өөрчлөлтүүд болон дээрх хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн явцаас үзэхэд биологийн олон янз байдлын үндэсний хөтөлбөрийн хувьд конвенцийн өмнө хүлээсэн үүрэг хариуцлага, байгаль орчны талаар боловсруулан гаргасан төрийн бодлого, шийдвэрийн уялдааг хангасан байдлаар шинэчлэн боловсруулах шаардлага бий болсон.

Биологийн олон янз байдлын тухай конвенцийн Талуудын Бага хурлын 10 дугаар хуралдаанаас “Айчи-20 зорилт”-ыг шинээр боловсруулан баталж, конвенцид нэгдэн орсон улс орон бүрийг өөрийн улсын биологийн олон янз байдлын хөтөлбөрийг тус зорилтод нийцүүлэн шинэчлэн боловсруулах зөвлөмжийг гаргасан юм.

Гурав. Хөтөлбөрийн зарчим

3.1. Хөтөлбөрийг боловсруулахад дараах зарчмыг баримталсан болно:

3.1.1. монгол орон болон дэлхий нийтэд биологийн олон янз байдал, байгаль хамгааллын талаарх бодлого, шинэ чиг хандлагыг тусгасан, судалгаанд үндэслэсэн байх;

3.1.2. Байгаль хамгааллын арга хэмжээний түншлэл (Conservation Measures Partnership)–ийн боловсруулсан “Байгаль хамгаалах практикийн нээлттэй стандарт” аргачлалыг ашигласан байх;

3.1.3. “Айчи”-гийн зорилтуудыг Монгол орны байгаль орчин, нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн онцлог, хэрэгцээтэй уялдуулан хүрсэн үр дүнгээ дэлхий нийтийн зорилттой харьцуулан тайлагнах суурь мэдээ, шалгуур үзүүлэлттэй байхаар сонгосон байх;

3.1.4. биологийн олон янз байдлыг хамгаалах, тогтвортой ашиглах чиглэлээр хэрэгжиж байгаа болон цаашид хэрэгжих зорилтот хөтөлбөр, төсөл нь тус хөтөлбөрийн тэргүүлэх чиглэлийг хэрэгжүүлэхэд чиглэсэн, уялдсан байх шаардлагатайг харгалзсан байх.

Дөрөв. Хөтөлбөрийн эрхэм зорилго, тэргүүлэх чиглэл, зорилго, зорилт, үйл ажиллагаа

4.1. Монгол орны биологийн олон янз байдлын үндэсний хөтөлбөрийн эрхэм зорилго нь Монгол Улсын иргэн бүрийн Үндсэн хуулиар олгогдсон эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах, орчны бохирдол, байгалийн тэнцэл алдагдахаас хамгаалуулах эрхийг нь баталгаатай болгох нөхцөлийг бүрдүүлэх явдал мөн.

4.2. Монгол орны биологийн олон янз байдлыг хамгаалах, тогтвортой ашиглах хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхэд дараах тэргүүлэх чиглэлийг баримтална:

4.2.1. **тэргүүлэх чиглэл 1:** биологийн олон янз байдлын хамгаалал, зохистой ашиглах талаарх шийдвэр гаргагч, олон нийтийн мэдлэг хандлагыг нэмэгдүүлэх;

4.2.2. **тэргүүлэх чиглэл 2:** биологийн олон янз байдлын нөөцийн талаарх шинжлэх ухааны үндэслэлд тулгуурлан зохистой ашиглах болон хамгааллын бодлогыг бий болгон хэрэгжүүлэх;

4.2.3. **тэргүүлэх чиглэл 3:** биологийн олон янз байдлын тогтвортой ашиглах нөхцөлийг хангах;

4.2.4. **тэргүүлэх чиглэл 4:** биологийн олон янз байдал, экосистемийн үйлчилгээг хамгаалах, ашиглах бодлого, эрх зүйн орчныг сайжруулах.

4.3. Хөтөлбөрийн **1 дүгээр тэргүүлэх чиглэлийн хүрээнд** дараах зорилгыг тавьж хэрэгжүүлнэ:

4.3.1. зорилго 1: бүх шатны боловсролын түвшний агуулгад тогтвортой хөгжлийн үзэл санааг тусгаж, хэвлэл мэдээлэл, олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслийн 5-аас доошгүй хувь нь энэ талаар мэдээлэл түгээдэг болох;

4.3.2. зорилго 2: байгаль орчны мэдээллийн сангийн биологийн олон янз байдлын мэдээллийн нэр төрөл, хүртэцийг нэмэгдүүлж, биологийн олон янз байдлын хамгаалал, зохистой ашиглахтай холбоотой шийдвэр гаргахад ашиглах тогтолцоог бүрдүүлэх.

4.4. Хөтөлбөрийн **2 дугаар тэргүүлэх чиглэлийн хүрээнд** дараах зорилгыг тавьж хэрэгжүүлнэ:

4.4.1. зорилго 3: эдийн засгийн ач холбогдолтой зүйлүүдийн генетикийн нөөцийг хамгаалах, ашиглах, түүний үр өгөөжөөс шударга хүртэх эрх зүйн орчинг бүрдүүлж зохистой ашиглах, генетикийн доройтол, хомсдолоос сэргийлэх;

4.4.2. зорилго 4: унаган, нэн ховор, ховор амьтан, ургамлыг хамгаалах үндэсний хөтөлбөрийг бүрэн хэрэгжүүлэх;

4.4.3. зорилго 5: экосистемийн үндсэн төлөөлөл тус бүрийн 30-аас доошгүй хувь, уур амьсгалын өөрчлөлтөд эмзэг, өвөрмөц экосистемийг бүхэлд нь тусгай хамгаалалттай газар нутгийн сүлжээнд хамруулж, менежментийг нь сайжруулах;

4.4.4. зорилго 6: хөрс, усыг химийн болон шим бодисын бохирдлоос хамгаалах;

4.4.5. зорилго 7: ойн менежментийг сайжруулснаар монгол орны ойн ойрхог чанарыг 9 хувьд хүргэж, түүний доторх биологийн олон янз байдлыг хамгаалах.

4.5. Хөтөлбөрийн **3 дугаар тэргүүлэх чиглэлийн хүрээнд** дараах зорилгыг тавьж хэрэгжүүлнэ:

4.5.1. зорилго 8: төр, нутгийн иргэд, хувийн хэвшлийн түншлэлийг бий болгох замаар байгалийн нөөц, ялангуяа агнуурын амьтны нөөцийн зохистой ашиглах, хамгааллын менежментийг нэвтрүүлэх;

4.5.2. зорилго 9: малын тоо, төрлийг бэлчээрийн даацтай уялдуулсан хууль эрх зүй, эдийн засгийн хөшүүрэг бий болгон монгол орны бэлчээрийн доройтлыг 70 хүртэл хувиар бууруулж сайжруулах;

4.5.3. зорилго 10: тариалангийн үйлдвэрлэлийн техник технологи, үйл ажиллагааг орчныхоо агробиоценоз дахь биологийн төрөл, зүйлүүдийг хамгаалах, хүнсний аюулгүй байдлыг хангахад нийцүүлэн шинэчлэх.

4.6. Хөтөлбөрийн **4 дүгээр тэргүүлэх чиглэлийн хүрээнд** дараах зорилгыг тавьж хэрэгжүүлнэ:

4.6.1. зорилго 11: биологийн олон янз байдлын талаарх шалгуур үзүүлэлтийг үндэсний тооцооны системд нэвтрүүлж, холбогдох салбарын хөтөлбөрийн хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний тогтолцоонд тусган хэрэгжүүлэх;

4.6.2. зорилго 12: байгаль орчны стратегийн үнэлгээнд үндэслэн хөдөө аж ахуй, эрдэс баялаг, дэд бүтэц, эрчим хүч, хөнгөн, хүнсний үйлдвэрлэл, үйлчилгээний салбаруудаас хэрэгжүүлж байгаа биологийн олон янз байдалд сөргөөр нөлөөлж байгаа болон нөлөөлөх магадлалтай үйл ажиллагаанд төсвөөс татаас болон хөнгөлөлт үзүүлэхгүй байх эрх зүйн орчин нөхцөлийг бүрдүүлэх;

4.6.3. зорилго 13: бэлчээр, усны нөөц, ойн экосистемийн үйлчилгээний үнэ цэнэ, ач холбогдлыг тооцож нийгэм, эдийн засагт үзүүлэх үр өгөөжийг тогтвортой хадгалах, байгалийн нөөцийг зохистой ашиглах, хамгаалах тогтолцоог бүрдүүлж хэрэгжүүлэх;

4.6.4. зорилго 14: биологийн олон янз байдлын стратегийн төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэхэд шаардагдах санхүүгийн боломжит гол эх үүсвэрийг тодорхойлж, үр нөлөөтэй ашиглах тогтолцоог бүрдүүлэх.

4.7. Хөтөлбөрийн **1 дүгээр зорилгын хүрээнд** дараах зорилтыг хэрэгжүүлнэ:

4.7.1. зорилт 1: тогтвортой хөгжлийн боловсролын үзэл санааг тусган хэрэгжүүлэхэд бодлого боловсруулагч, шийдвэр гаргагч, хэрэгжүүлэгч болон олон нийтийн хамтын ажиллагааг уялдуулах, сайжруулах;

4.7.2. зорилт 2: иргэдэд тогтвортой хөгжлийн үзэл санааг системтэй, цогц байдлаар олгох.

4.8. Хөтөлбөрийн **2 дугаар зорилгын хүрээнд** дараах зорилтыг хэрэгжүүлнэ:

4.8.1. зорилт 3: биологийн олон янз байдлын талаарх судалгааны ажлыг дэмжих төр, хувийн хэвшлийн тогтолцоо, эдийн засгийн хөшүүргийг бий болгох;

4.8.2. зорилт 4: биологийн олон янз байдлын үнэ цэнэ, ач холбогдол, хамгаалал, зохистой ашиглах талаарх мэдээллийг шийдвэр гаргагч болон олон нийтэд ойлгомжтой,

системтэйгээр хүргэх тогтолцоог бүрдүүлэх.

4.9. Хөтөлбөрийн 3 дугаар зорилгын хүрээнд дараах зорилтыг хэрэгжүүлнэ:

4.9.1. зорилт 5: Монгол улсын нутаг дэвсгэр дэх малын үүлдэр, омог, унаган болон таримал ургамлын сорт, тэдгээрийн зэрлэг овог, төрөл, зүйлийг бүртгэлжүүлэх, төлөв байдлын үнэлгээ хийх, хомсдолоос сэргийлэх;

4.9.2. зорилт 6: генийн эргэлтийн нөөц болон хувиргасан амьд организмыг бүртгэлжүүлэх, генетик нөөцийн сан бүрдүүлэх;

4.9.3. зорилт 7: генетикийн нөөцийг ашиглах, үр өгөөжийг шударга хүртээх тухай хууль эрх зүйн орчинг бүрдүүлэх.

4.10. Хөтөлбөрийн 4 дүгээр зорилгын хүрээнд дараах зорилтыг хэрэгжүүлнэ:

4.10.1. зорилт 8: монгол орны унаган, нэн ховор, ховор зүйлийг цогцоор хамгаалах, ашиглах хөтөлбөр боловсруулах, хэрэгжүүлэх;

4.10.2. зорилт 9: монгол оронд тархаж байгаа харь зүйл амьтан, ургамлыг судлах, түрэмгийлэгч харь зүйлийг тархан суурьшихаас урьдчилан сэргийлэх нөхцөлийг бүрдүүлэх.

4.11. Хөтөлбөрийн 5 дугаар зорилгын хүрээнд дараах зорилтыг хэрэгжүүлнэ:

4.11.1. зорилт 10: газар зохион байгуулалтын улсын болон орон нутгийн төлөвлөгөөнд экосистемийн төлөөлөлд суурилсан тусгай хамгаалалттай газар нутгийг тусган сүлжээг өргөтгөж бэхжүүлэх;

4.11.2. зорилт 11: талуудын оролцоонд тулгуурласан тусгай хамгаалалттай газар нутгийн менежмент, чадавхийг сайжруулах;

4.11.3. зорилт 12: уур амьсгалын өөрчлөлтөд эмзэг, өвөрмөц экосистемийг тодорхойлж, хамгаалах төлөвлөгөөг боловсруулж хэрэгжүүлэх.

4.12. Хөтөлбөрийн 6 дугаар зорилгын хүрээнд дараах зорилтыг хэрэгжүүлнэ:

4.12.1. зорилт 13: хотжилт, уул уурхай, үйлдвэржилтээс үүдэлтэй химийн бодисын бохирдолтой холбоотой хуулийн хэрэгжилтийн хяналтад төр, олон нийтийн хамтын оролцоог хангах;

4.12.2. зорилт 14: хөдөө аж ахуйд ашигладаг химийн бодисын зохистой хэрэглээ, түүний хяналт, биологийн олон янз байдалд үзүүлэх шууд болон дам нөлөөний талаар олон нийтийн ойлголтыг нэмэгдүүлэх;

4.12.3. зорилт 15: ургамал хамгаалах болон ургац нэмэгдүүлэх бодисын зохистой хэрэглээний хяналтын механизм бүрдүүлэх.

4.13. Хөтөлбөрийн 7 дугаар зорилгын хүрээнд дараах зорилтыг хэрэгжүүлнэ:

4.13.1. зорилт 16: төрөөс ойн талаар баримтлах бодлого, түүнийг хэрэгжүүлэх хөтөлбөрт салбар хоорондын уялдааг хангах.

4.14. Хөтөлбөрийн 8 дугаар зорилгын хүрээнд дараах зорилтыг хэрэгжүүлнэ:

4.14.1. зорилт 17: нутгийн иргэдийн нөхөрлөл бэлчээр, ан амьтан, ургамал, ой, ойн дагалдах баялаг зэрэг хүрээлэн байгаа байгалийн нөөцөө цогцоор хариуцах эрх зүйн орчин бий болгох;

4.14.2. зорилт 18: агнуурын бүс нутагт ан агнуурын менежментийг хэрэгжүүлэх.

4.15. Хөтөлбөрийн 9 дүгээр зорилгын хүрээнд дараах зорилтыг хэрэгжүүлнэ:

4.15.1. зорилт 19: Газрын тухай багц хууль болон холбогдох бусад эрх зүйн баримт бичигт экосистемийн тэнцвэрт байдлыг бүрэн хамгаалсан мал аж ахуй эрхлэх эдийн засгийн хөшүүрэг бий болгох;

4.15.2. зорилт 20: үржил шимийн доройтолд орсон хөрсийг нөхөн сэргээх, уур амьсгалын өөрчлөлтөд эмзэг хөрсийг хамгаалах, доройтолд орохоос урьдчилан сэргийлэх санхүүгийн тогтвортой тогтолцоог бий болгох.

4.16. Хөтөлбөрийн 10 дугаар зорилгын хүрээнд дараах зорилтыг хэрэгжүүлнэ:

4.16.1. зорилт 21: хөдөө аж ахуйн салбарын газар ашиглалтыг биологийн олон янз байдлыг хамгаалах бодлоготой уялдуулах.

4.17. Хөтөлбөрийн 11 дүгээр зорилгын хүрээнд дараах зорилтыг хэрэгжүүлнэ:

4.17.1. зорилт 22: цогц судалгаанд үндэслэсэн биологийн олон янз байдлын шалгуур үзүүлэлтийг тодорхойлж үндэсний тооцооны системд нэвтрүүлэх;

4.17.2. зорилт 23: биологийн олон янз байдлын хамгаалал, зохистой ашиглах асуудлыг холбогдох салбаруудын бодлого, хөтөлбөртэй уялдуулах.

4.18. Хөтөлбөрийн 12 дугаар зорилгын хүрээнд дараах зорилтыг хэрэгжүүлнэ:

4.18.1. зорилт 24: биологийн олон янз байдалд сөргөөр нөлөөлж байгаа эдийн засгийн хөшүүргийг бууруулах арга замыг тодорхойлж хэрэгжүүлэх;

4.18.2. зорилт 25: биологийн олон янз байдлыг хамгаалах, зохистой ашиглахыг дэмжих эдийн засгийн механизмыг боловсруулж хэрэгжүүлэх.

4.19. Хөтөлбөрийн 13 дугаар зорилгын хүрээнд дараах зорилтыг хэрэгжүүлнэ:

4.19.1. зорилт 26: экосистемийн үйлчилгээг үнэлэх хууль эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгох;

4.19.2. зорилт 27: экосистемийн үйлчилгээний төлбөр (цаашид “ЭҮТ” гэх)-ийг нэвтрүүлэх хөтөлбөрийг боловсруулж, хэрэгжүүлэх.

4.20. Хөтөлбөрийн 14 дүгээр зорилгын хүрээнд дараах зорилтыг хэрэгжүүлнэ:

4.20.1. зорилт 28: биологийн олон янз байдалд шууд болон шууд бусаар нөлөөлдөг Засгийн газрын бүх тусгай санд байгаль орчинд ээлтэй байх шалгуур үзүүлэлтийг тусгах;

4.20.2. зорилт 29: биологийн олон янз байдлыг хамгаалахад чиглэсэн орлогын эх үүсвэр (тухайлбал: экологийн үйлчилгээний төлбөр, биологийн олон янз байдлын дүйцүүлэн хамгаалал)-ийг тодорхойлж нэвтрүүлэх.

4.21. Хөтөлбөрийн зорилт бүрийн хүрээнд хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааг биологийн олон янз байдлын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны төв байгууллага төлөвлөн холбогдох төрийн захиргааны төв болон нутгийн захиргааны байгууллагатай хамтран хэрэгжүүлнэ.

Тав. Хөтөлбөрийн хэрэгжилтэд оролцогч талууд, тэдгээрийн үүрэг

5.1. Биологийн олон янз байдлын үндэсний хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхэд дараах оролцогч талуудын өөр өөрийн хариуцсан асуудлаар хамтран ажиллана:

5.2. Байгаль орчны асуудал хариуцсан төрийн захиргааны төв байгууллага нь дараах үүрэгтэй:

5.2.1. хөтөлбөрийг үндэсний түвшинд хэрэгжүүлэх ажлыг удирдан зохион байгуулах, уялдуулан зохицуулах;

5.2.2. хөтөлбөр хэрэгжүүлэх хүрээнд оролцогч талуудыг мэргэжил, арга зүйн удирдлагаар хангах;

5.2.3. биологийн олон янз байдлын хөтөлбөрийг сурталчлах, оролцогч талуудыг мэдээлэл, сурталчилгааны материалаар хангах;

5.2.4. хөтөлбөр хэрэгжүүлэх ажлын хүрээнд нутгийн өөрөө удирдах байгууллага, төрийн бус байгууллага, олон улсын төсөл, хөтөлбөр, хувийн хэвшлийн хамтын оролцоог хангах ажлыг уялдуулан зохицуулах, дэмжлэг үзүүлэх;

5.2.5. хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх салбар дундын мэргэжлийн баг, шинжээчдийн бүлэг байгуулж ажиллуулах;

5.2.6. биологийн олон янз байдлын хамгааллыг бодлогын түвшиндээ уялдуулж, зохистой ашиглах тогтолцоог бий болгож, хөтөлбөрийн хэрэгжилтийг хянан, сайжруулах.

5.3. Ерөнхий чиг үүргийн яамд хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгох, төсөв, хөрөнгө оруулалт, зээл, тусламжийн санхүүжилтийг судалж нэмэгдүүлэх, гадаад хамтын ажиллагааг өргөжүүлэх талаар оролцогч талуудад дэмжлэг үзүүлэх үүрэгтэй.

5.4. Чиглэлийн яамд биологийн олон янз байдлын үндэсний хөтөлбөрт тусгагдсан өөр өөрийн хариуцсан асуудлаар зорилго, зорилт нэг бүрийн хэрэгжилтийг хариуцан зохион байгуулах бөгөөд дор дурдсан чиг үүргийг хэрэгжүүлнэ:

5.4.1. хөтөлбөрийн зорилго, зорилт бүрийг салбарын хөтөлбөр, төсөлтэй уялдуулан хэрэгжүүлж, хэрэгжилтийн явц, үр дүнг байгаль орчны асуудал хариуцсан төрийн захиргааны төв байгууллагад тайлагнах;

5.4.2. энэ асуудалд салбарын аж ахуйн нэгж, төрийн бус байгууллага, иргэнийг оролцуулах.

5.5. Нутгийн захиргааны бүх шатны байгууллага нь хөтөлбөрийн хэрэгжилтийг орон нутагт хангуулах, түүнийг сайжруулахтай холбоотой үйл ажиллагааг зохион байгуулах үүрэгтэй бөгөөд энэ хүрээнд дор дурдсан чиг үүргийг хэрэгжүүлнэ:

5.5.1. харьяалах нутаг дэвсгэртээ хөтөлбөр хэрэгжүүлэх ажлыг зохион байгуулж, хөтөлбөр хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаанд төрийн болон төрийн бус байгууллага, хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгжтэй хамтран ажиллах;

5.5.2. биологийн олон янз байдлын хөтөлбөрийн талаар иргэд, аж ахуйн нэгж, байгууллагад сурталчлах, мэдээлэх;

5.5.3. хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн явц, үр дүнг тайлагнах.

5.6 Хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгж нь үндэсний болоод орон нутгийн түвшинд биологийн олон янз байдлыг хамгаалах, зохистой ашиглах, тогтвортой хөгжил, ногоон эдийн засгийн техник, технологийг үйл ажиллагаандаа нэвтрүүлэх, ажиллагсадаа энэ талаарх мэдээлэл, арга зүйгээр хангах үүрэгтэй.

5.7. Олон улсын болон дотоодын байгаль хамгаалах төрийн бус байгууллагууд нь биологийн олон янз байдлын хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаанд дэмжлэг үзүүлэх, хөтөлбөрийг сурталчлах, төсөл, хөтөлбөр хэрэгжүүлэх, хөтөлбөрийн хэрэгжилтэд хөндлөнгийн үнэлгээ өгөх үүрэгтэй.

5.8. НҮБ-ын төрөлжсөн байгууллагууд, Дэлхийн банк, Азийн хөгжлийн банк зэрэг санхүүжүүлэгч байгууллага нь хөтөлбөрийн хэрэгжилтэд бодлогын зөвлөгөө өгөх, шинэ техник технологийг нэвтрүүлэх, шаардлагатай хөрөнгө санхүүжилтийг бий болгох, хөтөлбөрт туссан үр дүнг хангахад чиглэгдсэн төслүүдийг хэрэгжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх үүрэгтэй оролцоно.

5.9. Иргэд нь хүрээлэн байгаа орчин, биологийн олон янз байдлын нөөцийг хамгаалах, зохистой ашиглах үйл ажиллагаанд санал, санаачилга гарган төрийн байгууллагад уламжлах, өөрийн биеэр үлгэрлэн оролцох, иргэдийн нөхөрлөл байгуулан байгаль хамгаалах үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх, хөндлөнгийн үнэлгээ хийх зэрэг үүрэгтэй оролцоно.

Зургаа. Хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн үр дүнг үнэлэх

6.1. Хөтөлбөрийн зорилго тус бүрийн хэрэгжилтийг дараах шалгуур үзүүлэлтээр хэмжинэ:

Зорилгын дугаар	Шалгуур үзүүлэлтүүд
1	- Тогтвортой хөгжлийг дэмжсэн хэвлэл мэдээллийн тоо, үйл ажиллагааны цар хүрээ; - Ерөнхий боловсрол, их, дээд сургууль, коллеж, мэргэжлийн сургалт үйлдвэрлэлийн төвийн сургалтын хөтөлбөр, сурах бичигт тогтвортой хөгжлийн агуулгыг тусгасан байдал.
2	- Биологийн төрөл, зүйлүүдийн мэдээллийн сангийн бүрдэл, агуулга, хүртээмжийн талаарх төр, иргэн, хуулийн этгээдүүдийн санал, дүгнэлт.
3	- Генетикийн нөөцийг ашиглах, түүний үр өгөөжийг хүртэх эрх зүйн орчин; - Генетикийн нөөцийн санд хадгалагдаж байгаа эх материалын төрөл, тоо; - Генетик нөөц, түүний хэрэглээний талаар салбар дундын болон олон нийтэд хүргэх мэдээллийн төрөл, давтамж; - Биоаюулгүй байдлыг хангах, урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагааны тоо.
4	- Унаган, нэн ховор, ховор зүйлийн хамгааллын төлөв; - Монгол оронд тархсан харь зүйлийн тоо, тархалтын эрчим; - Хамгааллын хөтөлбөрийн санхүүжилтийн хэмжээ.
5	- Тусгай хамгаалалтад авсан газар нутгийн эзлэх хувь; - Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн менежментийн үр ашиг; - Уур амьсгалын өөрчлөлтөд эмзэг, өвөрмөц экосистемийн талбайн хэмжээ.
6	- Хамгаалалтад авсан гол мөрний усны урсац бүрэлдэх эхийн эзлэх хувь; - Нэгж талбайд ногдох химийн бордоо ба ургамал хамгааллын бодисын хэмжээ; - Нийслэлийн бохирдлыг бууруулахад зарцуулж байгаа төсвийн хэмжээ; - Тариалангийн болон бэлчээрийн хөрс, усны бохирдол, үржил шимийн доройтлоос сэргийлэгдсэн талбайн хэмжээ /га талбайгаар/.
7	- Монгол орны ойрхог чанар; - Хамгаалалтын статустай ойн хэмжээ; - Хамтын менежменттэй ойн талбайн эзлэх хувь; - Ойн түймэр, хөнөөлт шавжид өртсөн болон өвчний голомтот нутгийн талбайн хэмжээ; - Тариалангийн талбайд бий болгосон ойн зурвасын хэмжээ.

8	<ul style="list-style-type: none"> - Байгалийн нөөцийг хамгаалж, зохистой ашиглах гэрээтэй нутгийн иргэдийн байгууллагын тоо; - Нутгийн иргэдийн байгууллагын гэрээгээр хариуцан хамгаалж байгаа газрын хэмжээ; - Агнуурын бүс нутгийн амьтдын тоо толгойн хэлбэлзэл.
9	<ul style="list-style-type: none"> - Доройтолд орсон бэлчээрийн талбай (хувиар); - Бэлчээрийг хуваарьтай ашигладаг болсон нутгийн иргэдийн байгууллагын тоо, хамрах талбай; - Хөрсний элэгдэл, эвдрэл, үржил шимийн доройтлоос нөхөн сэргээгдсэн талбайн хэмжээ.
10	<ul style="list-style-type: none"> - Байгаль орчны нөлөөллийн нарийвчилсан үнэлгээ хийлгэсэн тариалангийн талбайн хэмжээ; - Газрын нэгдмэл сангийн ангилал өөрчилсөн Засгийн газрын шийдвэр.
11	<ul style="list-style-type: none"> - Үндэсний тооцооны системд оруулсан биологийн олон янз байдлын шалгуур үзүүлэлтийн мониторинг үнэлгээний дүн; - Биологийн олон янз байдлын шалгуур үзүүлэлтийг нэвтрүүлсэн салбарын бодлого, хөтөлбөр, төслийн тоо, хэрэгжилтийн үнэлгээ.
12	<ul style="list-style-type: none"> - Биологийн олон янз байдалд сөргөөр нөлөөлж байгаа татаас болон хөнгөлөлтийн механизмийн тоо.
13	<ul style="list-style-type: none"> - Бэлчээр, усны нөөц, ойн экосистемийн ашиглалтын эрчим; - Экосистемийн үйлчилгээний төлбөрийн хэмжээ.
14	<ul style="list-style-type: none"> - Байгалийн нөөцийн ашиглалт, түүнд түшиглэсэн үйлчилгээнээс олсон орлогын зарцуулалтын хувь; - Байгаль орчинд зарцуулж байгаа төсвийн хувь; - Салбарын хөтөлбөрийн хэрэгжилтэд биологийн олон янз байдлын хамгаалах, зохистой ашиглахад зарцуулсан хөрөнгийн хувь.

6.2. Хөтөлбөрийн зорилт тус бүрийг хэрэгжүүлснээр дараах үр дүнд хүрсэн байна:

Зорилтын дугаар	2016 -2018 он	2019-2021 он	2022-2025 он
1	Тогтвортой хөгжлийн үзэл санааг бүх шатны сургалтын хөтөлбөрт тусган боловсон хүчнийг чадавхижуулсан байна.	Тогтвортой хөгжлийн боловсролын үзэл санааг тусган хэрэгжүүлэхэд талуудын үйл ажиллагааг уялдуулсан байна.	Тогтвортой хөгжлийн боловсролын үзэл санааг хэрэгжүүлэхэд талуудын үйл ажиллагааны цар хүрээг нэмэгдүүлсэн байна.
2	Тогтвортой хөгжлийн боловсролын талаар бүх насныханд чиглэсэн мэдээлэл, сурталчилгааны бодлого, төлөвлөгөөтэй болсон байна.	Хэвлэл мэдээллийн ажилтнууд (сэтгүүлч, сурвалжлагч, найруулагч, редактор) тогтвортой хөгжлийн боловсролын талаар бүрэн мэдээлэлтэй болсон байна.	Хэвлэл мэдээлэл, олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслийн 5-аас доошгүй хувь нь тогтвортой хөгжлийн боловсролын талаар мэдээлэл түгээдэг болсон байна.

3	Биологийн олон янз байдлын үнэ цэнэ, ач холбогдол, хамгаалал, зохистой ашиглалттай холбоотой нэн шаардлагатай судалгааны ажлыг төр, хувийн хэвшил хамтран санхүүжүүлэх тогтолцоог бий болгосон байна.	Төр, хувийн хэвشلээр санхүүжүүлэх судалгааны ажлын тоо хэмжээ, санхүүжилтийг нэмэгдүүлсэн байна.	Төр, хувийн хэвشلээр санхүүжүүлэх судалгааны ажлын цар хүрээ нэмэгдсэн байна.
4	-БОЯБ-ын төлөв байдлыг илтгэх мэдээллийн төрөл, агуулга, цуглуулах арга замыг тодорхойлсон байна; -Хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн нийтлэлийн бодлогод БОЯБ-ын үнэ цэнэ, ач холбогдлын талаарх мэдээллийг системтэйгээр нэвтрүүлэхэд чиглэсэн арга хэрэгслийг тусгасан байна.	Мэдээллийн санд орж байгаа мэдээллийг нэгтгэн боловсруулах, чанарт хяналт тавих, түгээх чадавхийг сайжруулсан байна.	БОЯБ-ын мэдээллийн тогтолцоо бүрэн шинэчлэгдэж сайжирсан байна.
5	Генетик нөөцийн ашиглалтын талаарх нөхцөл байдлын судалгаа хийгдсэн байна.	Генетик нөөцийн судалгаа хийж уламжлалт мэдлэгийг бүртгэн мэдээллийн санд оруулах, бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, генетик нөөцийг тогтвортой ашиглах эрх зүйн баримт бичгийг батлан мөрдүүлж, үйл ажиллагааны нэгдсэн удирдлагатай болгоно.	-Ботаникийн цэцэрлэгт Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт бүртгэгдсэн эндемик байгалийн ургамлын нөөцийн 60-аас доошгүй хувийг, байгалийн ургамлын үр, зэрлэг амьтны үр, хөврөл үрийг генийн санд хадгалах нөхцөлийг бүрдүүлсэн байна. -Хүнс, хөдөө аж ахуйн генетик нөөцийг тогтвортой ашиглах даян дэлхийн үйл ажиллагааны төлөвлөгөөнд тусгагдсан зорилтыг хэрэгжүүлсэн байна.

6	Генетик нөөц, хувиргасан амьд организмын бүртгэлийн систем, сан бүрдүүлэх мэдлэг, туршлагыг бий болгосон байна.	Монгол орны унаган ургамал, амьтан, бичил биетний төрөл, зүйл тэдгээрийн генетик нөөц болон хувиргасан амьд организмыг судлан тогтоох, үнэлэх ажлын арга зүйг боловсруулсан байна.	Генетик нөөц, хувиргасан амьд организм, тэдгээрийн хэрэглээний талаар мэдээ, мэдээллийг олон нийт, иргэдэд хүргэх сүлжээ, бүтцийг бий болгосон байна.
7	Генетик нөөцийн эрх зүйн нөхцөл байдлын судалгаа хийгдсэн байна.	Генетик нөөц болон түүнтэй хамааралтай уламжлалт мэдлэгийг ашиглах, түүний үр өгөөжийг хүртэх хууль батлагдсан байна.	Хүнс, хөдөө аж ахуйн генетик нөөцийг ашиглах, хамгаалах эрх зүйн орчинг бүрдүүлж холбогдох олон улсын гэрээнд нэгдсэн байна.
8	-Нэн ховор, ховор амьтдыг хамгаалах үндэсний хөтөлбөрийн дунд хугацааны хэрэгжилтийн үнэлгээ хийсэн байна. -Дэд бүтцийн хөгжлийг БОЯБ-д ялангуяа нүүдлийн зүйлд ээлтэй, сөрөг нөлөө багатай төлөвлөх салбар хоорондын уялдааг хангасан байна.	Монгол орны унаган болон нэн ховор, ховор амьтан, ургамлыг хамгаалах үндэсний хөтөлбөр, төлөвлөгөөг шинэчлэн баталж, тогтвортой санхүүжилтийн тогтолцоог нэвтрүүлсэн байна.	Нэн ховор, ховор зүйл амьтны хил дамнасан нүүдлийн замыг чөлөөлөх талаар улс хоорондын хамтын ажиллагааг сайжруулсан байна.
9	Харь зүйлийн амьтан, ургамлын бүртгэл хийж мэдээллийн сан бүрдүүлсэн байна.	Түрэмгийлэгч харь зүйлийн тархалтыг хянах тогтолцоо, эрх зүйн орчныг сайжруулсан байна.	Харь зүйлийг нэвтрэн орох, түүний тархалтаас урьдчилан сэргийлэх төлөвлөгөө боловсруулан хэрэгжүүлж эхэлсэн байна.
10	Тусгай хамгаалалттай газар нутаг (цаашид "ТХГН" гэх)-ийн санхүүгийн тогтвортой байдал, хамтын менежментийн зарчмыг хангасан хууль эрх зүйн орчинг бүрдүүлсэн байна.	ТХГН-ийн үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилтэд хийсэн үнэлгээнд үндэслэн хөтөлбөрийг шинэчлэн боловсруулж экосистемийн төлөөлөл, тогтвортой менежмент, санхүүжилтийн тогтолцоог хангах механизмийг бий болгоно.	ТХГН-ийн сүлжээг өргөтгөн экосистемийн төлөөлөл тус бүрээс 30-аас доошгүй хувийг тусгай хамгаалалттай газар нутгийн сүлжээнд хамруулсан байна.

11	ТХГН-ийн хамгаалалтын захиргааны хүний нөөцийн чадавхийг нэмэгдүүлэх баримт бичгийг боловсруулсан байна.	ТХГН-ийн хамгаалалтын захиргааны дэд бүтцийг сайжруулан, хүний нөөцийн чадавхийг нэмэгдүүлсэн байна.	-ТХГН-уудад хамгааллын менежмент, хамгааллын статус, нөөц даацад суурилсан зохистой ашиглалтыг нэвтрүүлэх замаар үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилтийг хангана. -Хил дамнасан хамгаалалттай газар, олон улсын гэрээ, конвенцид хамруулсан газар нутгийн хамгааллын менежментийг сайжруулсан байна.
12	Уур амьсгалын өөрчлөлтөд эмзэг, өвөрмөц экосистемийг тодорхойлж, мэдээллийн сан бүрдсэн байна.	Экологи, нийгэм, эдийн засгийн хувьд хамгийн чухал ач холбогдолтой уур амьсгалын өөрчлөлтөд эмзэг, өвөрмөц экосистемийн сэргэх чадварыг тэтгэсэн хамгаалал, зохистой ашиглалтын төлөвлөгөө боловсруулсан байна.	Талуудын оролцоотойгоор хамгаалал, зохистой ашиглалтын төлөвлөгөөг хэрэгжүүлсэн байна.
13	Усны нөөцийн нэгдсэн менежментийг хэрэгжүүлэх, ялангуяа усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүсийг сайжруулж дэглэмийг мөрдүүлнэ.	Хотжилт, уул уурхай, үйлдвэржилтээс үүдэлтэй бохирдлоос хамгаалах хуулийн хэрэгжилтийн хяналтад төр, олон нийтийн хамтын оролцоог хангасан байна.	-БОЯБ-д сөрөг нөлөө үзүүлж байгаа хотжилтоос үүдэлтэй бохирдлыг бууруулах, урьдчилан сэргийлэх эдийн засгийн хөшүүргийг хот төлөвлөлтийн бодлогод тусгаж хэрэгжүүлсэн байна. -Эрх зүй, эдийн засгийн зохистой хөшүүрэг хэрэгжүүлснээр аж үйлдвэр, уул уурхайн боловсруулах үйлдвэрт хэрэглэсэн усныхаа 80-аас доошгүй хувийг дахин эргэлтэд оруулан ашигладаг болж, хүнс болон ариун цэврийн бус салбарт саарал ус ашиглах хувийг одоогийнхоос 30 хувиар нэмэгдүүлсэн байна.

14	Хөдөөгийн хүн ам, мал, бэлчээрийн усан хангамж, хүрэлцээг оновчтой зохион байгуулах менежментийг сайжруулна.	Химийн бодисын БОЯБ-д үзүүлэх шууд болон дам нөлөөний талаар малчид, газар тариалан эрхлэгчид цогц мэдлэгтэй болж хэрэглэгчдийн мэдлэг нэмэгдсэн байна.	ХАА-д хэрэглэж байгаа химийн бодисын хэрэглээний аюулгүй байдлыг хянах дэд бүтцийг орон нутаг, хилийн боомтуудад бий болгож, боловсон хүчнээр хангасан байна.
15	Төрөөс газар тариалангийн салбарт олгогддог дэмжлэгийг оновчтой болгох хувилбарыг боловсруулсан байна.	Төрөөс газар тариалангийн салбарт олгогддог дэмжлэгийг хөрс хамгаалах, химийн бодисын хэрэглээг хязгаарлах хөшүүрэг болгон өөрчилсөн байна.	ХАА-д ашигладаг химийн бодисын зохистой хэрэглээний хяналтад төр, олон нийтийн хамтын оролцоог хангасан байна.
16	Төрөөс ойн талаар баримтлах цогц бодлого, түүнийг хэрэгжүүлэх хөтөлбөр батлагдсан байна.	Хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхэд талуудын хамтын ажиллагааг хангах оновчтой менежмент бий болсон байна.	Хөтөлбөрийг талуудын оролцоотойгоор хэрэгжүүлэх замаар ойн экосистемийг нөхөн сэргээх, зохистой ашиглах, аюул заналыг бууруулах ажилд ахиц гарсан байна.
17	Нутгийн иргэдийн нөхөрлөл байгуулж бэлчээр, амьтан, ургамал, ой, ойн дагалдах баялаг зэрэг хүрээлэн байгаа байгалийн нөөцийг цогцоор хариуцах эрх зүйн орчинг бий болгосон байна.	Нутгийн иргэдийн нөхөрлөл болон бусад талууд байгалийн нөөцийн цогц менежментийн талаар бүрэн ойлголттой болсон байна.	Нутгийн иргэдийн нөхөрлөл болон бусад талууд байгалийн нөөцийн цогц менежментийг нийт малчдын 20 хувьд нэвтрүүлсэн байна.
18	Агнуурын бүс нутгийн менежментийг иргэдийн нөхөрлөл, хувийн хэвшилд бүрэн хариуцуулсан байна.	Байгалиас олборлосон ургамал, агнуурын амьтны экспортод тавигдах татварын эрх зүйн зохистой орчинг бүрдүүлсэн байна.	Агнуурын бүс нутгийн менежментээс нутгийн иргэд эдийн засгийн үр ашгийг тогтвортой хүртдэг болсон байна.
19	Бэлчээрийн экосистем дэх зэрлэг амьтдын хэрэгцээг бэлчээрийн даац тогтоох аргачлалд тусгасан байна.	Экосистемийн тэнцвэрт байдлыг бүрэн хамгаалсан бэлчээрийн харилцааг зохицуулах хууль эрх зүйн орчинг бүрдүүлнэ.	Төрөөс бэлчээрийн даацтай уялдуулан мал аж ахуй эрхлэх эдийн засгийн хөшүүргийг бий болгосон эрх зүйн орчинг бүрдүүлнэ.

20	Доройтолд орсон хөрсийг нөхөн сэргээх, уур амьсгалын өөрчлөлтөд эмзэг хөрсийг хамгаалах, доройтолд орохоос урьдчилан сэргийлэх эдийн засгийн хөшүүргийг ХАА, уул уурхай, дэд бүтцийн холбогдох салбарын бодлого хууль, эрх зүйд тусгасан байна.	БОЯБ-д чухал газруудад доройтолд орсон хөрсийг нөхөн сэргээх, уур амьсгалын өөрчлөлтөд эмзэг хөрсийг хамгаалах, доройтолд орохоос урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагааг эхлүүлнэ.	Урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагаа сайжирсан байна.
21	Шинээр усалгаатай тариалан, хадлан бэлчээр бий болгох боломжтой газар нутгийн хайгуул, судалгаанд байгаль орчны нөлөөллийн нарийвчилсан үнэлгээ хийдэг болох, БОЯБ-д нэн чухал түшиц газрыг чөлөөлөх эрх зүйн үндсийг бий болгосон байна.	Уул уурхай, ХАА-н эдэлбэр газрын ангилалд байгаа БОЯБ-д нэн чухал түшиц газрыг экологи, нийгэм, эдийн засгийн нарийвчилсан судалгаанд үндэслэн ашиглалтаас чөлөөлж хамгаалалтад авсан байна.	Тариалангийн атаршуулсан талбайгаас эргэлтэд оруулах, нөхөн сэргээх шаардлагатай талбайн хэмжээг тогтоосноор БОЯБ-д чухал газруудын байгалийн нөхөн сэргээлтийг тэтгэсэн үйл ажиллагааг эхлүүлнэ.
22	Ногоон хөгжлийн үзүүлэлтэд БОЯБ-ыг хамгаалах, зохистой ашиглах шалгуур үзүүлэлтийг оруулсан байна.	Нийгэм, эдийн засгийн хөгжилд байгаль орчноос оруулах хувь нэмрийг үндэсний тооцооны системд тооцох нөхцөл байдлын судалгааг хийж, зөвлөмж боловсруулсан байна.	Нийгэм, эдийн засгийн хөгжилд байгаль орчноос оруулах хувь нэмрийг үндэсний тооцооны системд тооцдог болсон байна.
23	БОЯБ-ын үндэсний хөтөлбөрийг Ногоон хөгжлийн дунд хугацааны хөтөлбөр болон бусад хөтөлбөрүүдийн үйл ажиллагаатай уялдуулсан байна.	Үндэсний тооцооны системд БОЯБ-ын шалгуур үзүүлэлтийг тусган хэрэгжүүлэх боловсон хүчнийг чадавхижуулсан байна.	Үндэсний тооцооны системд тусгагдсан БОЯБ-ын шалгуур үзүүлэлтийг холбогдох салбарын хөтөлбөр, төслүүдийн хэрэгжилт, хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний механизмд тусгадаг болсон байна.

24	Байгаль орчны стратегийн үнэлгээ хийх хувийн хэвшлийн мэдлэг, чадварыг нэмэгдүүлсэн байна.	ХАА, эрдэс баялаг, дэд бүтэц, эрчим хүч, хөнгөн, хүнсний үйлдвэрлэл, үйлчилгээний салбарын бодлогын баримт бичиг, хөтөлбөрт байгаль орчны стратегийн үнэлгээ хийдэг болсон байна.	Эдийн засгийн гол салбарт төрөөс үзүүлдэг татаас, хөнгөлөлтийн механизмын байгаль орчин, нийгэм, эдийн засагт үзүүлэх эерэг ба сөрөг нөлөөллийг судалж, БОЯБ-д сөргөөр нөлөөлж байгаа үйл ажиллагаанд татаас, хөнгөлөлтийг бууруулах, зогсоох, эерэг нөлөөтэй үйл ажиллагааг урамшуулах эрх зүйн үндсийг бүрдүүлж мөрдүүлсэн байна.
25	БОЯБ-ыг хамгаалж зохистой ашиглаж байгаа салбарыг урамшуулах эдийн засгийн хөшүүргийн хувилбаруудыг боловсруулсан байна.	БОЯБ-ыг хамгаалж зохистой ашиглаж байгаа салбарыг урамшуулах эдийн засгийн хөшүүргийг холбогдох салбарын бодлого, эрх зүйд тусгасан байна.	Ногоон хөгжлийн хөтөлбөрийн хүрээнд БОЯБ-ыг хамгаалж зохистой ашиглаж байгаа үйлдвэрлэл, үйлчилгээний үйл ажиллагааг урамшуулдаг болсон байна.
26	Экосистемийн үйлчилгээг нэвтрүүлэх чиглэлээр нөхцөл байдлын дүн шинжилгээ хийж, боломжит хувилбарыг боловсруулсан байна.	Экосистемийн үйлчилгээг үнэлэх хууль эрх зүйн орчинг бүрдүүлсэн байна.	Экосистемийн үйлчилгээг үнэлэх хуулийн хэрэгжилтийг хангуулж эхэлсэн байна.
27	БОЯБ-ыг тэтгэх салбарын ЭҮТ-ийн шалгуур үзүүлэлтийг тодорхойлно.	ЭҮТ-ийн эдийн засгийн үнэлгээг байгалийн бүс бүслүүр тус бүрээр ялгавартай тогтоох, тэдгээрийн шалгуур үзүүлэлтийг хянан сайжруулж боловсронгуй болгосноор ЭҮТ-ийн хөтөлбөрийг боловсруулсан байна.	ЭҮТ-ийг нэвтрүүлэх хөтөлбөрийг бүрэн хэрэгжүүлсэн байна.

28	БОЯБ-д шууд болон шууд бусаар нөлөөлдөг Засгийн газрын тусгай сангуудын журам, хэрэгжилтэд үнэлгээ өгч, дүгнэлт гаргасан байна.	Засгийн газрын тусгай сангийн журамд байгаль орчинд ээлтэй байх шалгуур үзүүлэлтийг тусгаж оруулсан байна.	Засгийн газрын бүх тусгай санд байгаль орчны аудит хийдэг болох хууль эрх зүйн орчинг бүрдүүлсэн байна.
29	БОЯБ-ыг дүйцүүлэн хамгаалах үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх хууль эрх зүйн орчинг сайжруулсан байна.	Байгалийн нөөц ашигласны төлбөрийн орлогын зарцуулалт сайжирсан байна.	Орон нутагт байгалийн нөөцийн ашиглалт, түүнд түшиглэсэн үйлчилгээнээс олсон орлогоо төвлөрсөн төсвөөс хараат бусаар бие даан шийддэг болсон байна.

6.3. Биологийн олон янз байдлын үндэсний хөтөлбөрийн дэвшүүлсэн тэргүүлэх чиглэл, зорилго, зорилтыг хэрэгжүүлэх явцад хяналт-шинжилгээ хийх, үр дүнд үнэлгээ хийх ажлыг дараах үе шатаар зохион байгуулна:

6.3.1. I үе шат: Үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн эхний шатны үнэлгээ хийх, шаардлагатай өөрчлөлтийг тусгах (хугацаа: 2020 он);

6.3.2. II үе шат: Үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн сүүлийн шатны үнэлгээ хийх, шинэчлэн боловсруулах ажлын эхлэлийг тавих (хугацаа: 2025 он);

6.4. Хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн явцад хяналт-шинжилгээ хийх, үр дүнд нь үнэлгээ хийх ажлыг байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага зохион байгуулна.

6.5. Үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилтийг байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага Засгийн газарт 3 жил тутамд тайлагнах бөгөөд Биологийн олон янз байдлын Конвенцийн газарт 5 жил тутамд тайлагнана.

БИОЛОГИЙН ОЛОН ЯНЗ БАЙДЛЫН ҮНДЭСНИЙ ХӨТӨЛБӨР /2015-2025 он/

Ажлын хэрэгцээнд зориулсан хувилбар

ГАРЧИГ

НЭГ. НИЙТЛЭГ ҮНДЭСЛЭЛ.....	25
ХОЁР. МОНГОЛ ОРНЫ БИОЛОГИЙН ОЛОН ЯНЗ БАЙДЛЫН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ	26
ГУРАВ. ХӨТӨЛБӨРИЙГ БОЛОВСРУУЛСАН АРГАЧЛАЛ.....	29
ДӨРӨВ. БИОЛОГИЙН ОЛОН ЯНЗ БАЙДЛЫН ҮНДЭСНИЙ ХӨТӨЛБӨРИЙН ТЭРГҮҮЛЭХ ЧИГЛЭЛ, ЗОРИЛГО, ЗОРИЛТ, ХҮРЭХ ҮР ДҮН.....	31
Нэгдүгээр тэргүүлэх чиглэл: Биологийн олон янз байдлын хамгаалал, зохистой ашиглалтын талаарх шийдвэр гаргагч, олон нийтийн мэдлэг хандлагыг нэмэгдүүлэх.....	31
Хоёрдугаар тэргүүлэх чиглэл: Биологийн олон янз байдлын нөөцийн талаарх шинжлэх ухааны үндэслэлд тулгуурлан зохистой ашиглах болон хамгааллын бодлогыг бий болгон хэрэгжүүлэх	35
Гуравдугаар тэргүүлэх чиглэл: Биологийн олон янз байдлын тогтвортой ашиглалтыг хангах.....	46
Дөрөвдүгээр тэргүүлэх чиглэл: Биологийн олон янз байдал, экосистемийн үйлчилгээг хамгаалах, ашиглах бодлого, эрх зүйн орчинг сайжруулах.....	52
ТАВ. ХӨТӨЛБӨРИЙН ХЭРЭГЖИЛТЭД ОРОЛЦОГЧ ТАЛУУД, ТЭДГЭЭРИЙН ҮҮРЭГ	60
ЗУРГАА. ХӨТӨЛБӨРИЙН ХЭРЭГЖИЛТИЙН ҮР ДҮНГ ҮНЭЛЭХ.....	61
ДОЛОО. ХӨТӨЛБӨРИЙН ХЭРЭГЖИЛТИЙГ ТАЙЛАГНАХ, ХЯНАХ ТОГТОЛЦОО	61
Хавсралт 1. Биологийн олон янз байдлын үндэсний хөтөлбөрийн зорилго, зорилтыг тодорхойлсон дүн шинжилгээ	63
Хавсралт 2. Ашигласан материал	77

НЭГ. НИЙТЛЭГ ҮНДЭСЛЭЛ

Биологийн олон янз байдал гэдэг нь дэлхий дээрхи амьд бие организмын олон янз байдал тухайлбал, хуурай газар, далай тэнгис, усан орчны экосистем, экосистемийн бүрэлдэхүүн хэсэг болох амьтан, ургамал зэрэг амьд биет болон тэдгээрийн генетикийн олон янз байдлыг багтаасан нийлмэл ойлголт юм.

Биологийн нөөц нь хүн төрөлхтний эдийн засаг, нийгмийн хөгжилд чухал ач холбогдолтой бөгөөд түүний үнэ цэнэ, ач холбогдлыг дэлхий нийтээр ойлгох ойлголт өсөн нэмэгдэж байна. Үүний зэрэгцээ, хүний үйл ажиллагааны дарамтад өртөж, устаж үгүй болж байгаа амьтан, ургамал, экосистемийн хэмжээ, хамрах хүрээ сүүлийн хоёр зууны турш улам нэмэгдсэний улмаас өнөөдөр дэлхийн хүн амын хэрэглээ нь манай дэлхийн биологийн нөөцөөс 1,5 дахин хэтэрч дэлхийн хүн амын өсөлт, улс орнуудын хөгжлийн түвшинтэй уялдан нөөцийн тэгш бус хуваарилалт, зохисгүй ашиглалтын улмаас 1970-2010 оны хооронд зөвхөн сээр нуруутан амьтдын тоо толгой гэхэд л 52 хувиар буурсан байна (WWF Mongolia, 2014).

Байгаль орчин, хөгжлийн асуудлыг хөндсөн НҮБ-ын 1992 оны Бага хурал (Рио де Жанейрогийн «Дэлхийн дээд хэмжээний уулзалт»)-ын үеэр дэлхийн улс орнууд Биологийн олон янз байдлын талаарх олон улсын конвенцид нэгдэн ороход нээлттэй болсон. Монгол Улсын Их Хурал 1993 онд “Биологийн олон янз байдлын тухай” конвенцийг соёрхон баталснаар Монгол улс конвенцид албан ёсоор нэгдэн орсон дэлхийн 30 дахь орон болсон юм.

Биологийн олон янз байдлын тухай конвенци нь дэлхийн улс орнуудын биологийн олон янз байдлыг хамгаалах, түүний бүрэлдэхүүн хэсэг, генетикийн нөөцийг тогтвортой ашиглах, зохистой технологийг дамжуулан эзэмшүүлэх, санхүүжүүлэх замаар уг нөөцийг эрх зүйн дагуу шударга, тэгш зарчимд үндэслэн үр ашигтай ашиглах зорилготой, генийн нөөц, төрөл зүйл, экосистем зэрэг биологийн олон янз байдлын бүхий л хүрээг хамарсан дэлхий дахины анхны гэрээ бичиг юм. Уг конвенцид одоогийн байдлаар 190 гаруй орон нэгдэн орсон нь энэхүү конвенцийг байгаль орчны сэдвээр урьд өмнө нь хэрэгжиж байсан аливаа гэрээ, хэлэлцээрээс агуулга, хамрах хүрээний хувьд хамгийн том гэрээ гэдгийг харуулж байна.

Монгол улс тус конвенцид нэгдэн орсноор биологийн олон янз байдлыг хамгаалах, тогтвортой ашиглах талаар үндэсний бодлого, хэтийн чиглэл, төлөвлөгөө, хөтөлбөр боловсруулах эсвэл баримталж буй бодлогын баримт бичгийг конвенцид туссан, хэлэлцэн тохирогч Талуудад хамаатай арга хэмжээнүүдтэй уялдуулан өөрчлөх мөн биологийн олон янз байдлыг хамгаалах, тогтвортой ашиглах талын арга хэмжээнүүдийг холбогдох салбар, салбар хоорондын төлөвлөгөө, хөтөлбөр, бодлогод аль болохоор тусган хэрэгжүүлэх үүргийг хүлээсэн.

Япон улсын Нагоя хотод 2010 онд болсон Талуудын бага хурлын 10-р хуралдаанаар “Биологийн олон янз байдлын 2010-2020 оны стратеги төлөвлөгөө”-г баталж талуудыг энэхүү стратеги төлөвлөгөөгөөр дэвшүүлсэн зорилтууд (Айчигийн зорилтууд)-ыг тусгасан үндэсний уян хатан, суурь стратеги төлөвлөгөөг боловсруулж, хэрэгжүүлэхийг уриалсан байна. Түүнчлэн шинэчилсэн стратегийн хүрээнд ядуурлыг бууруулах болон нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн салбар хоорондын бодлого хөтөлбөрийг уялдуулах, биологийн олон янз байдлын асуудлыг улс орныхоо үндэсний хэмжээний статистик мэдээллийн системд нэвтрүүлэхийг онцлон тэмдэглэжээ.

ХОЁР. МОНГОЛ ОРНЫ БИОЛОГИЙН ОЛОН ЯНЗ БАЙДЛЫН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ

Төв Азийн элгэнд ОХУ, БНХАУ-ын хооронд орших Монгол Улс нь Сибирийн тайга, ЕвроАзийг дамнан үргэлжилсэн хээр, Төв Азийн говь цөлийг дамнан оршдог, Хойд мөсөн далай, Номхон далай, Төв Азийн гадагш урсгалгүй гурван том ай савын хагалбар нутаг юм. Газарзүйн энэ өвөрмөц тогтолцоо, эрт дээрээс эрхэлж ирсэн нүүдлийн мал аж ахуй, зан заншил, хүн амын сийрэг суурьшил нь өнөөдөр Монгол орныг ЕвроАзи дахь хүн ба байгалийн тогтвортой зэрэгцэн оршин тогтнох үйл явц, дэлхийд устан үгүй болж буй экосистем, ховордсон ургамал амьтны зүйлийг хамгаалан үлдэхэд нэн чухал орон зай болгожээ. Монгол оронд 16 үндсэн экосистемийн төлөөлөл байдаг бөгөөд энэ өвөрмөц экосистемийн цогцолборыг байгаль хамгаалал, хөгжлийн бодлого төлөвлөлтийн уялдааг сайжруулах үүднээс Дагуурын хээр (нийт нутгийн 28,2%), Хангай (нийт нутгийн 16,4%), Төв Азийн говь цөл (нийт нутгийн 32,3%), Алтай Саяны (нийт нутгийн 23,1%) гэсэн дөрвөн үндсэн экобүст хуваадаг.

Монгол орны ургамлын аймгийг газар зүйн байдалтай уялдуулан ургамал-газар зүйн 16 тойрогт хуваадаг бөгөөд ургамлын аймаг нь унаган болон Сибирь, Дагуур, Манжуур, Төв Ази, Алтай нурууны ургамлын аймгийн төлөөлөл оролцсон, өөрийн өвөрмөц онцлог бүхий ургамлын нөмрөг, бүлгэмдлүүдтэй. Одоогийн байдлаар Монгол улсын ургамлын аймаг 39 баг, 112 овог, 683 төрөлд хамаарах 3127 зүйл, дэд зүйлийн гуурст ургамал (Ургамал нар, 2014), 105 овгийн 288 төрлийн 1400 орчим зүйлийн замаг, 510 орчим зүйлийн хөвд, 10 овгийн 15 төрлийн 7 зүйлийн шивэрсэн хэлбэртэн нэг овгийн нэг төрлийн 9 зүйлийн нийт 556 зүйлийн дээд ургамал, 3 овгийн 6 төрлийн 22 зүйлийн нүцгэн үрт ургамлаас тус тус бүрдэнэ. Монгол оронд ховорт тооцогдох 148 зүйл ургамлыг Байгаль, байгалийн нөөцийг хамгаалах Олон улсын Холбоо (IUCN, 2001)-ны Улаан дансны зэрэглэл болон шалгуураар үнэлж 74% нь бүс нутгийн хэмжээнд ховордлын зэрэглэлд орсны дотроос 11% нь устаж байгаа, 26% нь устаж болзошгүй, 37% нь эмзэг, 1% нь үнэлэх боломжгүй, 3% нь мэдээлэл дутмаг зэрэглэлд хамруулжээ.

Монгол орны амьтны аймагт 138 зүйлийн хөхтөн, 75 зүйлийн загас, 22 зүйлийн мөлхөгч, 6 зүйлийн хоёрнутагтан, 476 зүйлийн шувуу, 13 мянга гаруй зүйлийн шавж, 516 зүйлийн зөөлөн биетэн бүртгэгджээ. 2013 онд шинэчлэн боловсруулсан Монгол Улсын Улаан номд 110 зүйл амьтан, 192 зүйл ургамал устах аюулд өртснийг бүртгэсэн байна.

Монгол улсын газрын нэгдмэл санд 2013 оны жилийн эцсийн байдлаар хөдөө аж ахуйн эдэлбэр газар 115,361.3 мянган га буюу 73.76 хувь, хот, тосгон бусад суурин газар 699.5 мянган га буюу 0.45 хувь, зам, шугам сүлжээний газар 437.3 мянган га буюу 0.28 хувь, ойн сан бүхий газар 14,295.4 мянган га буюу 9.14 хувь, усны сан бүхий газар 686.6 мянган га буюу 0.44 хувь, улсын тусгай хэрэгцээний газар 24,931.1 мянган га буюу 15.94 хувийг тус тус эзэлж байна (Үндэсний статистикийн эмхэтгэл, 2013). 2013 оны байдлаар уул уурхайн үйлдвэрлэлийн зориулалтаар ашигласны улмаас нийт 24636.8 га газар эвдэгдсэнээс 10263.1 га буюу 41.65 хувьд техникийн нөхөн сэргээлт, 6781.5 га буюу 27,5 хувьд нь биологийн нөхөн сэргээлт хийжээ. 2014 оны байдлаар ашигт малтмалын 2736 тусгай зөвшөөрөл 11.0 сая га талбайд олгогдсон байгаа нь нийт нутаг дэвсгэрийн 7.0 хувийг эзэлж байна. Үүний 1079.9 мян га талбайд ашиглалтын 1391 тусгай зөвшөөрөл, 9.9 сая га талбайд хайгуулын 1345 тусгай зөвшөөрөл олгогджээ.

© Б.Лхагвасүрэн

Монгол орны хэмжээнд 2014 оны байдлаар нийслэл, 19 аймаг, 166 сумын нутаг дэвсгэрийг хамарсан 27.2 сая га талбай бүхий 99 газрыг улсын тусгай хамгаалалттай газарт хамруулаад байгаа нь нийт газар нутгийн 17.4 хувийг эзэлж байна (БОНХАЖЯ, 2015).

Улсын тусгай хамгаалалт газар нутгийг хуулиар тогтоосон 4 ангилалаар авч үзвэл:

- Дархан цаазат 20 газар 12,402,429 га талбайг,
- Байгалийн цогцолборт 32 газар 11,711,815 га талбайг,
- Байгалийн нөөц 34 газар 2,958,142 га талбайг,
- Дурсгалт 13 газар 126,848 га талбайг тус тус эзэлж байна.

Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутгийн нийт талбайн хэмжээ 2008 оныхтой харьцуулбал 2014 оны байдлаар 5,306,452 га талбайгаар буюу 19.5 хувиар нэмэгдсэн байна.

Монгол орны хэмжээнд 2011 онд хийсэн усны тооллогын дүнгээс үзэхэд 6,646 гол горхи бүртгэгдсэнээс 6,095 нь устай, 551 гол горхи ширгэсэн, 3,613 нуур тойром тоологдсоноос 3,130 нь устай, 483 нь ширгэсэн, 10,557 булаг шанд тоологдсоноос 8,970 нь устай, 1,587 нь ширгэсэн мэдээ байна. 2011 он хүртэл Монгол оронд бага устай үе тохиосны улмаас олон гол горхи тасарч, Говийн Орог, Таацын Цагаан, Адгийн Цагаан, Хаяа, Улаан нуур ширгэж, Улаан цутгалангийн хүрхрээ тасарч байв. Харин 2012 оноос элбэг устай үе эхлэх төлөв ажиглагдаж, Таацын Цагаан, Адгийн Цагаан, Улаан, Орог нуур устай болж, түвшин нь нэмэгджээ. Гол мөрний урсац сэргэж байгаа ч газрын доорх усны түвшний бууралт үргэлжилж байна.

Үүний зэрэгцээ уул уурхайн үйлдвэрлэл эрчимжиж байгаатай холбогдон ус ашиглалт, тэр дундаа газрын доорх ус ашиглалт нэмэгдэх хандлагатай байна (БОНХАЖЯ, 2015).

2014 оны байдлаар Монгол улсын ойн сан бүхий газар 18,658.0 мянган га буюу нийт нутаг дэвсгэрийн 11.92 хувийг эзэлж байна. Үүнээс ойгоор бүрхэгдсэн талбай 12,519.0 мянган га байгаа ба ойрхог чанар 8,0 хувь байна. Монгол орны ойг хамгаалалт, ашиглалтын хэлбэр, экологи-эдийн засгийн ач холбогдлыг нь харгалзан хамгаалалтын ба ашиглалтын гэсэн 2 бүсэд хуваадаг. Хамгаалалтын бүсийн ойд цармын бүслүүрийн, тусгай хамгаалалттай газрын, хот, суурин газрын ногоон бүсийн, хориотой зурвасын, заган ой, баянбүрдийн, 100 га хүртлэх хэмжээний төгөл ой, бут, сөөг, 30 хэмээс дээш налуу газрын ой хамаарах бөгөөд нийт ойн сангийн 82,8 хувь буюу 15,404,675 га, ашиглалтын бүсийн ойд хамгаалалтын бүсийн ойгоос бусад газрын ой хамаарах ба нийт ойн сангийн 17,2 хувь буюу 3,187,735 га талбайн ой тус тус хамаарна.

Ойн сангийн ойгоор бүрхэгдээгүй талбайг газрын төрлөөр нарийвчлан авч үзвэл тармаг мод 3,476.7 мян.га, шатсан ой 1,196.8 мян.га, мод бэлтгэсэн талбай 124.1 мян. га, хөнөөлт шавжид нэрвэгдсэн талбай 95.7 мян. га, байгалийн аясаар сэргэн ургаж байгаа болон ойжуулсан талбай 230.5 мян.га, байгалийн гамшигт нэрвэгдсэн ой 0.9 мян.га байна. Нийт ойн сангийн 75.4 хувийг шилмүүст болон навчит ой, 24.5 хувийг заган ой бүрдүүлнэ. 2010 оны байдлаар ойн сангийн 29 хувийг Улсын тусгай хамгаалалттай газрын сүлжээнд хамруулсан байна (БОНХАЖЯ, 2015).

Монголчуудын хувьд “Байгаль орчныг хамгаалах” гэдэг ухагдахуун нь байгалийн зүйд захирагдан, байгаль орчинтойгоо ухаалгаар зохицон амьдрах, газар дэлхийгээ эхтэйгээ зүйрлэн, хүндэтгэн дээдлэх, түүнд хүмүүнлэг сэтгэлээр хандан, амьтан ургамлыг нь энэрэн хайрлах, экологийн өндөр ёс зүйтэй байж нөөц баялгийг нь ариглан гамнахын нэр байж ирсэн бөгөөд “биологийн олон янз байдал”, тэдгээрийн салшгүй хүйн холбоог зан үйл, шашин шүтлэгээрээ дамжуулан эртнээс ухамсарлаж ирсэн хэдий ч зах зээлийн харилцаанд шилжих шилжилт, эрдэс баялагт тулгуурласан эдийн засгийн бодлого, даяаршлын нөлөөгөөр байгалийн нөөцийн зохистой ашиглалт, хамгааллын асуудал нь төр нийгмийн санаа зовоосон асуудлын нэг болж байна.

Монгол Улс ардчилал, зах зээлийн харилцаанд шилжих явцыг хэрэгжүүлж эхлэхдээ иргэнийхээ эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрхийг Үндсэн хуулиар баталгаажуулж газар нутаг, байгалийн баялгаа нийт ард түмний мэдэл, төрийн хамгаалалтад авсан бөгөөд дэлхий нийтийн өмнө хүлээсэн үүргээ биелүүлэх, байгалийн нөөцийг хамгаалах, зохистой ашиглах зорилгоор 1996 оноос “Биологийн төрөл зүйлийг хамгаалах үндэсний хөтөлбөр” (БТЗХҮХ)-г боловсруулж хэрэгжүүлэх ажлыг эхлүүлжээ. Монгол орон БТЗХҮХ-ийн хэрэгжилтэд 2002, 2010 онуудад үнэлгээ хийсэн бөгөөд 2010 оны байдлаар хөтөлбөрт тусгагдсан 21 ерөнхий зорилгын 87 үйл ажиллагааны биелэлт нь 96% байна гэж үзсэн (Батболд нар, 2002, Адъяа нар, 2010).

Өнгөрсөн 20-иод жилийн хугацаанд Монгол орны нийгэм, эдийн засаг, байгаль орчинд гарсан эрс өөрчлөлтүүд болон анхны хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн явцаас үзэхэд биологийн олон янз байдлын үндэсний хөтөлбөрийн хувьд конвенцийн өмнө хүлээсэн үүрэг хариуцлага, байгаль орчны талаар боловсруулан гаргасан төрийн бодлого, салбарын хоорондын бодлогын уялдааг бүрэн хангасан байдлаар шинэчлэн боловсруулах шаардлага бий болсон.

ГУРАВ. ХӨТӨЛБӨРИЙГ БОЛОВСРУУЛСАН АРГАЧЛАЛ

Биологийн олон янз байдлын үндэсний хөтөлбөрийг шинэчилэн боловсруулахдаа одоо хэрэгжиж байгаа үндэсний болон салбарын хөтөлбөр, бодлогын баримт бичигтэй уялдуулах, тэдгээр бодлогын баримт бичгийн хүрээнд биологийн олон янз байдлыг хамгаалах, зохистой ашиглахад үүсэж болох саад тотгорыг арилгах, Монгол орон болон дэлхий нийтэд биологийн олон янз байдал, байгаль хамгааллын талаар хийгдсэн судалгаа, шинэ чиг хандлагыг тусгахад анхаарсан.

Түүнчлэн дэлхий нийтийн өмнө хүлээсэн Айчигийн зорилтуудын хэрэгжилтэд Монгол улсаас оруулах хувь нэмрийг өөрийн орны байгаль орчин, нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн онцлог, хэрэгцээтэй уялдуулах, хүрсэн үр дүнгээ дэлхий нийтийн зорилттой харьцуулан тайлагнах суурь мэдээ, шалгуур үзүүлэлттэй байхаар сонгосон болно.

Биологийн олон янз байдлын асуудлыг шийдвэрлэхээр дэвшүүлсэн зорилт, биологийн олон янз байдалд учирч болох гол аюул занал, түүнийг үүсгэгч хүчин зүйл, авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээг тодорхойлох, хоорондын уялдааг тодорхойлох, дүн шинжилгээ хийхэд Байгаль хамгааллын арга хэмжээний түншлэл (Conservation Measures Partnership)-ийн боловсруулсан “байгаль хамгаалах практикийн нээлттэй стандарт” аргачлалыг ашиглан хэрэглэсэн. Зорилго бүрийн хүрээнд дэвшүүлсэн зорилт, биологийн олон янз байдалд учруулах гол аюул занал, түүнийг үүсгэгч хүчин зүйлийг тодорхойлсон дүн шинжилгээг хавсралт 1-т оруулсан болно.

Шинэчилсэн хөтөлбөрийн зорилго, зорилт, гарах үр дүнг тодорхойлох, боловсруулах явцад байгаль хамгааллын салбарынхан, холбогдох яамдын төлөөлөгчидтэй цуврал хэлэлцүүлэг, ганцаарчилсан уулзалтууд болон интернет хэлэлцүүлэг хийж талуудын саналыг тусгаснаас гадна, хууль эрх зүй, салбарын бодлого, засаглалын талаар мэргэшсэн эрдэмтэн судлаачдын багаар хянуулсан.

ДӨРӨВ. БИОЛОГИЙН ОЛОН ЯНЗ БАЙДЛЫН ҮНДЭСНИЙ ХӨТӨЛБӨРИЙН ТЭРГҮҮЛЭХ ЧИГЛЭЛ, ЗОРИЛГО, ЗОРИЛТ, ХҮРЭХ ҮР ДҮН

Монгол орны биологийн олон янз байдлын үндэсний хөтөлбөрийн эрхэм зорилго нь **Монгол Улсын иргэн бүрийн Үндсэн хуулиар олгогдсон эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах, орчны бохирдол, байгалийн тэнцэл алдагдахаас хамгаалуулах эрхийг нь баталгаатай болгох нөхцлийг бүрдүүлэх явдал мөн.**

Энэхүү үндэсний хөтөлбөр нь Монгол орны биологийн олон янз байдлыг хамгаалах, тогтвортой ашиглалтыг 2025 он хүртэл хангах 4 тэргүүлэх чиглэлийн хүрээнд багтах 14 зорилго, 29 зорилт, 74 хүрэх үр дүнгээс бүрдэнэ. Үүнд:

- Тэргүүлэх чиглэл 1: Биологийн олон янз байдлын хамгаалал, зохистой ашиглалах талаарх шийдвэр гаргагч, олон нийтийн мэдлэг хандлагыг нэмэгдүүлэх (2 зорилго, 4 зорилт, 9 хүрэх үр дүн)
- Тэргүүлэх чиглэл 2: Биологийн олон янз байдлын нөөцийн талаарх шинжлэх ухааны үндэслэлд тулгуурлан зохистой ашиглах болон хамгааллын бодлогыг бий болгон хэрэгжүүлэх (5 зорилго, 13 зорилт, 34 хүрэх үр дүн)
- Тэргүүлэх чиглэл 3: Биологийн олон янз байдлын тогтвортой ашиглах нөхцөлийг хангах (3 зорилго, 5 зорилт, 14 хүрэх үр дүн)
- Тэргүүлэх чиглэл 4: Биологийн олон янз байдал, экосистемийн үйлчилгээг хамгаалах, ашиглах бодлого, эрх зүйн орчныг сайжруулах (4 зорилго, 8 зорилт, 17 хүрэх үр дүн)

НЭГДҮГЭЭР ТЭРГҮҮЛЭХ ЧИГЛЭЛ: БИОЛОГИЙН ОЛОН ЯНЗ БАЙДЛЫН ХАМГААЛАЛ, ЗОХИСТОЙ АШИГЛАЛАХ ТАЛААРХ ШИЙДВЭР ГАРГАГЧ, ОЛОН НИЙТИЙН МЭДЛЭГ ХАНДЛАГЫГ НЭМЭГДҮҮЛЭХ.

Зорилго 1: Бүх шатны боловсролын түвшний агуулгад тогтвортой хөгжлийн үзэл санааг тусгаж, хэвлэл мэдээлэл, олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслийн 5-аас доошгүй хувь энэ талаар мэдээлэл түгээдэг болох.

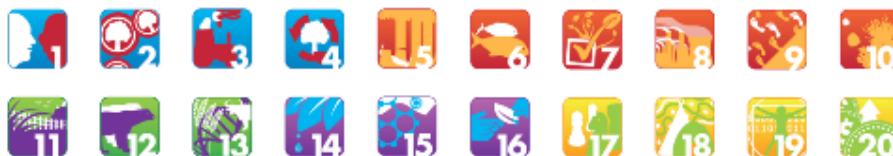
Шалгуур үзүүлэлт:

- Тогтвортой хөгжлийг дэмжсэн хэвлэл мэдээллийн тоо болон үйл ажиллагааны цар хүрээ
- Ерөнхий боловсрол, их дээд сургууль, коллеж, мэргэжлийн сургалт үйлдвэрлэлийн төвийн сургалтын хөтөлбөр, сурах бичигт тогтвортой хөгжлийн агуулгыг тусгасан байдал

Биологийн олон янз байдлын конвенцийн Айчигийн холбогдох зорилтууд:

Нөхцөл байдлын үнэлгээ, үндэслэл

Монгол улс 1997 оноос Тогтвортой хөгжлийн боловсрол (ТХБ)-ыг нийтэд олгохоор зорьж Бүх нийтийн экологийн боловсрол (1997 он), Боловсрол (2010 он) үндэсний хөтөлбөрийг боловсруулан хэрэгжүүлж эхэлсэн. Түүнчлэн байгаль хамгаалахтай холбоотой Нэн ховор, ховор амьтдыг хамгаалах (2011 он), Уур амьсгалын өөрчлөлт (2011 он), Цөлжилттэй тэмцэх (2003 он) үндэсний хөтөлбөрүүдэд байгаль орчны боловсролын тухай асуудлыг тусган хэрэгжүүлж байна.

Тогтвортой хөгжлийн боловсролын олон түвшинт суурь судалгаанаас үзэхэд ерөнхий боловсролын баримт бичиг тухайлбал стандарт, хөтөлбөр, сурах бичигт тогтвортой хөгжлийн боловсролын үзэл санаа хангалтгүй тусгагдсан бөгөөд байгаль шинжлэлийн хичээлийн хөтөлбөрийн 53%, сурах бичгийн 56% нь тогтвортой хөгжил, экосистемийн талаарх ойлголтыг оруулсан бол нийгмийн ухааны хичээлд энэ талын ойлголтыг маш бага эсвэл огт тусгаагүй болно (БШУЯ, 2014). Энэхүү судалгааны үр дүн, нийгмийн хэрэгцээ шаардлагад үндэслэн БШУЯ-аас 2014-2016 онд ерөнхий боловсролын сургалтын хөтөлбөрийн шинэчлэл хийж байгаа ч байгаль орчин, эрүүл мэндийн асуудал эрхэлсэн холбогдох байгууллагуудтай хамтран улам бүр сайжруулан хэрэгжүүлэх шаардлагатай юм. Мөнтүүнчлэн сургуулийн өмнөх, мэргэжлийн болон дээд боловсролын сургалтын хөтөлбөрт ч шинэчлэл хийх шаардлага гарч байна.

Олон нийтэд мэдээллийг өргөнөөр түгээх, зөв ойлголт өгөх боломжтой арга нь хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл юм. Иргэдээс авсан судалгаагаар мэдээлэл хүлээн авдаг эх сурвалжуудын 33% нь телевиз, 9% нь сонин сэтгүүл, 21% нь интернэт, 8% нь олон нийтийн мэдээллийн сүлжээ (facebook, twitter, youtube), 29% нь бусад гэсэн дүн гарсан байна (Монголын хэвлэл мэдээлэл өнөөдөр, 2013). Иймд өдөр тутмын сонин, телевиз, радиогийн бодлогод тогтвортой хөгжлийн боловсролын үзэл санааг түгээн дэлгэрүүлэх, сурталчлах ажлыг тусган хэрэгжүүлэх хэрэгцээ бий болжээ.

Монгол улсад тогтмол үйл ажиллагаа явуулж буй 135 сонин, 99 сэтгүүл, 84 радио үүнээс 77 FM, 166 телевизийн суваг, 24 кабелийн телевиз, цаг үеийн мэдээллийн 68 веб хуудас ажиллаж байна. Эдгээрээс үндэсний хэмжээнд нэвтрүүлгээ цацдаг 15 телевиз, 3 радио, орон даяар түгээгддэг 16 өдөр тутмын сонин, долоо хоног тутмын 7 сэтгүүл байна. Үндэсний болон орон нутгийн хэвлэлийн нийтлэл, радио, телевизийн нэвтрүүлгийн бодлого, төлөвлөгөө, хөтөлбөрт байгаль орчны сэдэвт мэдээ, нийтлэл тодорхой хэмжээнд (өдөр тутмын сонин мэдээллийн 5%) байдаг ч тогтвортой хөгжлийн чиглэлээр мэдээлэл түгээдэггүй байна. Түүнчлэн байгаль орчны мэдээлэл хүртээмжтэй байдлын талаарх асуулга судалгаанд иргэдийн 51% нь хангалтгүй гэж үзсэн нь байгаль орчны асуудлыг хөндөж, олон нийтийг хамарсан ойлгомжтой мэдээлэл түгээж чадахгүй байгааг харуулж байна (Монголын хэвлэл мэдээлэл өнөөдөр, 2013).

<p>Зорилго 1. Бүх шатны боловсролын түвшний агуулгад тогтвортой хөгжлийн үзэл санааг тусгаж, хэвлэл мэдээлэл, олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслийн 5-аас доошгүй хувь энэ талаар мэдээлэл түгээдэг болох.</p>	
Зорилт 1.	Тогтвортой хөгжлийн боловсролын үзэл санааг тусган хэрэгжүүлэхэд бодлого боловсруулагч, шийдвэр гаргагч, хэрэгжүүлэгч болон олон нийтийн хамтын ажиллагааг уялдуулах, сайжруулах.
Хүрэх үр дүн	<ul style="list-style-type: none"> • 2018 он гэхэд тогтвортой хөгжлийн үзэл санааг бүх шатны сургалтын хөтөлбөрт тусган боловсон хүчнийг чадавхижуулсан байна. • 2020 он гэхэд тогтвортой хөгжлийн боловсролын үзэл санааг тусган хэрэгжүүлэхэд талуудын үйл ажиллагааг уялдуулсан байна. • 2025 он гэхэд тогтвортой хөгжлийн боловсролын үзэл санааг хэрэгжүүлэхэд талуудын үйл ажиллагааны цар хүрээг нэмэгдүүлсэн байна.
Зорилт 2.	Иргэдэд тогтвортой хөгжлийн үзэл санааг системтэй, цогц байдлаар олгох.
Хүрэх үр дүн	<ul style="list-style-type: none"> • 2018 он гэхэд тогтвортой хөгжлийн боловсролын талаар бүх насныханд чиглэсэн мэдээлэл, сурталчилгааны бодлого, төлөвлөлттэй болсон байна. • 2020 он гэхэд хэвлэл мэдээллийн ажилтнууд (сэтгүүлч, сурвалжлагч, найруулагч, редактор) тогтвортой хөгжлийн боловсролын талаар бүрэн мэдээлэлтэй болсон байна. • 2025 он гэхэд, хэвлэл мэдээлэл, олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслийн 5-аас доошгүй хувь тогтвортой хөгжлийн боловсролын талаар мэдээлэл түгээдэг болсон байна.
<p>Зорилго 2. Байгаль орчны мэдээллийн сангийн биологийн олон янз байдлын мэдээллийн нэр төрөл, хүртэцийг нэмэгдүүлж, биологийн олон янз байдлын хамгаалал, зохистой ашиглахтай холбоотой шийдвэр гаргахад ашиглах тогтолцоог бүрдүүлэх</p> <p>Шалгуур үзүүлэлт:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Биологийн төрөл, зүйлүүдийн мэдээллийн сангийн бүрдэл, агуулга, хүртээмжийн талаархи төр, иргэн, хуулийн этгээдүүдийн санал, дүгнэлт 	
<p>Биологийн олон янз байдлын конвенцийн Айчигийн холбогдох зорилтууд:</p>	
<p>Нөхцөл байдлын үнэлгээ, үндэслэл</p>	

Монгол орны биологийн олон янз байдлын судалгааг ХХ зуунаас эхлэн гадаад, дотоодын их сургууль, судалгааны байгууллага, судлаачид нилээд идэвхтэй хийж ирсэн боловч, судалгааны цар хүрээ, чанар, хүртээмж төгөлдөржиж чадаагүй байгаагийн жишээ нь хамгийн сайн судлагдсан бүлэг болох хөхтөн амьтдын зүйлийн 37 хувьд “мэдээлэл дутмаг” гэсэн тодорхойлолттой (Монгол Улсын Хүний хөгжлийн илтгэл, 2011) байгаагаас харж болно.

Монголын байгаль орчны менежментийн бүтцэд хийсэн 2008 оны судалгаагаар байгаль орчинтой холбоотой хуулиуд, бодлогын баримт бичгийн хэрэгжилт, экосистемийн мониторинг судалгаануудын үр дүнг олон нийт, шийдвэр гаргачдад хүргэхэд түүнийг боловсруулах байгаль орчны мэдээллийн менежментийн систем нэн чухлыг тэмдэглэсэн байна (Philip нар, 2008).

Монгол улс Байгаль орчны мэдээллийн төвийг 2010 онд шинээр өргөтгөн байгуулж Байгаль хамгаалах тухай хуулийн хүрээнд 19 дэд сангуудаар мэдээлэл бүрдүүлж хэрэглэгчдэд үйлчилдэг (Байгаль орчны мэдээллийн төв). Хэдийгээр Байгаль хамгаалах хуулийн хүрээнд төрийн байгууллага, иргэн, хуулийн этгээдээс мэдээлэл төвлөрүүлэх арга замыг тодорхойлж өгсөн боловч хэрэгжилт хангалтгүй байна. Үүний зэрэгцээ Үндэсний статистикийн газарт байгаль орчны статистикийн үзүүлэлтийг тооцох аргачлалын хүрээнд цуглуулсан мэдээллийг гаргадаг бөгөөд Монгол оронд байгаль орчны эдийн засгийн дансыг нэвтрүүлэх боломжийг судалж 2015 оноос туршин нэвтрүүлэх зорилт тавиад байгаа болно.

Зорилго 2. Байгаль орчны мэдээллийн сангийн биологийн олон янз байдлын мэдээллийн нэр төрөл, хүртэцийг нэмэгдүүлж, биологийн олон янз байдлын хамгаалал, зохистой ашиглахтай холбоотой шийдвэр гаргахад ашиглах тогтолцоог бүрдүүлэх

Зорилт 3.	Биологийн олон янз байдлын талаарх судалгааны ажлыг дэмжих төр, хувийн хэвшлийн тогтолцоо, эдийн засгийн хөшүүргийг бий болгох
Хүрэх үр дүн	<ul style="list-style-type: none"> • 2018 он гэхэд биологийн олон янз байдлын үнэ цэнэ, ач холбогдол, хамгаалал, зохистой ашиглалттай холбоотой нэн шаардлагатай судалгааны ажлыг төр, хувийн хэвшил хамтран санхүүжүүлэх тогтолцоог бий болгосон байна. • 2020 он гэхэд төр, хувийн хэвшлээр санхүүжүүлэх судалгааны ажлын тоо хэмжээ, санхүүжилтийг нэмэгдүүлсэн байна. • 2025 он төр, хувийн хэвшлээр санхүүжүүлэх судалгааны ажлын цар хүрээ нэмэгдсэн байна.
Зорилт 4.	Биологийн олон янз байдлын үнэ цэнэ, ач холбогдол, хамгаалал, зохистой ашиглалтын талаарх мэдээллийг шийдвэр гаргагч болон олон нийтэд ойлгомжтой, системтэйгээр хүргэх тогтолцоог бүрдүүлэх

Хүрэх үр дүн	<ul style="list-style-type: none"> • 2016 он гэхэд БОЯБ-ын төлөв байдлыг илтгэх мэдээллийн төрөл, агуулга, цуглуулах арга замыг тодорхойлсон байна. • 2018 он гэхэд хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн нийтлэлийн бодлогод БОЯБ-ын үнэ цэнэ, ач холбогдлын талаарх мэдээллийг системтэйгээр нэвтрүүлэхэд чиглэсэн арга хэрэгслийг тусгасан байна. • 2020 он гэхэд мэдээллийн санд орж байгаа мэдээллийг нэгтгэн боловсруулах, чанарт хяналт тавих, түгээх чадавхийг сайжруулсан байна. • 2022 он гэхэд БОЯБ-ын мэдээллийн тогтолцоо бүрэн шинэчлэгдэж сайжирсан байна.
--------------	--

ХОЁРДУГААР ТЭРГҮҮЛЭХ ЧИГЛЭЛ: БИОЛОГИЙН ОЛОН ЯНЗ БАЙДЛЫН НӨӨЦИЙН ТАЛААРХ ШИНЖЛЭХ УХААНЫ ҮНДЭСЛЭЛД ТУЛГУУРЛАН ЗОХИСТОЙ АШИГЛАХ БОЛОН ХАМГААЛЛЫН БОДЛОГЫГ БИЙ БОЛГОН ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ

Зорилго 3. Эдийн засгийн ач холбогдолтой зүйлүүдийн генетикийн нөөцийг хамгаалах, ашиглах, түүний үр өгөөжөөс шударга хүртэх эрх зүйн орчинг бүрдүүлж зохистой ашиглах, генетикийн доройтол, хомсдолоос сэргийлэх.

Шалгуур үзүүлэлт:

- Генетикийн нөөцийг ашиглах, түүний үр өгөөжийг хүртэх эрх зүйн орчин
- Генетикийн нөөцийн санд хадгалагдаж буй эх материалын төрөл, тоо
- Генетик нөөц, түүний хэрэглээний талаар салбар дундын болон олон нийтэд хүргэх мэдээллийн төрөл, давтамж,
- Биоаюулгүй байдлыг хангах, урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагааны тоо

Биологийн олон янз байдлын конвенцийн Айчигийн холбогдох зорилтууд:

Нөхцөл байдлын үнэлгээ, үндэслэл

Биологийн олон янз байдлыг хүн төрөлхтөн өөрсдийн амьдрал ахуй, түүний дотор хөдөө аж ахуй, газар тариалан, мал аж ахуй, анагаах ухаан, гоо сайхан, биотехнологийн салбарт өргөнөөр хэрэглэдэг билээ. Жишээ нь хөгжиж байгаа орнуудын эмийн 80-аас дээш хувь нь зөвхөн биологийн болон генетикийн нөөцөөс гаралтай эсвэл түүнээс санаа авч бүтээгдсэн эм, биобэлдмэл байна.

Генетикийн олон янз байдал нь орчин үеийн болон уламжлалт газар тариалан, мал аж ахуйн хөгжилтэй нягт хамаарч ирсэн бөгөөд биологийн олон янз байдлын оршин тогтнох, зохистой ашиглах нь хүн төрөлхтөний өмнө өсөн нэмэгдэж байгаа хүнсний хэрэгцээг хангах газар тариалангийн ургамлын шинэ сорт, мал аж ахуйн үүлдрээс авах ашиг шимийг сайжруулахад тустай байгалийн чухал эх сурвалж болж байна. Генетик нөөцийн сан хөмрөгийг хамгаалах ялангуяа хүнсний бүтээгдэхүүний чанарыг сайжруулахад сайн шинж тэмдэгүүдийг ашиглах, хүн төрөлхтний өсөн нэмэгдэж байгаа хэрэгцээг хангах, сайжруулсан сортуудыг тасралтгүй нийлүүлэх зэрэг асуудлыг хөндөж байгаа бөгөөд 2050-иад онд дэлхийн хүн ам 9,2 тэрбум хүрэх тооцоо гарсны зэрэгцээ зөвхөн хүнс тэжээлийн зориулалтаар тариалангийн үйлдвэрлэлээ 60%-иар нэмэгдүүлэх шаардлага гарч байна (Хүнс, хөдөө аж ахуйн ургамлын генетик нөөцийн даян дэлхийн үйл ажиллагааны хоёрдугаар төлөвлөгөө, 2011).

<p>Монгол орны хувьд генетикийн нөөцийн судалгаа эхлэл төдий байгаа бөгөөд тусгайлсан бүртгэлгүй, эрсдлийн үнэлгээ хийгдээгүй хувиргасан гентэй таримал ургамал, мал, амьтан, хүрээлэн буй орчин, хүний эрүүл мэндэд нөлөөлж болзошгүй нөлөөллийг тогтоох судалгаа хийгдээгүй, генетик нөөцийн талаарх иргэдийн ойлголт муу, нөөцийг ашиглах тухай хууль эрх зүйн орчин байхгүй зэрэг сул талууд байна (Генетик нөөцийн тухай Монгол улсын хуулийн төсөл боловсруулсан багийн ажлын тайлан, 2011). Одоогийн байдлаар хөдөө аж ахуйн таримлын үр сорт болон малын удмын санг хамгаалах эрх зүйн орчныг Таримал ургамлын үр сортын тухай (1999 он) Малын удмын сан, эрүүл мэндийг хамгаалах тухай (2001 он) хуулиудаар зохицуулж, таримал ургамлын сорт, малын үүлдэр угсааны генийн сан бүрдүүлэх ажил хийгдэж байна.</p>	
<p>Зорилго 3: Эдийн засгийн ач холбогдолтой зүйлүүдийн генетикийн нөөцийг хамгаалах, ашиглах, түүний үр өгөөжөөс шударга хүртэх эрх зүйн орчинг бүрдүүлж зохистой ашиглах, генетикийн доройтол, хомсдолоос сэргийлэх.</p>	
Зорилт 5.	Монгол Улсын нутаг дэвсгэр дэх малын үүлдэр, омог, унаган болон таримал ургамлын сорт, тэдгээрийн зэрлэг овог, төрөл, зүйлийг бүртгэлжүүлэх, төлөв байдлын үнэлгээ хийх, хомсдолоос хамгаалах.
Хүрэх үр дүн	<ul style="list-style-type: none"> • 2017 он гэхэд генетик нөөцийн ашиглалтын талаарх нөхцөл байдлын судалгаа хийгдсэн байна. • 2020 он гэхэд генетик нөөцийн судалгаа хийх, уламжлалт мэдлэгийг бүртгэж мэдээллийн санд оруулах, бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, генетик нөөцийг тогтвортой ашиглах журам, нөхцөлийг батлан мөрдүүлж үйл ажиллагааны нэгдсэн удирдлагатай болгоно. • 2025 он гэхэд ботаникийн цэцэрлэгт монгол улсын нутаг дэвсгэрт бүртгэгдсэн эндемик байгалийн ургамлын нөөцийн 60-аас доошгүй хувийг, байгалийн амьтан, ургамлын үр, хөврөлийг генийн санд хадгалах нөхцөлийг бүрдүүлсэн байна. • 2025 он гэхэд Хүнс, хөдөө аж ахуйн генетик нөөцийг тогтвортой ашиглах даян дэлхийн үйл ажиллагааны төлөвлөгөөнд тусгагдсан зорилтыг хэрэгжүүлсэн байна.
Зорилт 6.	Генийн эргэлтийн нөөц болон хувиргасан амьд организмыг бүртгэлжүүлэх, генетик нөөцийн сан бүрдүүлэх
Хүрэх үр дүн	<ul style="list-style-type: none"> • 2018 он гэхэд генетик нөөц, хувиргасан амьд организмын бүртгэлийн систем, сан байгуулах мэдлэг, туршлагыг бий болгосон байна. • 2020 он гэхэд Монгол орны унаган ургамал, амьтан, бичил биетний төрөл, зүйл тэдгээрийн генетик нөөц болон хувиргасан амьд организмыг судлан тогтоох, үнэлэх ажлын арга зүйг боловсруулсан байна. • 2025 он гэхэд генетик нөөц, хувиргасан амьд организм, тэдгээрийн хэрэглээний талаар мэдээ, мэдээллийг олон нийт, иргэдэд хүргэх сүлжээ, бүтцийг бий болгосон байна.
Зорилт 7.	Генетикийн нөөцийг ашиглах, үр өгөөжийг шударга хүртээх тухай хууль эрх зүйн орчинг бүрдүүлэх

Хүрэх үр дүн	<ul style="list-style-type: none"> • 2017 он гэхэд генетик нөөцийн эрхзүйн нөхцөл байдлын судалгаа хийгдсэн байна. • 2020 он гэхэд генетикийн нөөц болон түүнтэй хамааралтай уламжлалт мэдлэгийг ашиглах, түүний үр өгөөжийг хүртэх хууль батлагдсан байна. • 2022 он гэхэд хүнс, хөдөө аж ахуйн генетик нөөцийг ашиглах, хамгаалах эрх зүйн орчныг бүрдүүлж холбогдох олон улсын гэрээнд нэгдсэн байна
--------------	--

Зорилго 4: Унаган, нэн ховор, ховор амьтан, ургамлыг хамгаалах үндэсний хөтөлбөрийг бүрэн хэрэгжүүлэх.

Шалгуур үзүүлэлт:

- Унаган, нэн ховор, ховор зүйлийн хамгааллын төлөв
- Монгол оронд тархсан харь зүйлийн тоо, тархалтын эрчим
- Хамгааллын хөтөлбөрийн санхүүжилтийн хэмжээ

Биологийн олон янз байдлын конвенцийн Айчигийн холбогдох зорилтууд:

Нөхцөл байдлын үнэлгээ, үндэслэл

Монгол улс Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал, Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан үндэсний хөгжлийн цогц бодлого болон Ногоон хөгжлийн үзэл баримтлал зэрэг байгаль орчны салбарын бодлогыг тодорхойлсон томоохон баримт бичгийг боловсруулсан. Түүнчлэн Монгол Улсын Их Хурлаас Халиун бугын үндэсний хөтөлбөр (2000 он), Засгийн газраас Биологийн төрөл зүйлийг хамгаалах үйл ажиллагааны үндэсний хөтөлбөр (1996 он), Аргаль хонийг хамгаалах үндэсний хөтөлбөр (2002 он), Монгол орны ховор ургамлыг хамгаалах, зохистой ашиглах үйл ажиллагааны хөтөлбөр (2002 он), Монгол орны идлэг шонхорыг хамгаалах үндэсний хөтөлбөр (2003 он), Агнуурын загас хамгаалах, өсгөн үржүүлэх үндэсний хөтөлбөр (2008 он), Нэн ховор, ховор амьтдыг хамгаалах үндэсний хөтөлбөр (2011 он), Байгаль орчны сайдын тушаалаар Монгол орны цоохор ирвэс хамгаалах үндэсний хөтөлбөр (2005 он), Монгол бөхөн хамгаалах үндэсний хөтөлбөр (2007 он), Тул загас хамгаалах үндэсний хөтөлбөр (2007 он)-ийг тус тус баталсан. Улсын Их Хурлаас Амьтны тухай хууль (2012 он), Байгалийн ургамлын тухай хууль (1995 он), Ургамал хамгааллын тухай хууль (2007 он), Байгалийн нөөц ашигласны төлбөрийн тухай хууль (2012 он)-ийг тус тус баталж амьтан, ургамал түүний нөөцийг хамгаалах, зохистой ашиглах зохицуулалтыг тусган хэрэгжүүлж байна.

Монгол Улсын амьтны аймаг 138 зүйлийн хөхтөн, 75 зүйлийн загас, 22 зүйлийн мөлхөгч, 6 зүйлийн хоёрнутагтан, 476 зүйлийн шувуу, 13 мянга гаруй зүйлийн шавж, 516 зүйлийн зөөлөн биетэн, ургамлын аймаг 3060 орчим зүйлийн гуурст ургамал, 1400 орчим зүйлийн замаг, 510 орчим зүйлийн хөвдөөс бүрдэнэ. Эдгээрээс 110 зүйл амьтан, 192 зүйл ургамал нь аюул заналд өртсөн буюу нэн ховор, ховор ангиллаар Монгол Улсын Улаан номд бүртгэгдсэн.

Монгол орны амьтан, ургамлын зүйлийн хомсдолд нөлөөлж байгаа гол хүчин зүйлүүдэд амьдрах орчны хумигдал, тасархайтал, хууль бус агнуур, зохисгүй ашиглалт орж байна. Мал аж ахуй эрхлэх уламжлалт арга барил өөрчлөгдсөн, хөдөө аж ахуйд газар, бэлчээрийн ургамлын нөөцийг хэтрүүлэн ашиглах зэргээс үүдэлтэй экосистемд үзүүлэх дарамт нь уур амьсгалын өөрчлөлттэй хавсарснаас амьтан, ургамлын аймгийн амьдрах орчин доройтож, тархацын хүрээ улам бүр хумигдаж, тэдгээрийн нөөц хомсдож байгаа нь устах аюулд ороод байгаа зүйлийн тоог нэмэх үндсэн шалтгаан болж байна.

Хууль бус агнуурын шууд уршгаар Монгол оронд элбэгт тооцогдох амьтан ховордож, ан амьтны эд эрхтэнийг хууль бусаар хил дамнуулан худалдаалах зөрчил гарсаар байна. Тухайлбал, Гаалийн ерөнхий газрын мэдээгээр 1990-2002 онд 15,3 сая ам.доллараар үнэлэгдэх хэмжээний халиун бугын гаралтай түүхий эдийг гадаадад гаргасан байна. Мөн 2009-2012 онд нэн ховор, ховор амьтдаас 76 толгой монгол бөхөн, 4 борцгор хотон, 14 халиун буга, 6 хүрэн баавгай хууль бусаар агнасныг хууль хяналтын байгууллага илрүүлсэн нь энэ төрлийн зөрчил тасрахгүй байгааг харуулж байна. 2012 он хүртэл ховор зүйл амьтны нөөцийн нарийвчилсан судалгаа, төлөвлөлтгүй ашиглалт нь аргаль хонь, янгир ямаа, идлэг шонхор зэрэг эдийн засгийн өндөр ач холбогдолтой зүйлүүдийн доройтлыг үүсгэгч голлох хүчин зүйл болж байсан. 2008-2013 онд 267 толгой аргаль хонь, 895 толгой янгир ямаа, 1110 толгой идлэг шонхор гадаадын анчдад агнуулж, бариулжээ. Ургамлыг эмийн зориулалтаар үйлдвэрлэл, ахуйн хэрэгцээнд болон орон нутгийн хэмжээнд худалдаалах нь нэмэгдэж байгаа бөгөөд 2008-2011 онд үйлдвэрлэлийн зориулалтаар 255.9 тонн ургамлын түүхий эд экспортложээ (БОНХЯ).

Харь амьтан, ургамлын зохицуулалт нь манай улсад харьцангуй шинэ асуудал бөгөөд эхлэлийн хэмжээнд байна. Биологийн олон янз байдал хомсдох олон шалтгааны нэг нь “харь” зүйлийн түрэмгийлэлд экосистемийн нэгдмэл байдал алдагддаг болохыг эрдэмтэд тогтоогоод байна. Иймд харь амьтан, ургамлын аюулаас урьдчилан сэргийлэх зорилгоор зориудаар болон санамсаргүйгээр зөөвөрлөгдөн ирж нутагших харь зүйлийн бүртгэл хөтлөх, түрэмгийлэгч харь амьтан, ургамлыг судлах, устгах зэрэг зохицуулалтыг боловсронгуй болгох, хэрэгжүүлэх шаардлага зүй ёсоор тулгарч байна.

Монгол Улсын Их Хурлаас баталсан Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын биологийн олон янз байдлыг хадгалах, нөөцийн хомсдлоос сэргийлэх гэсэн бүрэлдэхүүн хэсэгт харь зүйлийн амьтан, ургамал, бичил биетнийг нутагшуулахдаа биологийн олон янз байдлын удмын санд өөрчлөлт гарахаас сэргийлэх, хяналт тавих тогтолцоог бүрдүүлэхээр тусгасан. Мөн шинэчлэн батлагдсан Амьтны тухай хуулийн хүрээнд “Харь амьтныг ашиглах журам”-ыг хэрэгжүүлэх Байгалийн ургамлын тухай хуулийн хүрээнд харь ургамлыг байгальд тарималжуулах зөвшөөрөл олгох зохицуулалтыг тусган хэрэгжүүлж байна. Түүнчлэн Биологийн олон янз байдлын тухай конвенцийг хэрэгжүүлэх Үндэсний тавдугаар тайланд харь зүйлийн асуудлыг анхаарах шаардлагатайг зөвлөмж болгосон зэрэг нь харь зүйл амьтан, ургамлын асуудлыг томъёолох үндэслэл болж байна.

Монгол орны унаган, нэн ховор, ховор амьтныг хамгаалах, зохистой ашиглах, өсгөн үржүүлэх бодлого, эрх зүйн орчинг бүрдүүлэхэд багагүй арга хэмжээг авч ирсэн ч санхүүгийн дутагдалтай байдал, салбар хоорондын уялдаа, нутгийн иргэдийн ойлголт дутмагаас хэрэгжилт удаашралтай байна. Иймд тус үндэсний хөтөлбөрийн 4 дүгээр зорилтыг хангахад “Нэн ховор, ховор амьтдыг хамгаалах үндэсний хөтөлбөр”, “Байгалийн ургамлыг хамгаалах үндэсний хөтөлбөр”-ийг хэрэгжүүлэх, санхүүжилтийн тогтвортой механизмыг бүрдүүлэх нь чухал юм.

Зорилго 4. Нэн ховор, ховор амьтан, ургамлыг хамгаалах үндэсний хөтөлбөрийг бүрэн хэрэгжүүлэх.

Зорилт 8.	Монгол орны унаган, нэн ховор, ховор зүйлийг цогцоор хамгаалах, ашиглах хөтөлбөр боловсруулах, хэрэгжүүлэх.
Хүрэх үр дүн	<ul style="list-style-type: none"> • 2016 он гэхэд нэн ховор, ховор амьтдыг хамгаалах үндэсний хөтөлбөрийн дунд хугацааны хэрэгжилтийн үнэлгээ хийсэн байна. • 2018 он гэхэд дэд бүтцийн хөгжлийг биологийн олон янз байдалд ялангуяа нүүдлийн зүйлд ээлтэй, сөрөг нөлөө багатай төлөвлөх салбар хоорондын уялдааг хангасан байна. • 2019 он гэхэд Монгол орны унаган болон нэн ховор, ховор амьтан, ургамлыг хамгаалах үндэсний хөтөлбөр, төлөвлөгөөг шинэчлэн баталж, тогтвортой санхүүжилтийн тогтолцоог нэвтрүүлсэн байна. • 2022 он гэхэд нэн ховор, ховор зүйл амьтны хил дамнасан нүүдлийн замыг чөлөөлөх талаар улс хоорондын хамтын ажиллагааг сайжруулсан байна.
Зорилт 9.	Монгол оронд тархаж буй харь зүйл амьтан, ургамлыг судлах, түрэмгийлэгч харь зүйлийг тархан суурьшихаас урьдчилан сэргийлэх нөхцөлийг бүрдүүлэх.
Хүрэх үр дүн	<ul style="list-style-type: none"> • 2018 он гэхэд харь зүйлийн амьтан, ургамлын бүртгэл хийж мэдээллийн сан бүрдүүлсэн байна. • 2020 он гэхэд түрэмгийлэгч харь зүйлийн тархалтыг хянах тогтолцоо, эрх зүйн орчныг сайжруулсан байна. • 2025 он гэхэд харь зүйлийг нэвтрэн орох, түүний тархалтаас урьдчилан сэргийлэх төлөвлөгөө боловсруулан, хэрэгжүүлж эхэлсэн байна.

Зорилго 5. Экосистемийн үндсэн төлөөлөл тус бүрийн 30-аас доошгүй хувь, уур амьсгалын өөрчлөлтөд эмзэг, өвөрмөц экосистемийг бүхэлд нь тусгай хамгаалалттай газар нутгийн сүлжээнд хамруулж, менежментийг нь сайжруулах

Шалгуур үзүүлэлт:

- Тусгай хамгаалалтад авсан газар нутгийн эзлэх хувь
- Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн менежментийн үр ашиг
- Уур амьсгалын өөрчлөлтөд эмзэг, өвөрмөц экосистемийн талбайн хэмжээ

Биологийн олон янз байдлын конвенцийн Айчигийн холбогдох зорилтууд:

Нөхцөл байдлын үнэлгээ, үндэслэл

Монгол Улсын Засгийн газраас 1991 онд “Тусгай хамгаалалттай газрын дүрэм” батлан, тусгай хамгаалалттай газрын сүлжээ, түүний хамгаалалтын горим, дэглэмийг тодорхойлж, улсын ТХГН-ийг 4 ангилалд оруулсан нь улсын тусгай хамгаалалттай газар нутаг (ТХГН)-ийн нэгдсэн сүлжээг бүрдүүлэх эхлэл болсон. Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай (1995 онд), Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутгийн орчны бүсийн тухай (1997 он) хуулиуд, Засгийн газар 1995 онд дархан цаазат, байгалийн цогцолборт газрын нийтлэг болон тусгай горимыг, Улсын Их Хурлаас 1998 онд “Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн үндэсний хөтөлбөр”-ийг тус тус батлан гаргаж мөрдүүлснээр ТХГН-ийн талаарх эрх зүйн үндэс бүрдсэн гэж үзэж болно.

Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал (2010 он), Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан үндэсний хөгжлийн цогц бодлого (2005 он), Ногоон хөгжлийн үзэл баримтлал (2014 он) зэрэг байгаль орчны салбарын бодлогыг тодорхойлсон томоохон баримт бичгийг боловсруулсан. Мөн Засгийн газраас биологийн олон янз байдлыг хамгаалах, зохистой ашиглах асуудалд онцгой анхаарч Биологийн төрөл зүйлийг хамгаалах үйл ажиллагааны үндэсний хөтөлбөр (1996 он), Нэн ховор, ховор амьтдыг хамгаалах үндэсний хөтөлбөр (2011 он), Ус үндэсний хөтөлбөр (2010 он)-ийг боловсруулан гаргасан нь ТХГН-ийн сүлжээг өргөтгөх, хамгааллын менежментийг сайжруулахад түлхэц болж байна.

Монгол улс ТХГН-ийн сүлжээг жилээс жилд нэмэгдүүлэн өнөөдрийн байдлаар нийт 27.2 сая га бүхий 99 ТХГН-ийг байгуулсан нь нутаг дэвсгэрийн 17.38 хувийг хамарч байна (БОНХЯ, 2014). Түүнчлэн орон нутгийн тусгай хамгаалалтад нутаг дэвсгэрийн 10.3 хувийг хамарсан 911 газар байна (Газрын Харилцаа Геодези Зурагзүйн Газар, ДБХС, 2008).

Монгол орны 4 эко бүс нутагт өндөр уулын 11.1 - 40.7 хувь, ойн 9.9 - 31.1 хувь, хээрийн 4.2 - 7.6 хувь, ус, намгархаг газрын 13.9 - 79.0 хувь, говь цөлийн 13.9 - 74.1 хувь, өвөрмөц экосистемийн 9 - 79.3 хувь нь ТХГН-ийн сүлжээнд хамрагдсан байна. Монгол оронд түр урсацтай гол, хуурай сайр, гадагш урсгалгүй нуур, цөөрөм, шал, элсэн манхан, мөсөн гол зэрэг усзүйн ховор, маш сийрэг байршилтай өвөрмөц экосистемүүд тархсан байдаг (Чимэд-Очир нар, 2010). Үүний нэг хэлбэр болох говийн баянбүрд нь жижиг хөхтөн, хэвлээр явагчид болон шувууд, мал, хүмүүст биологийн ач холбогдол бүхий амьдрах орчныг тэтгэж байдаг бөгөөд цөлийн том хөхтөн амьтдын идэш тэжээлийн үнэлж баршгүй эх үүсвэр болж байдаг (Хайнер нар, 2013). Тодорхой хэмжээнд судалгаа шинжилгээний ажил явуулж хамгаалалтад авах газар нутгийн хэрэгцээ шаардлагыг тогтоодог боловч уул уурхай, дэд бүтэц, газар ашиглалтын асуудлыг тэргүүнд тавьдгаас экосистемийн төлөөлөл, биологийн олон янз байдлын хувьд чухал газар нутгийг бүрэн хамруулж чадахгүй байна (Чимэд-Очир нар, 2010).

Үүний зэрэгцээ экосистемийн хамгааллын цогц байдлыг хангахын тулд хил дамнасан Монгол дагуур (ОХУ, Монгол, БНХАУ, 1994 он), Увс нуурын ай сав (ОХУ, Монгол, 2011 он) гэсэн хамгаалалттай газруудыг байгуулсан. Хил дамнасан хамгаалалттай газрууд жил бүр хамтын ажиллагааны төлөвлөгөө боловсруулдаг боловч санхүү, хүний нөөцийн дутагдалтай байдлаас шалтгаалан бүрэн хэрэгжихгүй байна.

Монгол улсаас ЮНЕСКО-гийн Дэлхийн өвд 3, РАМСАР-ын конвенцийн жагсаалтад 11, Хүн ба шим мандлын нөөц газрын сүлжээнд 6, шувуудад чухал газрын сүлжээнд 70 газар хамрагдсан боловч эдгээр газрын хамгааллын менежментийг бүрэн хэрэгжүүлж чадахгүй байна.

ТХГН-ийн менежментийн удирдлагыг байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага эрхэлэн, орон нутагт Хамгаалалтын захиргаагаар дамжуулан үйл ажиллагаа явуулж байна. ТХГН-уудад дэд бүтэц хөгжөөгүй, талуудын хамтын оролцоо муу, боловсон хүчний нөөц, чадавхи хангалтгүй, газар ашиглалтын төлөвлөлт муу, уялдаагүй байдгаас ТХГН-ийн биологийн олон янз байдалд аялал жуулчлал, уламжлалт мал аж ахуйгаас үүдэлтэй сөрөг нөлөөлөл их байна (Чимэд-Очир нар, 2010).

Хамгаалалтын захиргаад улсын төвлөрсөн төсвөөс санхүүждэг боловч энэ нь хамгааллын менежментийг шаардлагатай түвшинд хэрэгжүүлэхэд хүрэлцдэггүй. Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуульд Байгалийн нөөц газар, Дурсгалт газрын хамгаалалтыг аймаг, орон нутаг хариуцахаар заасан хэдий ч орон нутагт мэргэжлийн боловсон хүчин, хөрөнгө санхүүгийн дутагдалтайгаас шалтгаалан хамгааллын арга хэмжээ бараг хийгддэггүй. Иймээс ТХГН-т хамтын менежментийг нэвтрүүлж, санхүүгийн тогтвортой менежментийг бий болгох чиглэлээр эрх зүйн орчинд өөрчлөлт хийх шаардлагатай (Газрын Харилцаа Геодези Зурагзүйн Газар, ДБХС, 2008).

Зорилго 5. Экосистемийн үндсэн төлөөлөл тус бүрийн 30-аас доошгүй хувь, уур амьсгалын өөрчлөлтөд эмзэг, өвөрмөц экосистемийг бүхэлд нь тусгай хамгаалалттай газар нутгийн сүлжээнд хамруулж, менежментийг нь сайжруулах

Зорилт 10.	Газар зохион байгуулалтын улсын болон орон нутгийн төлөвлөгөөнд экосистемийн төлөөлөлд суурилсан ТХГН-г тусган сүлжээг өргөтгөж бэхжүүлэх
Хүрэх үр дүн	<ul style="list-style-type: none"> • 2016 он гэхэд ТХГН-ийн санхүүгийн тогтвортой байдал, хамтын менежментийн зарчмыг хангасан хууль эрх зүйн орчинг бүрдүүлсэн байна. • 2020 он гэхэд ТХГН-ийн үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилтэд хийсэн үнэлгээнд үндэслэн хөтөлбөрийг шинэчлэн боловсруулж экосистемийн төлөөлөл, тогтвортой менежмент, санхүүжилтийн тогтолцоог хангах механизмийг бий болгоно. • 2025 он гэхэд ТХГН-ийн сүлжээг өргөтгөн экосистемийн төлөөлөл тус бүрээс 30-оос доошгүй хувийг тусгай хамгаалалттай газар нутгийн сүлжээнд хамруулсан байна.
Зорилт 11.	Талуудын оролцоонд тулгуурласан ТХГН-ийн менежмент, чадавхийг сайжруулах

Хүрэх үр дүн	<ul style="list-style-type: none"> • 2018 он гэхэд ТХГН-ын хамгаалалтын захиргааны хүний нөөцийн чадавхийг нэмэгдүүлэх баримт бичгийг боловсруулсан байна. • 2020 он гэхэд ТХГН-ийн хамгаалалтын захиргааны дэд бүтцийг сайжруулан, хүний нөөцийн чадавхийг нэмэгдүүлсэн байна. • 2025 он гэхэд ТХГН-уудад хамгааллын менежмент, хамгааллын статус, нөөц даацад суурилсан зохистой ашиглалтыг нэвтрүүлэх замаар үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилтийг хангана. • 2025 он гэхэд хил дамнасан хамгаалалттай газар, олон улсын гэрээ конвенцид хамруулсан газар нутгийн хамгааллын менежментийг сайжруулсан байна.
Зорилт 12.	Уур амьсгалын өөрчлөлтөд эмзэг, өвөрмөц экосистемийг тодорхойлж, хамгаалах төлөвлөгөөг боловсруулж, хэрэгжүүлэх
Хүрэх үр дүн	<ul style="list-style-type: none"> • 2017 он гэхэд Уур амьсгалын өөрчлөлтөд эмзэг, өвөрмөц экосистемүүд тодорхойлж мэдээллийн сан бүрдүүлсэн байна. • 2020 он гэхэд экологи, нийгэм эдийн засгийн хувьд хамгийн чухал ач холбогдолтой уур амьсгалын өөрчлөлтөд эмзэг, өвөрмөц экосистемийн сэргэх чадварыг тэтгэсэн хамгаалал, зохистой ашиглалтын төлөвлөгөө боловсруулсан байна. • 2025 он гэхэд талуудын оролцоотойгоор хамгаалал, зохистой ашиглалтын төлөвлөгөөг хэрэгжүүлсэн байна.
<p>Зорилго 6. Хөрс, усыг химийн болон шим бодисын бохирдлоос хамгаалах.</p> <p>Шалгуур үзүүлэлт:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Хамгаалалтад авсан гол мөрний усны урсац бүрэлдэх эхийн эзлэх хувь, • Нэгж талбайд ноогдох химийн бордоо ба ургамал хамгааллын бодисын хэмжээ, • Нийслэлийн бохирдлыг бууруулахад зарцуулж буй төсвийн хэмжээ • Тариалангийн болон бэлчээрийн хөрс, усны бохирдол, үржил шимийн доройтлоос сэргийлэгдсэн хэмжээ /га талбайгаар/ 	
<p>Биологийн олон янз байдлын конвенцийн Айчигийн холбогдох зорилтууд:</p> 	
<p align="center">Нөхцөл байдлын үнэлгээ, үндэслэл</p>	
<p>Цаг агаарын эрсдэлтэй нөхцөлд газар тариалан эрхэлдэг манай орны хувьд бордоо, ургамал хамгааллын бодисыг зохистой хэрэглэхэд хөрсний үржил шим сайжирдаг. Таримлын ургац бордооны үйлчлэлээс чийглэг жилүүдэд 5.6 ц/га, хэвийн жилүүдэд 3.1 ц/га, гантай ба гандуу жилүүдэд 2.1 ц/га-аар илүү байгаа нь тогтоогдсон (Хүнс хөдөө аж ахуйн яам). Гэхдээ пестицидийн үлдэгдэл нь зөвшөөрөгдөх хэмжээнээс хэтэрсэн тохиолдолд эрүүл мэндэд эрсдэл учруулж болохуйц байгааг “Монгол Улсын хүн амын өргөн хэрэглээний импортын зарим хүнсний бүтээгдэхүүний чанар, аюулгүй байдал, эрүүл мэндийн эрсдлийн үнэлгээ” судалгаагаар тогтоосон (Гэрэлжаргал, 2012). Шинжилгээнд хамрагдсан нийт бүтээгдэхүүний 55.6% (20 нэр) буюу дээжийн 27.6% (42 дээж)-д 8 төрлийн пестицидийн үлдэгдэл илэрсэн бөгөөд зөвшөөрөгдөх хэмжээнээс хэтэрсэн, эрүүл мэндэд эрсдэл учруулж болохуйц гэсэн дүгнэлт гарсан байна (www.mofa.gov.mn). Биологийн олон янз байдлын хувьд ч химийн бодис тэр дундаа пестицидийн нөлөөгөөр шувуу болон зарим шавж хорддог. Тухайлбал пестицид цацсан талбайд зөгий, хэдгэнэ хордож улмаар зөгийнөөс тоос хүртсэн ургамалд хортой бодис дамжих хүн малыг хордуулах, зөгийн балаар хортой бодис дамжих нөхцөл бүрддэг (Дэлхийн банк, 2012).</p>	

Түүнчлэн химийн бодисын хэрэглээ, арьс ширний үйлдвэрлэлийн боловсруулалт, уул уурхайгаас үүдэлтэй химийн бодисын бохирдол зэргийг дурдах нь зүйтэй. Улсын хэмжээнд арьс шир боловсруулах том, жижиг нийлсэн 35 үйлдвэр, бэлэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэдэг 178 үйлдвэр ажиллаж байна. Жилд бод, бог малын нийт 10.3 сая ширхэг арьс бэлтгэгдгээс 25.8 хувийг нь үндэсний үйлдвэрлэгчид эцсийн бүтээгдэхүүн хийж зорилгоор боловсруулж, 74.2 хувийг түүхий болон анхан шатны боловсруулалт хийж БНХАУ-д экспортлож байна.

Уул уурхайгаас үүдэлтэй бохирдсон хөрсийг саармагжуулах ажлыг Засгийн газрын 2008 оны 127 дугаар тогтоолын хүрээнд 2008 онд нийт 6 аймгийн 21 сумын 130 цэгт хуримтлагдсан 92956 м³ буюу 139410 тн шламыг тээвэрлэж, химийн бодисоор бохирдсон 78965 м² талбайд хөрс хуулалт хийн саармагжуулж байжээ (Монголын үндэсний статистикийн хороо, 2013).

УИХ-аар “Гол, мөрний урсац бүрэлдэх эх, усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс, ойн сан бүхий газарт ашигт малтмал хайх, олборлох, ашиглахыг хориглох тухай” хуулийг 2010 онд батлан гаргасан. Мянганы хөгжлийн зорилтын 15-р зорилгын хүрээнд хамгаалалтад авсан гол мөрний усны урсац бүрэлдэх ундаргын эхийн эзлэх хувийг 2015 он гэхэд 80 хувьд хүргэх, хамгаалалт барьж тохижуулсан усны эх үүсвэр, булаг шандны эхийн тоог 2015 онд 1,000-д хүргэхээр тусгасан байна. Зорилгын хэрэгжилтийг эрчимжүүлэхэд гол, мөрний урсац бүрэлдэх эхийг улсын тусгай хамгаалалтад хамруулж, усны менежментийн цогц бодлогыг хэрэгжүүлэх нь зүйтэй гэж үзсэн байна (Мянганы хөгжлийн зорилтын 5-р тайлан, 2013).

Монгол улсад химийн болон шим бодисын бохирдлыг экосистем болон биологийн олон янз байдалд хор хөнөөлгүй түвшинд хүргэхийн тулд усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүсийг сайжруулж, дэглэмийг мөрдүүлэх, химийн болон шим бодисын хяналттай хэрэглээг бий болгох, химийн бодисын бохирдлыг бууруулах нь чухал байна.

Зорилго 6. Хөрс, усыг химийн болон шим бодисын бохирдлоос хамгаалах.

Зорилт 13.	Хотжилт, уул уурхай, үйлдвэржилтээс үүдэлтэй химийн бодисын бохирдолтой холбоотой хуулийн хэрэгжилтийн хяналтад төр, олон нийтийн хамтын оролцоог хангах
Хүрэх үр дүн	<ul style="list-style-type: none"> • 2018 он гэхэд усны нөөцийн нэгдсэн менежментийг хэрэгжүүлэх, ялангуяа усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүсийг сайжруулж дэглэмийг мөрдүүлнэ. • 2020 он гэхэд хотжилт, уул уурхай, үйлдвэрлэлтээс үүдэлтэй бохирдлоос хамгаалах хуулийн хэрэгжилтийн хяналтад төр, олон нийтийн хамтын оролцоог хангасан байна. • 2023 он гэхэд биологийн олон янз байдалд сөрөг нөлөө үзүүлж буй хотжилтоос үүдэлтэй бохирдлыг бууруулах, урьдчилан сэргийлэх эдийн засгийн хөшүүргийг хот төлөвлөлтийн бодлогод тусгаж хэрэгжүүлсэн байна. • 2025 он гэхэд эрх зүй, эдийн засгийн зохистой хөшүүрэг хэрэгжүүлснээр аж үйлдвэр, уул уурхайн боловсруулах үйлдвэрт хэрэглэсэн усныхаа 80-аас доошгүй хувийг дахин эргэлтэд оруулан ашигладаг болж, хүнс болон ариун цэврийн бус салбарт саарал ус ашиглах хувийг одоогийнхоос 30%-иар нэмэгдүүлсэн байна

Зорилт 14.	ХАА-д ашигладаг химийн бодисын зохистой хэрэглээ, түүний хяналт, БОЯБ-д үзүүлэх шууд болон дам нөлөөний талаар олон нийтийн ойлголтыг нэмэгдүүлэх
Хүрэх үр дүн	<ul style="list-style-type: none"> • 2018 он гэхэд хөдөөгийн хүн ам, мал, бэлчээрийн усан хангамж, хүрэлцээг оновчтой зохион байгуулах менежментийг сайжруулна. • 2020 он гэхэд химийн бодисын БОЯБ-д үзүүлэх шууд болон дам нөлөөний талаар малчид, газар тариалан эрхлэгчид цогц мэдлэгтэй болж хэрэглэгчдийн мэдлэг нэмэгдсэн байна. • 2025 он гэхэд ХАА-д хэрэглэж буй химийн бодисын хэрэглээний аюулгүй байдлыг хянах дэд бүтцийг орон нутаг, хилийн боомтуудад бий болгож, боловсон хүчнээр хангасан байна.
Зорилт 15.	Ургамал хамгаалах болон ургац нэмэгдүүлэх бодисын зохистой хэрэглээний хяналтын механизм бүрдүүлэх
Хүрэх үр дүн	<ul style="list-style-type: none"> • 2018 он гэхэд төрөөс газар тариалангийн салбарт олгогддог дэмжлэгийг оновчтой болгох хувилбарыг боловсруулсан байна. • 2017 он гэхэд газар тариаланд өгдөг татаас дэмжлэгийг хөрс хамгаалах, химийн бодисын хэрэглээг хязгаарлах хөшүүрэг болгон өөрчилсөн байна. • 2025 он гэхэд ХАА-д ашигладаг химийн бодисын зохистой хэрэглээний хяналтад төр, олон нийтийн хамтын оролцоог хангасан байна.

Зорилго 7. Ойн менежментийг сайжруулснаар 2025 онд монгол орны ойн ойрхог чанарыг 9 хувьд хүргэж, түүний доторх биологийн олон янз байдлыг хамгаалах.

Шалгуур үзүүлэлт:

- Монгол орны ойрхог чанар
- Хамгаалалтын статустай ойн хэмжээ
- Хамтын менежменттэй ойн талбайн эзлэх хувь
- Ойн түймэр, хөнөөлт шавжид өртсөн болон өвчний голомтот нутгийн талбайн хэмжээ
- Тариалангийн талбайд бий болгосон ойн зурвасын хэмжээ

Биологийн олон янз байдлын конвенцийн Айчигийн холбогдох зорилтууд:

Нөхцөл байдлын үнэлгээ, үндэслэл

“Төрөөс экологийн талаар баримтлах бодлого” (1997 он), “Монголын биологийн төрөл зүйлийг хамгаалах үйл ажиллагааны үндэсний хөтөлбөр” (1996 он), “Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого” (2005 он), “Ой, мод боловсруулах үйлдвэрлэлийг сэргээх, тухайн чиглэлээр байгуулагдсан тосгоны хүн амын хөдөлмөр эрхлэлт, нийгмийн асуудлыг шийдвэрлэх арга хэмжээний хөтөлбөр” (2010 он), “Ойн тухай үндэсний хөтөлбөр” (2001 он), “Ногоон хэрэм” үндэсний хөтөлбөр (2005 он) зэрэг бодлого, хөтөлбөрт ойг хамгаалах, зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх асуудалтай холбоотой бодлого, тодорхой зорилтуудыг дэвшүүлж, тэдгээрийг хэрэгжүүлэх ажлыг зохион байгуулж байна.

Орон нутагт байгалийн нөөц ашигласны төлбөрөөс бүрдэх орлогыг ус, ой, байгалийн ургамал, амьтан, тусгай хамгаалалттай газарт газар ашигласны төлбөр тус тус бүрдүүлдэг. Монгол Улсын ойн сангийн нийт талбай 18592.4 мян.га бөгөөд үүний 17677,6 мян.га-г ойн талбай, 914,8 мян.га-г ойн бус талбай эзлэнэ. Ойн сангийн ойгоор бүрхэгдсэн 12552,9 мян.га-г нийт нутаг дэвсгэрт харьцуулахад ойрхог чанар 8.03 хувь байна (БОНХЯ, 2012). Ойн сангийн 29 хувийг Улсын тусгай хамгаалалттай газрын сүлжээнд хамруулсан байна (Чимэд-Очир, 2010).

Жил тутам ойн талбайн 5 орчим хувь доройтож байна. Ойн сангаас жил бүр ойролцоогоор 600 мянган кубметр мод бэлтгэж, нилээдгүй хэмжээний талбай түймэрт өртөж, ойн санг доройтуулж байна. Үүний зэрэгцээ уул уурхай, малын тооны өсөлт, хотжилтын нөлөөгөөр ойн сан хомсдож байна. Ойн доройтлоос улбаалан амьтдын амьдрах орчин болоод ойн бүтээгдэхүүн шууд хомсдон, усны эх ундарга ширгэж байгаа нь хүнс, түлээгээр гачигдах зэргээр хүний хөгжилд шууд бусаар сөрөг нөлөө үзүүлж байна (Засгийн газар, 2011). Модыг зөвхөн түлээний болон барилга байгууламж барих зорилгоор тайрч, огтолдог бөгөөд мод боловсруулах орчин үеийн техник, технологи нэвтрээгүйгээс огтолсон модны дөнгөж 27 хувийг ашиглаж байна. Манай улсын ойн талбайн сүүлийн 12 жилийн өөрчлөлтөөс үзэхэд ойгоор бүрхэгдсэн талбай 289,2 мян.га-аар хорогдсон байна. Ойн сангийн ойгоор бүрхэгдээгүй талбайг газрын төрлөөр нарийвчлан авч үзвэл тармаг мод 3476,7 мян.га, шатсан ой 1196,8 мян.га, мод бэлтгэсэн талбай 124,1 мян. га, хөнөөлт шавжид нэрвэгдсэн талбай 95.7 мян. га, байгалийн гамшигт нэрвэгдсэн ой 0.9 мян. га, хүний үйл ажиллагааны сөрөг нөлөөгөөр эвдрэлд орсон 3,7 мян.га байна (БОНХЯ, 2012).

Манай орны ойн нөөц баялгийг зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх, хамгаалах бодлого боловсруулж, улсын хэмжээнд хэрэгжүүлэх, ажлыг байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага хариуцан зохион байгуулж байна. Түүнчлэн мод бэлтгэх, боловсруулах үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх бодлогыг Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрлэлийн яам, эрдэм шинжилгээ сургалтын асуудлыг Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яам, ойн холбогдолтой хууль, тогтоомж, стандартын хэрэгжилтэд хяналт тавих асуудлыг Улсын мэргэжлийн хяналтын ерөнхий газар, ой хээрийн түймэртэй тэмцэх асуудлыг Онцгой байдлын ерөнхий газар тус тус хариуцдаг. 2007 онд шинэчлэгдэн батлагдсан Ойн тухай хуулиар нутгийн иргэд ойн сангаа эзэмшин хамгаалах, зохистой ашиглах эрх зүйн орчин бүрдсэний дүнд 1062 нөхөрлөл 2,310,663 га, 382 аж ахуйн нэгж, 677,737 га ойн санг гэрээгээр эзэмшиж хариуцан хамгаалах үйл ажиллагаа явуулж байна (БОНХЯ, 2015).

Ойн салбарын төсөв жилд дунджаар 12,5 тэрбум төгрөг бөгөөд ой, түүний дагалт баялгийн ашиглалтаас орсон орлого үүнээс 3 дахин их байна. Ойн салбарын төсвийн 10 хувь нь ажиллагсадын цалин, урамшуулалд, 90 хувь нь ой хамгаалах, нөхөн сэргээх үйл ажиллагаанд зарцуулагддаг. 2008-2012 онд ойн салбарын санхүүжилт өссөн боловч ойн зохистой менежментийг хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай хэмжээнээс 5 дахин бага байна. (UN-REDD Programme, 2013). Энэ нь ойн менежментийн чадавхийг бууруулах гол хүчин зүйл болж байна.

Зорилго 7. Ойн менежментийг сайжруулснаар 2025 онд Монгол орны ойн ойрхог чанарыг 9 хувьд хүргэж, түүний доторх биологийн олон янз байдлыг хамгаалах.

Зорилт 16. Төрөөс ойн талаар баримтлах бодлого, түүнийг хэрэгжүүлэх хөтөлбөрт салбар хоорондын уялдааг хангах

- Хүрэх үр дүн**
- 2016 он гэхэд төрөөс ойн талаар баримтлах цогц бодлого, түүнийг хэрэгжүүлэх хөтөлбөр боловсрогдон батлагдсан байна.
  - 2019 он гэхэд хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхэд талуудын хамтын ажиллагааг хангах оновчтой менежмент бий болсон байна.
  - 2025 он гэхэд хөтөлбөрийг талуудын оролцоотойгоор хэрэгжүүлэх замаар ойн экосистемийг нөхөн сэргээх, зохистой ашиглах, аюул заналыг бууруулах ажилд ахиц гарсан байна.

ГУРАВДУГААР ТЭРГҮҮЛЭХ ЧИГЛЭЛ: БИОЛОГИЙН ОЛОН ЯНЗ БАЙДЛЫН ТОГТВОРТОЙ АШИГЛАХ НӨХЦӨЛИЙГ ХАНГАХ.

Зорилго 8: Төр, нутгийн иргэд, хувийн хэвшлийн түншлэлийг бий болгох замаар байгалийн нөөц, ялангуяа агнуурын амьтны нөөцийн зохистой ашиглах, хамгааллын менежментийг нэвтрүүлэх

Шалгуур үзүүлэлт:

- Байгалийн нөөцийг хамгаалж, зохистой ашиглах гэрээтэй нутгийн иргэдийн байгууллагын тоо
- Нутгийн иргэдийн байгууллагын гэрээгээр хариуцан хамгаалж буй газрын хэмжээ
- Агнуурын бүс нутгийн амьтдын тоо толгойн хэлбэлзэл

Биологийн олон янз байдлын конвенцийн Айчигийн холбогдох зорилтууд:

Нөхцөл байдлын үнэлгээ, үндэслэл

Хүн ам нь тархай суурьшсан манай улсын байгаль хамгааллын асуудалд орон нутгийн иргэдийн оролцоо хамгийн их үүрэгтэй байдаг. Монгол улс Байгаль орчныг хамгаалах ажилд иргэн, нөхөрлөл, аж ахуйн нэгж, байгууллагын оролцох эрх, үүргийг Байгаль орчныг хамгаалах тухай, Иргэний тухай, Газрын тухай, Ойн тухай, Амьтны тухай, Улсын тусгай хамгаалалттай газрын орчны бүсийн тухай тус тус хуулиуд, тэдгээртэй нийцүүлэн гаргасан журмаар байгалийн тодорхой төрлийн баялгийг гэрээгээр хариуцан хамгаалах иргэдийн нөхөрлөлийн эрх, үүргийн талаар зохицуулсан байдаг.

Нутгийн иргэдийг зохион байгуулах, чадваржуулах, нөхөрлөл үүсгэн байгуулах, тэдгээрийн тогтвортой үйл ажиллагааг дэмжихэд манай улсад хэрэгжиж буй байгаль хамгааллын төсөл, хөтөлбөрийн дэмжлэг асар их байв. Гэсэн хэдий ч төр-хувийн хэвшлийн түншлэлийн олон янзын хэлбэр байгаль орчны салбарт асар доогуур үзүүлэлттэй байна.

Одоогоор мөрдөгдөж буй хууль эрх зүйн хүрээнд нутгийн иргэд байгалийн нөөцийн менежментийг хариуцахдаа байгаль хамгаалах нөхөрлөл, ойн нөхөрлөл, малчдын бүлэг үүсгэх шаардлагатай тулгарч байна. Тодруулбал, ой бүхий газрын дурын нөхөрлөл байгалийн нөөцийн менежментийг цогц, зохистой хэрэгжүүлэхийн тулд хуулийн хүрээнд тусгаар гурван тооны гэрээ хийх шаардлагатай болдог. Жишээ нь 2014 оны байдлаар 1179 ойн нөхөрлөл 26862 гишүүнтэй улсын хэмжээнд 3074744 га талбай бүхий ойн сан эзэмшиж байна. Өнөөгийн байдлаар улсын хэмжээнд үйл ажиллагаа явуулж байгаа 1179 нөхөрлөл ажиллаж байгаа нь 2010 онтой харьцуулахад ойн нөхөрлөл 45,8%-иар нэмэгдэж гэрээгээр эзэмшиж байгаа ойн сангийн талбайн хэмжээ 43%-иар өссөн нь нутгийн иргэдийн нөхөрлөл байгуулж ойн санг гэрээгээр эзэмших хүсэл сонирхол ихэссэнтэй холбоотой. Нийт 1179 нөхөрлөлөөс 566 нөхөрлөл ой зохион байгуулалт хийсэн, 566 нөхөрлөл ойн менежментийн төлөвлөгөөгөө батлуулсан, 485 нөхөрлөл нь гэрчилгээтэй байна (БОНХАЖЯ, 2015).

Мөн Амьтны тухай хууль шинэчлэн батлагдахаас өмнө улсын нийт газар нутгийн 80 орчим хувьд нь агнуурын амьтанг авладаг байсан бөгөөд манай орон 2004 онд зөвхөн ан агнуураас жилд хамгийн багадаа 100 сая америк доллартай тэнцэх хэмжээний орлого олжээ. Агнуурын амьтныг хамгаалах асуудлыг төр дангаар хариуцаж ирсэн энэ үед агнуурын амьтдын тоо толгой аюулын түвшинд хүрсэн бөгөөд 1990-ээд онд 130.000 мянгаар тоологдож байсан халиун бугын тоо 10.000 мянга хүртэл цөөрч 40 саяаар тоологдож байсан монгол тарвага 5 сая орчим болтлоо буурсан нь үүний тод жишээ юм (Wingard et al., 2006). Түүнчлэн улсын төсвийг бүрдүүлэх зорилгоор 1962 оноос өдгөөг хүртэл зарим ховор амьтныг спорт болон олзворын агнуурын чиглэлээр тусгай зориулалтаар төлбөртэйгээр агнуулж, бариулж ирсэн. Өнгөрсөн хугацаанд жилд 50-70 угалз зарим жилд 150 угалз, 300 орчим тэхийг гадаадын анчдаар агнуулан улсын төсөвд орлогыг нь төвлөрүүлж байсан. Тухайлбал, тусгай зориулалттай агнуурын 2012 оны гүйцэтгэлээр нийт 50 угалз, 102 тэх, 3 халиун буга, 44 цагаан зээр, 13 бор гөрөөс, 7 саарал чоно, 150 идлэг шонхор, 545 толгой агнуурын шувууг гадаадын анчдад агнуулж, спорт загасчлал хийх 260 гадаадын загасчныг хүлээн авч ангийн төлбөр, хураамжийн орлогоос 3,5 тэрбум төгрөгийг улсын төсөвт төвлөрүүлсэн байна.

Амьтны тухай хууль шинэчлэн батлагдснаар агнуурын амьтныг зөвхөн агнуурын бүс нутагт агнахаар зохицуулж улмаар хуулийн хүрээнд тодорхой агнуурын бүс нутгийн менежментийг иргэн, хувийн хэвшилд хариуцуулан хамгаалуулах замаар зохистой ашиглах бодлого хэрэгжиж байна.

2012-2014 онд нийт 13 аймгийн 49 сумын 62 агнуурын бүс нутгийн хилийн заагийг агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагаар тогтоолгон аймаг, сумын ИТХ-ын холбогдох шийдвэрүүд гарсан байна. Өөрөөр хэлбэл Монгол оронд зөвхөн эдгээр агнуурын бүс нутагт л ахуйн болон тусгай зориулалтаар агнуур хийх нөхцөл бүрдсэн. 2012-2014 онд 25 нөхөрлөл, орон нутгийн 7 төрийн бус байгууллага, 11 аж ахуйн нэгж нийт 62 агнуурын бүс нутгийн менежментийг хариуцан ажиллаж байна. Үүнээс нөхөрлөл, аж ахуйн нэгж байгууллага хамтран 9 агнуурын бүс нутгийн, орон нутгийн 7 төрийн бус байгууллага 15 агнуурын бүс нутгийн, 11 аж ахуйн нэгж 25 агнуурын бүс нутгийн, 14 нөхөрлөл 13 агнуурын бүс нутгийн менежментийг тус тус хариуцан ажиллахаар сумдын Засаг дарга, аймгийн Байгаль орчны газартай гурвалсан гэрээ байгуулсан. Практикт агнуурын бүс нутгийн менежментийг хариуцан ажиллах түншлэлийн дараах 4 хэлбэр бий болсон. Үүнд:

- орон нутгийн захиргаа – байгаль хамгаалах нөхөрлөл - аж ахуй нэгжийн түншлэл
- орон нутгийн захиргаа – нөхөрлөлийн холбоо - нөхөрлөлийн түншлэл
- орон нутгийн захиргаа – нөхөрлөлийн түншлэл
- орон нутгийн захиргаа – аж ахуйн нэгжийн түншлэл тус тус байгуулагджээ.

Монгол орны аргаль хонины тархац /50215.4 км²/-ын 27,5% нь улсын тусгай хамгаалалттай газарт, 52.7% нь 37 агнуурын бүс нутаг /26496 км²/-т хамрагдсан байна. Янгир ямааны нийт тархац /55985.8 км²/-ын 24,6% нь улсын тусгай хамгаалалттай газарт, дөнгөж 7% нь 17 агнуурын бүс нутаг /3421 км²/-т хамрагдаад байна. Халиун бугын тархац /124612 км²/-ын 3,7% буюу 4705 км² нутгийг халиун бугыг хамгаалах, зохистой ашиглах зорилгоор 7 агнуурын бүс нутаг байгуулагдсан. Зэрлэг гахайн тархацын /97808 км² / 3,5% буюу 3370 км² нутгийг 7 агнуурын бүс нутаг, бор гөрөөсний тархацын 2,6% буюу 2887 км² нутгийг 9 агнуурын бүс нутагт хамгаалахаар менежментийн төлөвлөгөө боловсруулаад байна.

Мөн 1950-иад оноос загасыг үйлдвэрлэлийн зориулалтаар Хөвсгөл аймгийн Дархадын хотгорын Доод Цагаан нуур, Дорнод аймгийн Буйр нуур, Архангай аймгийн Өгий нуур, 1980-аад оноос Баян-Өлгий аймгийн Ачит, Толбо нуурт олборлож ирсэн. Мөн 1990 оноос үндэсний бизнес эрхлэгчид орон нутгийн загасчдын тусламжтайгаар загас олборлож эхэлсэн боловч загас их хэмжээгээр олборлодог нэр бүхий 8 аймгийн 21 тооны нуурт загасны нөөц, гарц багассан болон хамгааллын статус нь өөрчлөгдснөөс эдгээр нуурт загасны олборлолтыг түр хугацаагаар хориглосон. Гэсэн хэдий ч загасны хууль бус олборлолт эсхүл төрийн захиргааны төв байгууллагаас олгосон зөвшөөрлийг ашиглан хэтрүүлэн олборлох зэрэг асуудал нь загас бүхий нуурт үүсч буй аюул занал болж байна.

Зорилго 8. Төр, нутгийн иргэд, хувийн хэвшлийн түншлэлийг нэвтрүүлэх замаар байгалийн нөөц, ялангуяа агнуурын амьтны нөөцийн зохистой ашиглах, хамгааллын менежментийг нэвтрүүлэх.

Зорилт 17.	Нутгийн иргэдийн нөхөрлөл бэлчээр, ан амьтан, ургамал, ой, ойн дагалдах баялаг зэрэг хүрээлэн буй байгалийн нөөцөө цогцоор хариуцах эрх зүйн орчинг бий болгох.
------------	---

Хүрэх үр дүн	<ul style="list-style-type: none"> • 2017 он гэхэд нутгийн иргэдийн нөхөрлөл бэлчээр, ан амьтан, ургамал, ой, ойн дагалдах баялаг зэрэг хүрээлэн буй байгалийн нөөцөө цогцоор хариуцах эрх зүйн орчин бий болгосон байна. • 2020 он гэхэд нутгийн иргэдийн нөхөрлөл болон бусад талууд байгалийн нөөцийн цогц менежментийн талаар бүрэн ойлголттой болсон байна. • 2025 он гэхэд нутгийн иргэд болон бусад талууд байгалийн нөөцийн цогц менежментийг нийт малчдын 20 хувьд нэвтрүүлсэн байна.
Зорилт 18.	Агнуурын бүс нутагт ан агнуурын менежментийг хэрэгжүүлэх.
Хүрэх үр дүн	<ul style="list-style-type: none"> • 2016 он гэхэд ан агнуурын бүс нутгийн менежментийг иргэдийн нөхөрлөл, хувийн хэвшилд бүрэн хариуцуулсан байна. • 2020 он гэхэд байгалиас олборлосон агнуурын амьтан, байгалийн ургамлын экспортод гаалийн татвар ноогдуулах эрх зүйн орчинг бүрдүүлсэн байна. • 2025 он гэхэд агнуурын бүс нутгийн менежментээс нутгийн иргэд эдийн засгийн үр ашгийг тогтвортой хүртдэг болсон байна.

Зорилго 9. Малын тоо, төрлийг бэлчээрийн даацтай уялдуулсан хууль эрх зүй, эдийн засгийн хөшүүрэг бий болгон монгол орны бэлчээрийн доройтлыг 70 хүртэл хувиар бууруулж, сайжруулах.

Шалгуур үзүүлэлт:

- Доройтолд орсон бэлчээрийн талбай (хувиар)
- Бэлчээрийг хуваарьтай ашигладаг болсон нутгийн иргэдийн байгууллагын тоо, хамрах талбай
- Хөрсний элэгдэл, эвдрэл үржил шимийн доройтлоос нөхөн сэргээгдсэн талбайн хэмжээ

Биологийн олон янз байдлын конвенцийн Айчигийн холбогдох зорилтууд:

Нөхцөл байдлын үнэлгээ, үндэслэл

Байгаль нь тодорхой хэмжээгээр доройтсон нутагт хүн ам нь амьдардаг дэлхийн 150 улстай харьцуулахад Монгол улс 12-т бичигддэг (NHDR 2011) нь газрын доройтлын хүн амд үзүүлэх сөрөг нөлөө нь манай орны хувьд илүү эмзэг болохыг харуулж байна.

Монгол улсын газрын нэгдмэл сангийн 73.8% нь хөдөө аж ахуйн газар, 9.1% нь ойн сан бүхий газар, 15.9% нь тусгай хэрэгцээний газар байдаг (Үндэсний статистикийн газар 2013). Хот тосгон, бусад суурин газар болон зам, шугам сүлжээний газар нийлээд 0.7%, усны сан бүхий газар 0.4%-ийг эзэлдэг байна. Бэлчээр, хадлангийн талбайн хэмжээ 2013 оны байдлаар 112.7 сая га буюу хөдөө аж ахуйн нийт газрын 97.7%-ийг эзэлж байна. 2013 оны статистик мэдээллээс үзэхэд доройтолд орсон 9 сая га газар бүртгэгдсэний 97.7% нь бэлчээр, хадлангийн газарт, 0.43% нь тариалангийн талбайд, 1.7% нь ойн сан бүхий газарт, 0.12% нь уул уурхай, зам барилгын ажлаас үүдэлтэй ухагдаж эвдэрсэн газарт ногдож байна (Монгол Улсын статистикийн эмхэтгэл, 2013). Монгол улсад 1990 онд эхэлсэн нийгэм, эдийн засгийн өөрчлөлт хөдөөгийн иргэдийн аж амьдрал, дагаад байгаль экологид багагүй хэмжээгээр нөлөөлсөн билээ. Үүний нэг нь тасралтгүй өсч буй малын тоо, сүргийн бүтцэд ямааны эзлэх хувь нэмэгдсэн гэж үзэж болох юм. 2000 оны үед манай орны бэлчээрийн 20%-д доройтол илэрч байсан бол 2010 онд нийт бэлчээрийн 70% тодорхой хэмжээгээр доройтсон гэж судлаачид дүгнэжээ (IFAD-GEF project Mongolia, 2010).

Бэлчээрийг доройтолд оруулахад нөлөөлж буй малын тооны өсөлтийг хязгаарлах бодлого байхгүй, харин ч нэмэгдүүлэх эдийн засгийн хөшүүрэг (ноос, ноолуурын урамшуулал г.м) үйлчилж байгаа нь өөрөө гол тээг болж байгаа юм. Малчдад таалагдаж сонгуулийн үеэр санал авах гэсэн ийм популист дэмжлэгээс болж тэднийг малын тооны хойноос хөөцөлдөх эдийн засгийн сонирхолтой болгож байна (Дэлхийн банк, 2008).

Малчид нэгдэж бүлэг, нөхөрлөл байгуулан бэлчээрээ зохистой ашиглаж доройтлоос хамгаалахын давууталыг энэ чиглэлээр 2000 оноос хойш хэрэгжсэн төсөл хөтөлбөрүүдээс гарсан дүгнэлт, зөвлөмжүүд баталж байгаа ч уул уурхай болон олон малтай нөлөө бүхий хүмүүсийн ашиг сонирхлоос хамааран өнөөг хүртэл зөвлөмж төдий байсаар байна. Монгол орны цөлжилт, газрын доройтолд уур амьсгалын өөрчлөлт ихээхэн нөлөөтэй бөгөөд цөлжилтөд амархан өртөж болох нутаг гэж тооцдог (Цогтбаатар нар, 2010). Хэдий тийм ч бэлчээрийн мал аж ахуйг зөв бодлогоор хөгжүүлж чадвал бэлчээрт хадгалагдах нүүрстөрөгчийн ерөнхий хэмжээг ихэсгэх, түүний бэлчээрийн талхлагдлаас үүдсэн алдагдал болон мал аж ахуйн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлд оногдох ялгарлыг бууруулах замаар уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөөг бууруулах боломжтой гэж үздэг (Andreas et al., 2010).

Ийм учраас Монгол орны хувьд экосистемийн доройтлыг бууруулж түүний нүүрстөрөгчийг агуулах чадамжийг ихэсгэхэд нийт нутгийн 72.1%-ийг эзэлдэг бэлчээрийн менежментийн оновчтой бодлого хамгийн чухал юм.

Зорилго 9. Малын тоо, төрлийг бэлчээрийн даацтай уялдуулсан хууль эрх зүй, эдийн засгийн хөшүүрэг бий болгон монгол орны бэлчээрийн доройтлыг 70 хүртэл хувиар бууруулж, сайжруулах

Зорилт 19.	Газрын тухай багц хууль болон холбогдох бусад эрхзүйн баримт бичигт экосистемийн тэнцвэрт байдлыг бүрэн хамгаалсан мал аж ахуй эрхлэх эдийн засгийн хөшүүрэг бий болгох
Хүрэх үр дүн	<ul style="list-style-type: none"> • 2018 он гэхэд бэлчээрийн экосистемд дэх зэрлэг амьтдын хэрэгцээг бэлчээрийн даац тогтоох аргачлалд тусгасан байна. • 2020 он гэхэд экосистемийн тэнцвэрт байдлыг бүрэн хамгаалсан бэлчээрийн харилцааг зохицуулах хууль эрхзүйн орчинг бүрдүүлнэ. • 2023 он гэхэд төрөөс бэлчээрийн даацтай уялдуулан мал аж ахуй эрхлэх эдийн засгийн хөшүүргийг бий болгосон эрх зүйн орчинг бүрдүүлнэ.
Зорилт 20.	Үржил шимийн доройтолд орсон хөрсийг нөхөн сэргээх, уур амьсгалын өөрчлөлтөд эмзэг хөрсийг хамгаалах, доройтолд орохоос урьдчилан сэргийлэх санхүүгийн тогтвортой тогтолцоог бий болгох
Хүрэх үр дүн	<ul style="list-style-type: none"> • 2017 он гэхэд доройтолд орсон хөрсийг нөхөн сэргээх, уур амьсгалын өөрчлөлтөд эмзэг хөрсийг хамгаалах, доройтолд орохоос урьдчилан сэргийлэх эдийн засгийн хөшүүргийг ХАА, уул уурхай, дэд бүтцийн зэрэг холбогдох салбарын бодлого хууль эрх зүйд тусгасан байна. • 2020 он гэхэд БОЯБ-д чухал газруудад доройтолд орсон хөрсийг нөхөн сэргээх, уур амьсгалын өөрчлөлтөд эмзэг хөрсийг хамгаалах, доройтолд орохоос урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагааг эхлүүлнэ. • 2023 он гэхэд урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагаа сайжирсан байна.

Зорилго 10. Тариалангийн үйлдвэрлэлийн техник технологи, үйл ажиллагааг орчныхоо агробиоценоз дахь биологийн төрөл, зүйлүүдийг хамгаалах, хүнсний аюулгүй байдлыг хангахад нийцүүлэн шинэчлэх.

Шалгуур үзүүлэлт:

- Байгаль орчны нөлөөллийн нарийвчилсан үнэлгээ хийлгэсэн тариалангийн талбайн хэмжээ
- Газрын нэгдмэл сангийн ангилал өөрчилсөн Засгийн газрын шийдвэр

Биологийн олон янз байдлын конвенцийн Айчигийн холбогдох зорилтууд:

Нөхцөл байдлын үнэлгээ, үндэслэл

Монгол орны ихэнх хэсэг байгаль цаг уурын эрс тэс уур амьсгалтай, газар тариалан эрхлэхэд эрсдэлтэй бүс нутагт ордог. Монгол улсын газрын нэгдмэл сангийн 2013 оны байдлаар 73,8% нь хөдөө аж ахуйн газарт ордог бөгөөд үүний зөвхөн 0,5% буюу 600,000 мянга орчим га талбай нь тариалангийн зориулалттай хагалсан газар байна. Энэ нь 1,2 сая орчим га эргэлтийн талбайтай байсан 1990-ээд онтой харьцуулахад 2 дахин багассан бөгөөд үүний гол шалтгаан нь зах зээлд шилжсэнтэй холбоотойгоор сангийн аж ахуйнууд задарч талбайгаа бүрэн ашиглаж чадахаа болих, элэгдэж үржил шим нь муудсан, талбайгаа атаршуулах зэрэг хүчин зүйлүүд нөлөөлсөн. Үүний 2013 оны байдлаар 40 орчим мянган га тариалангийн талбай доройтолд орсон байна (Үндэсний статистикийн эмхэтгэл, 2013).

Төрөөс хөдөө аж ахуй ялангуяа газар тариаланг дэмжихэд нэлээдгүй зээл тусламж хөнгөлөлт үзүүлж ирсэн бөгөөд статистик мэдээнээс үзэхэд 2007-2013 онд хөдөө аж ахуйд өгдөг татаас (улаан буудай болон мах) нийт татаасын 4,7% орчимд хэлбэлзэж ирсэн байна. Эдгээр төрийн бодлогын дүнд газар тариаланд оруулах хөрөнгө оруулалт тасралтгүй өсч ирсэн бөгөөд азотын бордооны импорт сүүлийн 3 жилд дунджаар 10 мянган тонноор өсч ирсэн (Үндэсний статистикийн эмхэтгэл, 2013).

Зарим судлаачдын үзэж байгаагаар газар тариаланд бордоо ургамал хамгааллын бодисын хэрэглээнд зохицуулалт алдагдснаас бүтээгдэхүүн болон байгаль орчинд үлдэх химийн бодисын үлдэгдэл зөвшөөрөгдөх хэмжээнээс давж гарах тохиолдлууд гарч байна.

2000 оноос хойш гаргасан ХАА-н хөтөлбөр, бодлогын баримт бичгүүд ургац нэмэгдүүлэх тал дээр илүү анхаарч төрөөс үзүүлэх хөнгөлөлт нь экологийн тэнцвэрт байдал, хөрсний үржил шим, усны нөөцийн хэмнэлт, ашиглалттай холбогдохгүй байгаагаас хэтдээ нийт салбарынхаа үндэс болсон хөрс, усны нөөц, түүнийг бүрдүүлэгч биологийн олон янз байдлыг доройтолд оруулах аюул үүсч байна.

Зорилго 10. Тариалангийн үйлдвэрлэлийн технологи, үйл ажиллагааг орчныхоо агробиоценоз дахь биологийн төрөл, зүйлүүдийг хамгаалах, хүнсний аюулгүй байдлыг хангахад нийцүүлэн шинэчлэх.

Зорилт 21. ХАА-н салбарын газар ашиглалтыг биологийн олон янз байдлыг хамгаалах бодлоготой уялдуулах

Хүрэх үр дүн	<ul style="list-style-type: none"> • 2018 он гэхэд шинээр усалгаатай тариалан, хадлан бэлчээр бий болгох боломжтой газар нутгийн хайгуул, судалгаанд байгаль орчны нөлөөллийн нарийвчилсан үнэлгээ хийдэг болох, биологийн олон янз байдалд нэн чухал түшиц газрыг чөлөөлөх эрх зүйн үндсийг бий болгосон байна. • 2020 он гэхэд уул уурхай, ХАА-н эдэлбэр газрын ангилалд байгаа биологийн олон янз байдалд нэн чухал түшиц газрыг экологи, нийгэм, эдийн засгийн нарийвчилсан судалгаанд үндэслэн ашиглалтаас чөлөөлж хамгаалалтад авсан байна. • 2022 он гэхэд тариалангийн атаршуулсан талбайгаас эргэлтэд оруулах, нөхөн сэргээх шаардлагатай талбайн хэмжээг тогтоосноор БОЯБ-д чухал газруудын байгалийн нөхөн сэргээлтийг тэтгэсэн үйл ажиллагааг эхлүүлнэ.
--------------	--

ДӨРӨВДҮГЭЭР ТЭРГҮҮЛЭХ ЧИГЛЭЛ: БИОЛОГИЙН ОЛОН ЯНЗ БАЙДАЛ, ЭКОСИСТЕМИЙН ҮЙЛЧИЛГЭЭГ ХАМГААЛАХ, АШИГЛАХ БОДЛОГО, ЭРХ ЗҮЙН ОРЧИНГ САЙЖРУУЛАХ.

Зорилго 11. Биологийн олон янз байдлын төлөв байдлын талаарх шалгуур үзүүлэлтийг үндэсний тооцооны системд нэвтрүүлж, холбогдох салбарын хөтөлбөрийн хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний тогтолцоонд тусган хэрэгжүүлэх

Шалгуур үзүүлэлт:

- Үндэсний тооцооны системд оруулсан биологийн олон янз байдлын шалгуур үзүүлэлтийн мониторинг үнэлгээний дүн,
- Биологийн олон янз байдлын шалгуур үзүүлэлтийг нэвтрүүлсэн салбарын бодлого, хөтөлбөр, төслийн тоо, хэрэгжилтийн үнэлгээ

Биологийн олон янз байдлын конвенцийн Айчигийн холбогдох зорилтууд:

Нөхцөл байдлын үнэлгээ, үндэслэл

Монгол улсад сүүлийн 10 гаруй жилд хүний шууд нөлөөгөөр байгаль орчин доройтох явдал нэмэгдэж, анхаарал татсан асуудал болоод байна. Ашигт малтмалын хайгуул хийх, эзэмших зөвшөөрлийг бодлого төлөвлөлтгүй олгох, байгаль орчныг нөхөн сэргээх ажлыг орхигдуулж, олборлосон баялгаа тээвэрлэх авто замыг урьдчилан бэлтгээгүйгээс газрын хөрсийг эвдэх, малын бэлчээрийг доройтуулах зэрэг олон сөрөг үр дагавар гарч байна.

Байгалийн нөөц ашиглагч салбаруудын дарамтаас гадна ядуурал, ажилгүйдэл буурахгүй байгаа нь иргэдийг байгалийн баялгаар амьжиргаагаа залгуулах байдалд хөтөлж энэ нь байгаль орчныг доройтуулах нэг шалтгаан болж байгаа юм (Монгол улсын Мянган хөгжлийн зорилтуудын хэрэгжилтийн Үндэсний 5 дахь илтгэл 2013).

Монгол улс эдгээр асуудлыг байгаль орчны талаас нь цогцоор авч үзэхийн тулд цөөнгүй тооны хууль эрхзүй, бодлогын баримт бичгүүдийг боловсруулсан бөгөөд 2007 оны байдлаар байгаль орчинтой холбоотой 32 хууль, түүнийг хэрэгжүүлэх 150 дүрэм журам, 30 орчим бодлогын баримт бичгийг баталсан байна (NCSA final report, 2007).

Харамсалтай нь байгаль орчны хамгаалал, зохистой ашиглалтыг зөвхөн байгаль орчны асуудал гэж үзэж ирсэн нь байгалийн нөөцийн ашиглалттай холбоотой асуудал хариуцдаг төрийн бусад байгууллагуудын үйл ажиллагаа нь Байгаль орчны яамны ажилтай уялдалгүй явагдахын үндэс болж байгааг 2008 онд НҮБХХ-ээс санхүүжүүлж хийлгэсэн “Монгол Улсын байгаль орчны менежментийг хэрэгжүүлэх бүтэц” судалгаагаар тодорхойлж Байгаль орчны яамыг ерөнхий чиг үүргийн статустай болгох шаардлагатай хэмээн зөвлөж байжээ (Philip et al., 2008).

2000 оноос хойш гарсан төрийн бодлогын баримт бичгүүд, ялангуяа Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлогод Засгийн газар стратегийн төлөвлөлт, эдийн засгийн бодлогын удирдлага, зохицуулалт, хөгжлийн бодлого төлөвлөлт зэрэг шинэ алхамуудыг нэвтрүүлсэн. Үүний хэрэгжилтийг үнэлж, хэмжихэд ашиглагдах тоо, мэдээллийн үнэн зөв байдал, эх үүсвэрийг цэгцлэн ядуурал, байгаль орчны үзүүлэлтүүдийн суурь тоон мэдээлэл, динамик, цаашдын хандлага, арга зүйн талаар нэгдсэн зөвшилцөлд хүрэх ажлууд хийгдэж байна (Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилтуудын хэрэгжилт: Үндэсний тав дахь илтгэл, 2013).

УИХ-аас 2014 онд баталсан “Ногоон хөгжлийн үзэл баримтлал” нь байгалийн нөөц баялаг, экосистемийн үнэ цэнийг тодорхойлж, үндэсний тооцооны системд тусган байгаль орчноос нийгэм, эдийн засгийн хөгжилд оруулах хувь нэмрийг тооцох замаар зохистой ашиглалтыг дэмжсэн үзэл санааны шинэ тусгал болсон юм.

Зорилго 11. Биологийн олон янз байдлын төлөв байдлын талаарх шалгуур үзүүлэлтийг үндэсний тооцооны системд нэвтрүүлж, холбогдох салбарын хөтөлбөрийн хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний тогтолцоонд тусган хэрэгжүүлэх.

Зорилт 22.	Цогц судалгаанд үндэслэсэн биологийн олон янз байдлын шалгуур үзүүлэлтийг тодорхойлж үндэсний тооцооны системд нэвтрүүлэх
Хүрэх үр дүн	<ul style="list-style-type: none"> • 2017 он гэхэд ногоон хөгжлийн үзүүлэлтэд биологийн олон янз байдлын шалгуур үзүүлэлтийг оруулсан байна. • 2020 он гэхэд нийгэм, эдийн засгийн хөгжилд байгаль орчноос оруулах хувь нэмрийг үндэсний тооцооны системд тооцох нөхцөл байдлын судалгааг хийж, зөвлөмж боловсруулсан байна. • 2025 он гэхэд нийгэм, эдийн засгийн хөгжилд байгаль орчноос оруулах хувь нэмрийг үндэсний тооцооны системд тооцдог болсон байна.
Зорилт 23.	Биологийн олон янз байдлын хамгаалал, зохистой ашиглах асуудлыг холбогдох салбаруудын бодлого, хөтөлбөртэй уялдуулах

Хүрэх үр дүн	<ul style="list-style-type: none"> • 2016 он гэхэд Биологийн олон янз байдлын үндэсний хөтөлбөрийг Ногоон хөгжлийн дунд хугацааны хөтөлбөр болон бусад хөтөлбөрүүдийн үйл ажиллагаатай уялдуулсан байна. • 2018 он гэхэд үндэсний тооцооны системд биологийн олон янз байдлын шалгуур үзүүлэлтийг тусган хэрэгжүүлэх боловсон хүчнийг чадавхижуулсан байна. • 2020 он гэхэд үндэсний тооцооны системд тусгагдсан биологийн олон янз байдлын шалгуур үзүүлэлтийг холбогдох салбарын хөтөлбөр, төслүүдийн хэрэгжилт, хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний механизмд тусгадаг болсон байна.
--------------	---

Зорилго 12. Байгаль орчны стратегийн үнэлгээнд үндэслэн хөдөө аж ахуй, эрдэс баялаг, дэд бүтэц, эрчим хүч, хөнгөн, хүнсний үйлдвэрлэл, үйлчилгээний салбаруудаас хэрэгжүүлж байгаа биологийн олон янз байдалд сөргөөр нөлөөлж буй болон нөлөөлөх магадлалтай үйл ажиллагаанд төсвөөс татаас болон хөнгөлөлт үзүүлэхгүй байх эрх зүйн орчин нөхцөлийг бүрдүүлэх.

Шалгуур үзүүлэлт:

- Биологийн олон янз байдалд сөргөөр нөлөөлж буй татаас болон хөнгөлөлтийн механизмийн тоо

Биологийн олон янз байдлын конвенцийн Айчигийн холбогдох зорилтууд:

Нөхцөл байдлын үнэлгээ, үндэслэл

Монгол Улсын төсвийн зарлагын сүүлийн долоон жилийн статистик мэдээнээс үзэхэд төрийн байгууллагад өгөх татаасын хэмжээ жилээс жилд буурч 2007 онд нийт төсвийн 16.9 хувийг эзэлж байсан бол 2010 оноос хойш 9 орчим хувьд хэлбэлзэж иржээ. Харин энэ хугацаанд хөдөө аж ахуйн салбарт зөвхөн улаан буудай болон маханд өгдөг татаас нийт татаасын 4.7 хувь орчимд хэлбэлзэж ирсэн бөгөөд энэ нь төрөөс ойжуулалт болон байгаль хамгаалахад зарцуулдаг төсвөөс 5 дахин их гэсэн тооцоо гарч байна (Статистикийн эмхэтгэл 2010, 2013). Мөн аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татварын хуулийн дагуу үр тариа, хүнсний ногоо, сүү, жимс жимсгэнэ, тэжээлийн ургамлын бүтээгдэхүүн тариалсан аж ахуйн нэгжийн зөвхөн тухайн бүтээгдэхүүнээс олсон орлогод ногдох албан татварыг 50 хувиар хөнгөлдөг заалтыг бэлчээр, тариалангийн газраа хамгаалах сайжруулах үйл ажиллагаатай нь холбоогүйгээс хэтдээ сөрөг үр дагавар үүсгэх нөхцлийг бүрдүүлж байна.

Биологийн олон янз байдалд шууд нөлөөлдөг өөр нэг дарамт нь олзворын агнуур, болон бусад байгалийн нөөц ашигласны төлбөрийн орлогыг төсвийн бүрдүүлэлтэд шууд тусгаж төлөвлөснөөс үүсч байна. 2003 онд улсын төсөвт олзворын агнуур, идлэг шонхорын худалдаанаас 4,79 тэрбум төгрөг төвлөрүүлсэн нь байгалийн нөөц ашиглалтаас төсөвт оруулсан орлогын хэмжээгээрээ уул уурхайн лиценз, газар ашиглалтын төлбөрийн хураамжийн дараа орж байсан байна (Wingard J.R. and P. Zahler. 2006). Хэдийгээр 2012 онд гаргасан Амьтны тухай хууль энэ байдлыг өөрчлөх эрх зүйн орчинг буй болгосон боловч орон нутгийн шийдвэр гаргагч, иргэд, хувийн хэвшлийн зөрүүтэй ойлголтын улмаас хуулийн хэрэгжилт хангалтгүй байна.

Түүнчлэн Монгол улс уул уурхайн салбарыг тэргүүлэх салбар болгосноос хойш гадны хөрөнгө оруулалтын хэмжээ нэмэгдэж 2010- 2013 оны хооронд жил бүр нийт хөрөнгө оруулалтын тал хувийг (41,6-61,9 хувь) уул уурхай эзэлж байна (Үндэсний статистикийн эмхэтгэл, 2013). Харамсалтай нь уул уурхайн чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулж байгаа компаниуд нөхөн сэргээлт бараг хийдэггүй, ашигт малтмалын нөөц багасах үед ашигт малтмалын нөөц эзэмших зөвшөөрлөө өөр аж ахуйн нэгжид шилжүүлэх, хууль бусаар ашигт малтмал олборлогчдыг өөрийн эзэмшиж буй талбайд зориудаар оруулах гэх мэтээр байгаль орчныг нөхөн сэргээх хариуцлагаас зугтан зайлсхийж байгаа нь биологийн олон янз байдалд нөхөшгүй хохирол учруулах үйлдлийг гаргах хандлага гарч байна. Монгол орны байгаль орчны төлөв байдлын тайланд (Монгол орны байгаль орчны төлөв байдлын 2006-2007 оны тайлан) геологийн эрэл хайгуулын ажил нь газрын эвдрэлд оруулагч нэг гол хүчин зүйл болж байгааг онцлон, ашигт малтмал, эрдэс баялгийн олборлолт, бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэхдээ эрхзүйн орчныг боловсронгуй болгох замаар байгаль орчинд учруулах бохирдол, хаягдлыг багасгах, бохирдуулагч нь төлөх, ашиглагч нь нөхөн сэргээх зарчмыг нэвтрүүлэх шаардлагатай байгааг дурдсан байна.

Зорилго 12: Байгаль орчны стратегийн үнэлгээнд үндэслэн ХАА, эрдэс баялаг, дэд бүтэц, эрчим хүч, хөнгөн, хүнсний үйлдвэрлэл, үйлчилгээний салбаруудаас хэрэгжүүлж байгаа биологийн олон янз байдалд сөргөөр нөлөөлж буй болон нөлөөлөх магадлалтай үйл ажиллагаанд төсвөөс татаас болон хөнгөлөлт үзүүлэхгүй байх эрх зүйн орчин нөхцөлийг бүрдүүлэх.

Зорилт 24	Биологийн олон янз байдалд сөргөөр нөлөөлж буй эдийн засгийн хөшүүргийг бууруулах арга замыг тодорхойлж, хэрэгжүүлэх
Хүрэх үр дүн	<ul style="list-style-type: none"> • 2018 он гэхэд байгаль орчны стратегийн үнэлгээнд оролцогч талуудын мэдлэг, чадварыг нэмэгдүүлсэн байна. • 2020 он гэхэд ХАА, Эрдэс баялаг, Дэд бүтэц, эрчим хүч, хөнгөн, хүнсний үйлдвэрлэл, үйлчилгээний салбарын бодлогын баримт бичиг, хөтөлбөрт байгаль орчны стратегийн үнэлгээ хийдэг болсон байна. • 2020 он гэхэд эдийн засгийн гол салбарт төрөөс үзүүлдэг татаас, хөнгөлөлтийн механизмын байгаль орчин, нийгэм, эдийн засагт үзүүлэх эерэг ба сөрөг нөлөөллийг судалж, биологийн олон янз байдалд сөргөөр нөлөөлж буй үйл ажиллагаанд татаас, хөнгөлөлтийг бууруулах, зогсоох, эерэг нөлөөтэй үйл ажиллагааг урамшуулах эрх зүйн үндсийг бүрдүүлж мөрдүүлсэн байна.
Зорилт 25.	Биологийн олон янз байдлыг хамгаалах, зохистой ашиглахыг дэмжих эдийн засгийн механизмыг боловсруулж хэрэгжүүлэх

Хүрэх үр дүн	<ul style="list-style-type: none"> • 2018 он гэхэд биологийн олон янз байдлыг хамгаалж зохистой ашиглаж буй салбарыг урамшуулах эдийн засгийн хөшүүргийн хувилбаруудыг боловсруулсан байна. • 2020 он гэхэд биологийн олон янз байдлыг хамгаалж зохистой ашиглаж буй салбарыг урамшуулах эдийн засгийн хөшүүргийг холбогдох салбарын бодлого, эрхзүйд тусгасан байна. • 2025 он гэхэд ногоон хөгжлийн хөтөлбөрийн хүрээнд биологийн олон янз байдлыг хамгаалж зохистой ашиглаж буй үйлдвэрлэл, үйлчилгээний үйл ажиллагааг урамшуулдаг болсон байна.
--------------	---

Зорилго 13. Бэлчээр, усны нөөц, ойн экосистемийн үйлчилгээний үнэ цэнэ, ач холбогдлыг тооцож нийгэм, эдийн засагт үзүүлэх үр өгөөжийг тогтвортой хадгалах, байгалийн нөөцийг зохистой ашиглах, хамгаалах тогтолцоог бүрдүүлж хэрэгжүүлэх

Шалгуур үзүүлэлт:

- Бэлчээр, усны нөөц, ойн экосистемийн ашиглалтын эрчим
- Экосистемийн үйлчилгээний төлбөрийн хэмжээ

Биологийн олон янз байдлын конвенцийн Айчигийн холбогдох зорилтууд:

Нөхцөл байдлын үнэлгээ, үндэслэл

Монгол улсын Засгийн газраас хийж буй сүүлийн үеийн эрхзүйн шинэчлэлт нь экосистемийн үйлчилгээний төлбөрийг нэвтрүүлэх боломжийг бүрдүүлэх зорилгоор байгаль хамгаалахад нутгийн иргэд, төрийн бус байгууллагууд оролцох боломжтой нөхцлүүд бий болгосон. Байгаль орчныг хамгаалах тухай хуулийн 2005 оны нэмэлт өөрчлөлт нь байгаль орчныг хамгаалахад олон нийтийн оролцоог нэмэгдүүлэх боломжийг илүү нээж өгсөн. Тухайлбал ой болон бусад нөөц баялагийг нутгийн иргэд зохистой ашиглах, хамгааллыг сайжруулах зохицуулалтыг шинээр бий болгосон. Засгийн газрын тухай хууль нь зарим төрийн үүргийг гэрээнд тулгуурлан төрийн бус байгууллагуудад хэрэгжүүлэх болон үйл ажиллагааг санхүүжүүлэх зорилготойгоор шилжүүлэхийг тодорхойлж өгсөн зэрэг экосистемийн үйлчилгээг төлөөлөх хууль эрхзүйн орчны суурь нөхцлүүдийг дурдаж болно.

Экосистемийн үйлчилгээ бол түүний үр өгөөж бөгөөд үүнд хүнс болон ус зэрэг хангамжийн үйлчилгээнүүд, хөрсний хэлбэршилт ба шим тэжээлийн бодисын солилцоо зэрэг дэмжих үйлчилгээнүүд, идэвхитэй амралт, оюуны, шашны болон бусад материаллаг бус ашиг тус зэрэг соёлын үйлчилгээ хамаарна.

Ихэнх экосистем нь бүтээгдэхүүн, үйлчилгээгээрээ айл өрхийн орлого, үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх, арилжааны бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг өргөтгөх, зардал, алдагдлыг багасгахад тус дэм болж байдаг. Амьдрал дээр экосистемийн үйлчилгээний төлбөр ихэвчлэн эдийн засгийн үнэ цэнэ бүхий үйлчилгээнүүдээр хязгаарлагддаг ба эдгээр нь газар болон байгалийн нөөц ашиглалтын тодорхой хэлбэрүүдтэй холбоотой байдаг.

Эдгээрээс манай орны нөхцөлд түгээмэл нь бэлчээр, усны нөөц, ойн экосистемийн үйлчилгээ бөгөөд Монгол орны хувьд экосистемийн үйлчилгээний төлбөрийг байгаль хамгаалах шууд урамшууллын аргын нэг болгон ашиглах боломжийг судлах нэвтрүүлэх арга замыг хайж эхлээд байна. Экосистемийн эдийн засгийн үнэ цэнийг илүү ойлгомжтой болгож тэдэнд дэмжлэг үзүүлэх үүднээс 2009 онд хийгдсэн “Туул голын эхэн хэсгийн экосистемийн эдийн засгийн үнэ цэнэ” судалгаанаас үзэхэд Туул голын эхэн хэсгийн экосистемийн газар болон нөөц баялаг, аялал жуулчлал, бэлчээр, болон ойд тулгуурласан салбарууд нь нэг жилд зах зээлийн бараа бүтээгдэхүүний 28 тэрбум орчим төгрөгтэй тэнцэх хэмжээний орлогыг оруулдаг гэсэн тооцоо гарчээ. Үүний эсрэгээр, үргэлжлэн буй экосистемийн доройтол болон биологийн олон янз байдал алдагдал нь ус болон бусад алдагдаж буй үйлчилгээний хувьд маш үнэтэй тусах нь тодорхой юм (Эмертон нар, 2009).

Нөгөөтэйгүүр экосистемийн үйлчилгээ, түүний төлбөрийг нэвтрүүлэхэд байгалийн нөөцийн ашиглалтын явцад түгээмэл тохиолддог хуваарилалтын шударга бус зарчмыг үүсгэхгүй байхад ихээхэн анхаарах хэрэгтэй юм. Манай орны тусгай хамгаалалттай нутгийн хамгаалалтын захиргаа өдөр тутмын үйл ажиллагаагаа явуулахад төсөв хүрдэггүй, мөн экосистемийн хувьд өндөр ач холбогдолтой нутаг дэвсгэрт оршин суудаг иргэд ядуу амьдралтай, хөдөлмөр эрхлэх, орлогоо нэмэгдүүлэх боломжоор хомс байдаг нь эргээд байгаль хамгаалал, экосистемийн үйлчилгээний тогтвортой байдалд сөрөг нөлөөтэй.

Иймд Монгол оронд экосистемийн үйлчилгээний төлбөрийг нэвтрүүлэхдээ экосистемийн үнэ цэнэ, түүний бодит болон бодит бус эдийн засгийн үр өгөөжийг бүх нийтэд ойлгуулах, талууд ялангуяа энэ экосистемийн үйлчилгээний эх булгийг хайрлан хамгаалагч нутгийн иргэдийн оролцоог хангасан хамгаалах, зохистой ашиглах механизм бүрдүүлэх шаардлагатай байна.

Зорилго 13. Бэлчээр, усны нөөц, ойн экосистемийн үйлчилгээний үнэ цэнэ, ач холбогдлыг тооцож нийгэм, эдийн засагт үзүүлэх үр өгөөжийг тогтвортой хадгалах, байгалийн нөөцийг зохистой ашиглах, хамгаалах тогтолцоог бүрдүүлж хэрэгжүүлэх.

Зорилт 26.	Экосистемийн үйлчилгээг үнэлэх хууль эрхзүйн орчинг боловсронгуй болгох
Хүрэх үр дүн	<ul style="list-style-type: none"> • 2016 он гэхэд экосистемийн үйлчилгээг нэвтрүүлэх чиглэлээр нөхцөл байдлын дүн шинжилгээ хийж, боломжит хувилбарыг боловсруулсан байна. • 2020 он гэхэд экосистемийн үйлчилгээг үнэлэх хууль эрх зүйн орчинг бүрдүүлсэн байна. • 2024 он гэхэд экосистемийн үйлчилгээг үнэлэх хуулийн хэрэгжилтийг хангуулж эхэлсэн байна.
Зорилт 27.	Экосистемийн үйлчилгээний төлбөр (ЭҮТ)-г нэвтрүүлэх хөтөлбөрийг боловсруулж, хэрэгжүүлэх

Хүрэх үр дүн	<ul style="list-style-type: none"> • 2018 он гэхэд БОЯБ-ыг тэтгэх салбарын ЭҮТ-н шалгуур үзүүлэлтийг тодорхойлно. • 2020 он гэхэд экосистемийн үйлчилгээний төлбөрийн эдийн засгийн үнэлгээг байгалийн бүс бүслүүр тус бүрээр ялгавартай тогтоох, тэдгээрийн шалгуур үзүүлэлтийг хянан сайжруулж боловсронгуй болгосноор ЭҮТ-ийн хөтөлбөрийг боловсруулсан байна. • 2025 он гэхэд ЭҮТ-ийг нэвтрүүлэх хөтөлбөрийг бүрэн хэрэгжүүлсэн байна.
--------------	---

Зорилго 14. Биологийн олон янз байдлын үндэсний хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхэд шаардагдах санхүүгийн боломжит гол эх үүсвэрийг тодорхойлж, үр нөлөөтэй ашиглах тогтолцоог бүрдүүлэх.

Шалгуур үзүүлэлт:

- Байгалийн нөөцийн ашиглалт, түүнд түшиглэсэн үйлчилгээнээс олсон орлогын зарцуулалтын хувь
- Байгаль орчинд зарцуулж буй төсвийн хувь
- Салбарын хөтөлбөрийн хэрэгжилтэд биологийн олон янз байдлын хамгаалах, зохистой ашиглахад зарцуулсан хөрөнгийн хувь

Биологийн олон янз байдлын конвенцийн Айчигийн холбогдох зорилтууд:

Нөхцөл байдлын үнэлгээ, үндэслэл

Олон улсын валютын сангийн дүгнэлтээр сүүлийн арван жилд эрчимтэй хөгжсөн Монгол улсын эдийн засгийн дунд хугацааны хэтийн төлөв нь байгалийн арвин нөөцийнхөө ачаар найдвар төрүүлсэн хэвээр байна (IMF, 2014). 2013 оны байдлаар уул уурхайн ДНБ-д эзлэх хувь 18,5 хувьд хүрч эдийн засгийн тэргүүлэх салбар (ХАА-н эзлэх хувь 14,4%) болсон байна (Үндэсний статистикийн хороо, 2013). Харамсалтай нь Монгол улсын нэгдсэн төсвийн зарлагын дүнгээс харахад нөхөн сэргээгддэггүй байгалийн нөөцөд түшиглэсэн энэ эдийн засгаас эргээд байгаль орчин, биологийн олон янз байдлыг хамгаалахад тун өчүүхэн хэсэг нь зарцуулагдаж байна. 2007-2013 онуудад Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн яамны (БОЯ, БОАЖЯ) төсвийн хэмжээ нэгдсэн төсвийн нэг орчим хувийг эзэлж ирсэн бөгөөд хамгийн ихдээ 2011 онд 1,84 хувь болж өсч байсан байна. Улсын төсвөөс ирдэг энэ санхүүжилтийн 10 орчим хувь л тусгай хамгаалалттай газар нутагт хуваарилагддаг бөгөөд үүний 90 орчим хувь нь ажиллагсдын цалин, захиргааны зардалд зарцуулагддаг нь биологийн олон янз байдлыг хамгаалахад зарцуулж буй төсвийн дүр зургийг ерөнхийд нь харуулж байна (Чимэд-Очир нар, 2010).

2012 онд батлагдан гарсан “Байгалийн нөөц ашигласны төлбөрийн тухай” хуулиар байгалийн нөөц ашигласны төлбөрийг орон нутгийн төсөвт төвлөрүүлж захиран зарцуулдаг болгосон явдал нь хууль зүйн хувьд дэвшилттэй алхам болсон боловч орон нутагт шийдвэр гаргагчид, иргэдийн ойлголт зөрүүтэй, эдийн засгийн ашиг сонирхол давамгайлдагаас хуулийн хэрэгжилт хангалтгүй хэвээр байна.

Хариуцлагатай уул уурхайн үзэл баримтлал нэвтэрч эхлээд байгаа энэ үед уул уурхайн салбарыг эргээд байгаль хамгаалалд оруулах санхүүгийн ил тод тогтвортой эх үүсвэр болгох механизмыг бүрдүүлэх нь биологийн олон янз байдлыг хамгаалах томоохон эх үүсвэр болж чадах боловч хэрэгжилтийг зөв хангахгүй тохиолдолд байгалийн нөөцийг ашиглагч бизнесийн байгууллагын “Ногоон халхавч” (Green washing) болж хувирахыг үгүйсгэх аргагүй юм.

УИХ-аас 2014 онд баталсан “Ногоон хөгжлийн үзэл баримтлал”-д байгалийн баялгийн ашиглалтад тулгуурлан эдийн засгийн өндөр өсөлтөөс байгалийн нөхөн сэргээлт, унаган байдлыг хадгалахад зарцуулсан хөрөнгө оруулалтыг хэт бага байгаа тэгш бус байдлыг арилгахын тулд байгаль хамгаалал, цэвэр технологи, хүний хөгжилд хөрөнгө оруулалт, санхүүжилтийг нэмэгдүүлэх, ногоон эдийн засгийг дэмжих эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох зорилт тавьсан байна.

Зорилго 14. Биологийн олон янз байдлын үндэсний хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхэд шаардагдах санхүүгийн боломжит гол эх үүсвэрийг тодорхойлж, үр нөлөөтэй ашиглах тогтолцоог бүрдүүлэх.

Зорилт 28	Биологийн олон янз байдалд шууд болон шууд бусаар нөлөөлдөг Засгийн газрын бүх тусгай санд байгаль орчинд ээлтэй байх шалгуур үзүүлэлтийг тусгах
Хүрэх үр дүн	<ul style="list-style-type: none"> • 2019 он гэхэд Биологийн олон янз байдалд шууд болон шууд бусаар нөлөөлдөг Засгийн газрын тусгай сангуудын журам, хэрэгжилтэд үнэлгээ өгч, дүгнэлт гаргасан байна. • 2019 он гэхэд Засгийн газрын тусгай сангийн журамд байгаль орчинд ээлтэй байх шалгуур үзүүлэлтийг тусгаж оруулсан байна. • 2021 он гэхэд Засгийн газрын бүх тусгай санд байгаль орчны аудит хийдэг болох хууль эрх зүйн орчинг бүрдүүлсэн байна.
Зорилт 29.	Биологийн олон янз байдлыг хамгаалахад чиглэсэн орлогын эх үүсвэр (тухайлбал: экологийн үйлчилгээний төлбөр, биологийн олон янз байдлын дүйцүүлэн хамгаалал)-ийг тодорхойлж, нэвтрүүлэх
Хүрэх үр дүн	<ul style="list-style-type: none"> • 2018 он гэхэд биологийн олон янз байдлын дүйцүүлэн хамгаалах үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх хууль эрхзүйн орчинг сайжруулсан байна. • 2021 он гэхэд байгалийн нөөц ашигласны төлбөрийн орлогын зарцуулалт сайжирсан байна. • 2022 он гэхэд орон нутагт байгалийн нөөцийн ашиглалт, түүнд түшиглэсэн үйлчилгээнээс олсон орлогоо төвлөрсөн төсвөөс хараат бусаар бие даан шийддэг болсон байна.

ТАВ. ХӨТӨЛБӨРИЙН ХЭРЭГЖИЛТЭД ОРОЛЦОГЧ ТАЛУУД, ТЭДГЭЭРИЙН ҮҮРЭГ

Биологийн олон янз байдлын үндэсний хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхэд дараах оролцогч талууд өөр өөрийн хариуцсан асуудлаар хамтран ажиллана.

1. Байгаль орчны асуудал хариуцсан төрийн захиргааны төв байгууллага нь дараах үүрэгтэй:

- хөтөлбөрийг үндэсний түвшинд хэрэгжүүлэх ажлыг удирдан зохион байгуулах, уялдуулан зохицуулах;
- хөтөлбөр хэрэгжүүлэх хүрээнд оролцогч талуудыг мэргэжил, арга зүйн удирдлагаар хангах;
- биологийн олон янз байдлын хөтөлбөрийг сурталчлах, оролцогч талуудыг мэдээлэл, сурталчилгааны материалаар хангах;
- хөтөлбөр хэрэгжүүлэх ажлын хүрээнд нутгийн өөрөө удирдах байгууллага, төрийн бус байгууллага, олон улсын төсөл, хөтөлбөр, хувийн хэвшлийн хамтын оролцоог хангах ажлыг уялдуулан зохицуулах, дэмжлэг үзүүлэх;
- хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх салбар дундын мэргэжлийн баг, шинжээчдийн бүлэг байгуулж ажиллуулах;
- биологийн олон янз байдлын хамгааллыг бодлогын түвшиндээ уялдуулж, зохистой ашиглах тогтолцоог бий болгож, хөтөлбөрийн хэрэгжилтийг хянан, сайжруулах.

2. Ерөнхий чиг үүргийн яамд хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгох, төсөв, хөрөнгө оруулалт, зээл, тусламжийн санхүүжилтийг судалж нэмэгдүүлэх, гадаад хамтын ажиллагааг өргөжүүлэх талаар оролцогч талуудад дэмжлэг үзүүлэх үүрэгтэй.

3. Чиглэлийн яамд биологийн олон янз байдлын үндэсний хөтөлбөрт тусгагдсан өөр өөрийн хариуцсан асуудлаар зорилго, зорилт нэг бүрийн хэрэгжилтийг хариуцан зохион байгуулах бөгөөд дор дурдсан чиг үүргийг хэрэгжүүлнэ:

- хөтөлбөрийн зорилго, зорилт бүрийг салбарын хөтөлбөр, төсөлтэй уялдуулан хэрэгжүүлж, хэрэгжилтийн явц, үр дүнг байгаль орчны асуудал хариуцсан төрийн захиргааны төв байгууллагад тайлагнах;
- энэ асуудалд салбарын аж ахуйн нэгж, төрийн бус байгууллага, иргэнийг оролцуулах.

4. Нутгийн захиргааны бүх шатны байгууллага нь хөтөлбөрийн хэрэгжилтийг орон нутагт хангуулах, түүнийг сайжруулахтай холбоотой үйл ажиллагааг зохион байгуулах үүрэгтэй бөгөөд энэ хүрээнд дор дурдсан чиг үүргийг хэрэгжүүлнэ:

- харьяалах нутаг дэвсгэртээ хөтөлбөр хэрэгжүүлэх ажлыг зохион байгуулж, хөтөлбөр хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаанд төрийн болон төрийн бус байгууллага, хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгжтэй хамтран ажиллах;
- биологийн олон янз байдлын хөтөлбөрийн талаар иргэд, аж ахуйн нэгж, байгууллагад сурталчлах, мэдээлэх;
- хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн явц, үр дүнг тайлагнах.

5. Хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгж нь үндэсний болоод орон нутгийн түвшинд биологийн олон янз байдлыг хамгаалах, зохистой ашиглах, тогтвортой хөгжил, ногоон эдийн засгийн техник, технологийг үйл ажиллагаандаа нэвтрүүлэх, ажиллагсадаа энэ талаарх мэдээлэл, арга зүйгээр хангах үүрэгтэй.

6. Олон улсын болон дотоодын байгаль хамгаалах төрийн бус байгууллагууд нь биологийн олон янз байдлын хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаанд дэмжлэг үзүүлэх, хөтөлбөрийг сурталчлах, төсөл, хөтөлбөр хэрэгжүүлэх, хөтөлбөрийн хэрэгжилтэд хөндлөнгийн үнэлгээ өгөх үүрэгтэй.

7. НҮБ-ын төрөлжсөн байгууллагууд, Дэлхийн банк, Азийн хөгжлийн банк зэрэг санхүүжүүлэгч байгууллага нь хөтөлбөрийн хэрэгжилтэд бодлогын зөвлөгөө өгөх, шинэ техник технологийг нэвтрүүлэх, шаардлагатай хөрөнгө санхүүжилтийг бий болгох, хөтөлбөрт туссан үр дүнг хангахад чиглэгдсэн төслүүдийг хэрэгжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх үүрэгтэй оролцоно.

8. Иргэд нь хүрээлэн байгаа орчин, биологийн олон янз байдлын нөөцийг хамгаалах, зохистой ашиглах үйл ажиллагаанд санал, санаачилга гарган төрийн байгууллагад уламжлах, өөрийн биеэр үлгэрлэн оролцох, иргэдийн нөхөрлөл байгуулан байгаль хамгаалах үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх, хөндлөнгийн үнэлгээ хийх зэрэг үүрэгтэй оролцоно.

ЗУРГАА. ХӨТӨЛБӨРИЙН ХЭРЭГЖИЛТИЙН ҮР ДҮНГ ҮНЭЛЭХ

Биологийн олон янз байдлын Үндэсний хөтөлбөрийн дэвшүүлсэн тэргүүлэх чиглэл, зорилго, зорилтыг хэрэгжүүлэх явцад хяналт-шинжилгээ хийх, үр дүнд үнэлгээ хийх ажлыг дараах үе шатаар зохион байгуулна. Үүнд:

- I үе шат: Үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн эхний шатны үнэлгээ хийх, шаардлагатай өөрчлөлтийг тусгах (хугацаа: 2020 он);
- II үе шат: Үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн сүүлийн шатны үнэлгээ хийх, шинэчлэн боловсруулах ажлын эхлэлийг тавих (хугацаа: 2025 он);

Хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн явцад хяналт-шинжилгээ хийх, үр дүнд нь үнэлгээ хийх ажлыг байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага зохион байгуулна.

ДОЛОО. ХӨТӨЛБӨРИЙН ХЭРЭГЖИЛТИЙГ ТАЙЛАГНАХ, ХЯНАХ ТОГТОЛЦОО

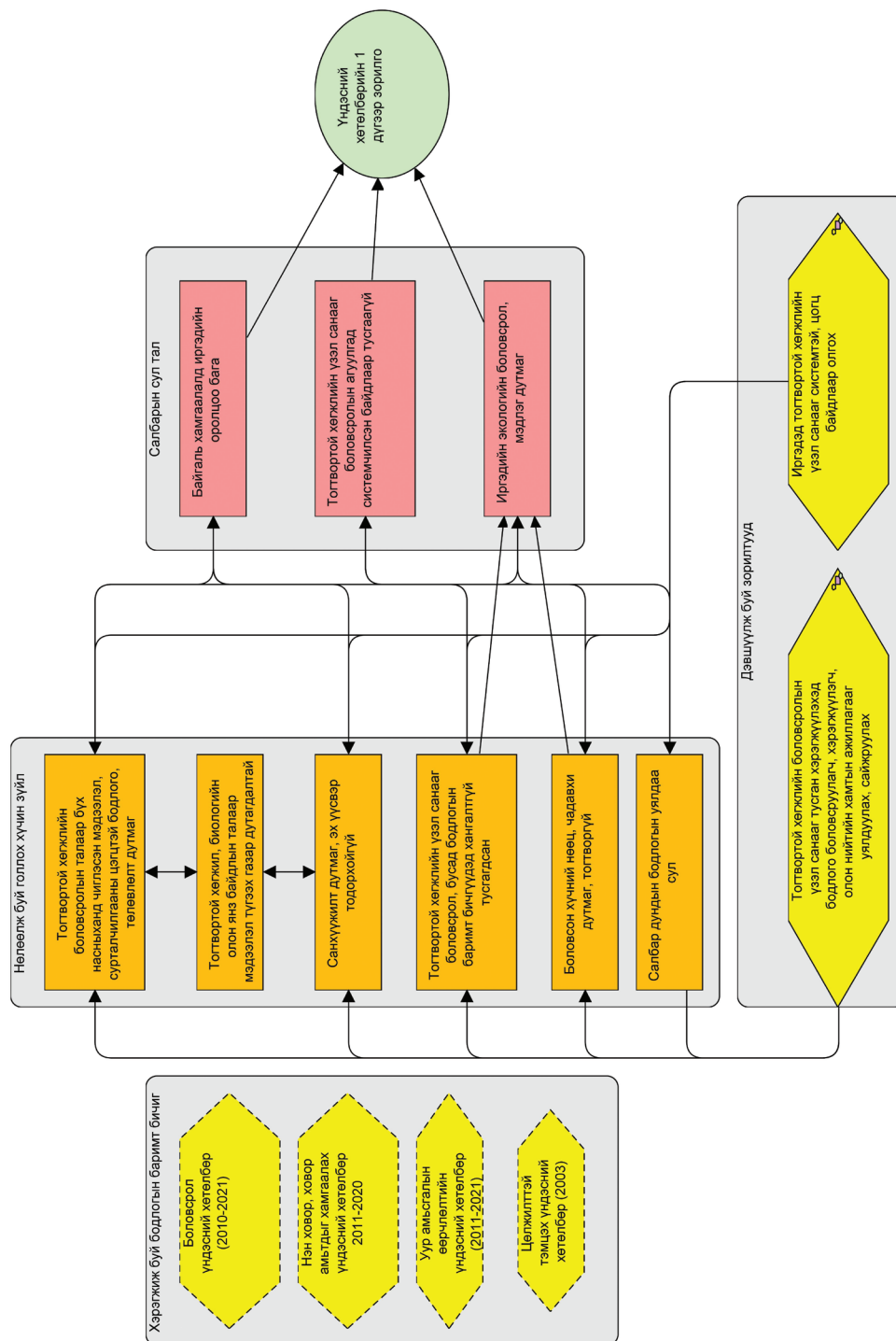
Үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилтийг байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага Засгийн газарт 3 жил тутамд тайлагнах бөгөөд Биологийн олон янз байдлын Конвенцийн газарт 5 жил тутамд тайлагнана.

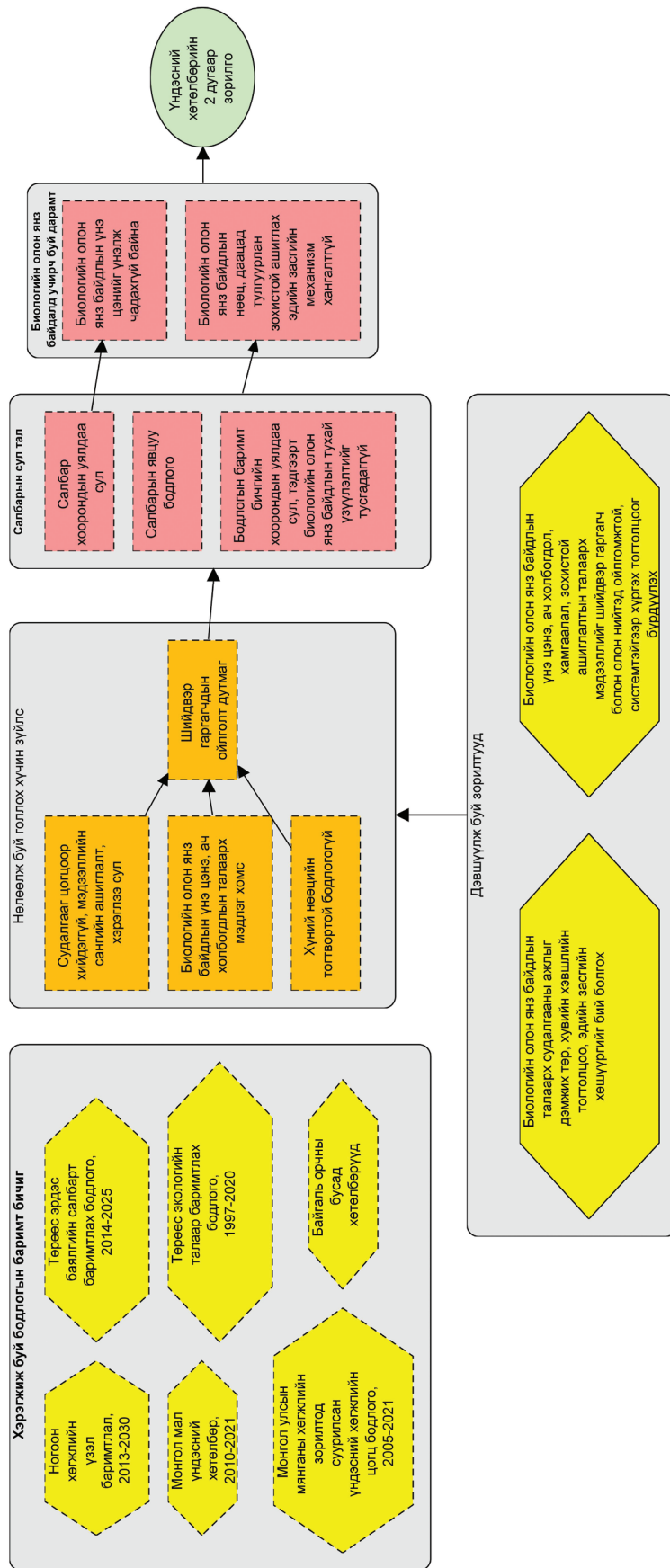

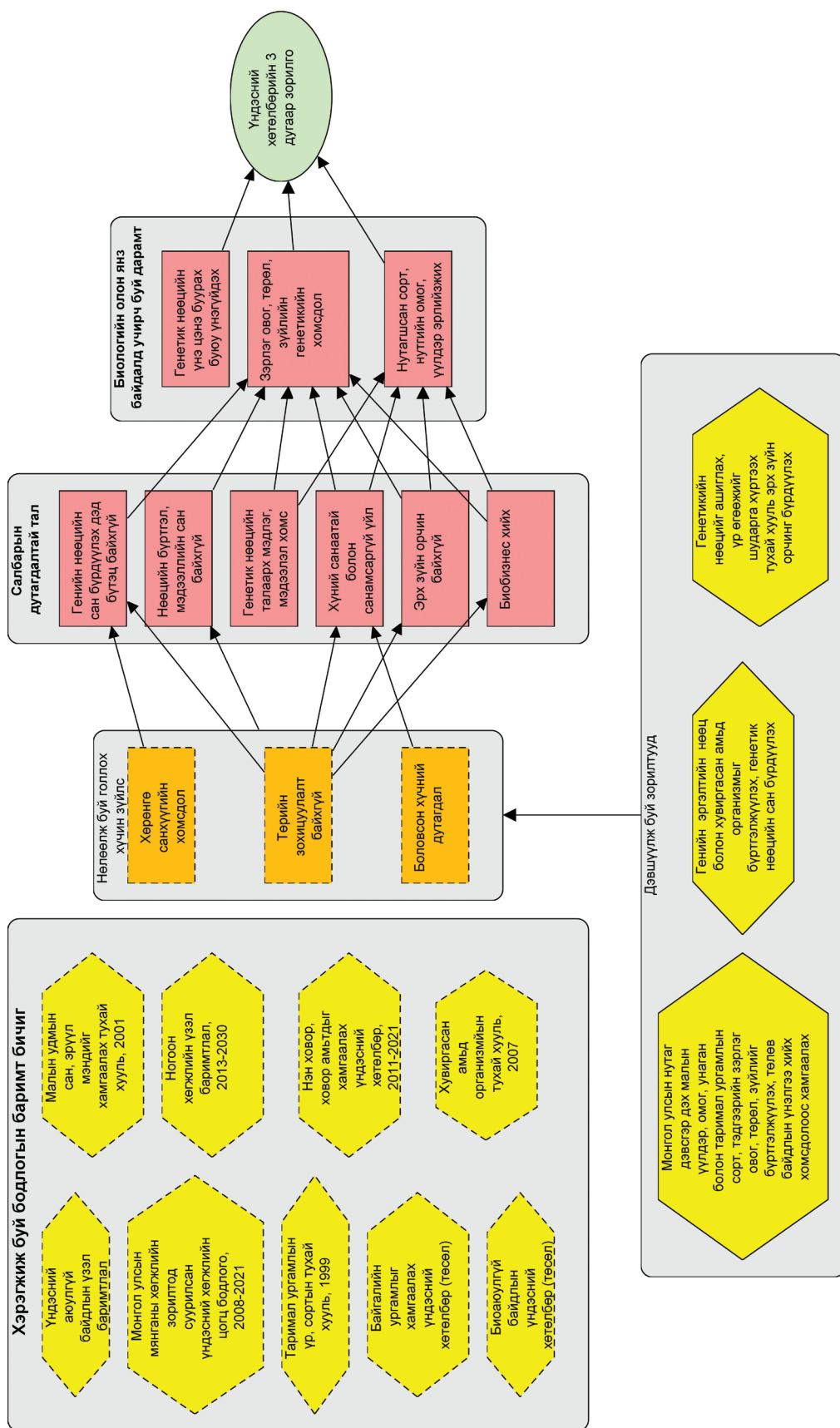
Хавсралт 1.

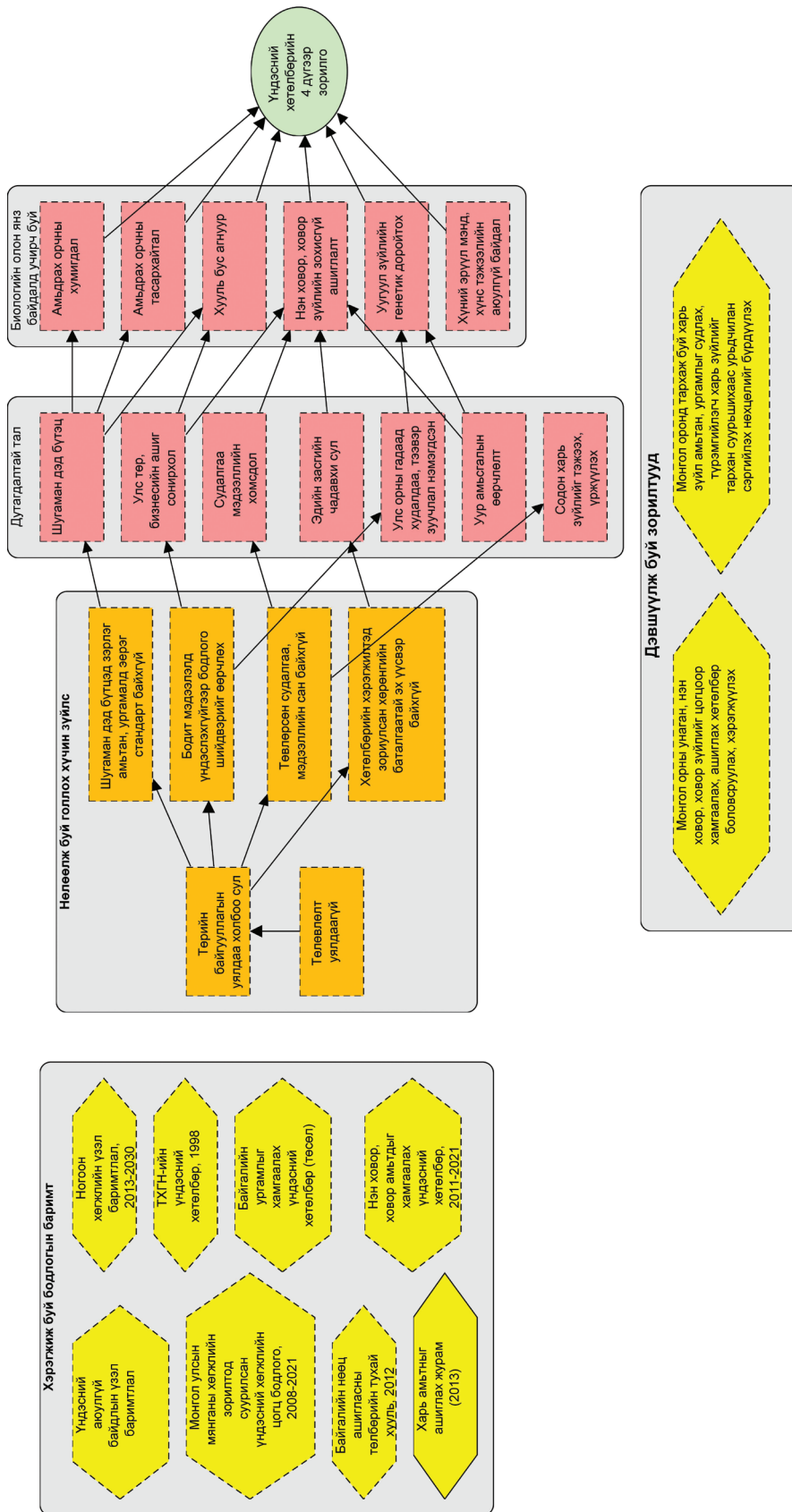
Биологийн олон янз байдлын үндэсний хөтөлбөрийн зорилго, зорилтыг тодорхойлсон дүн шинжилгээ

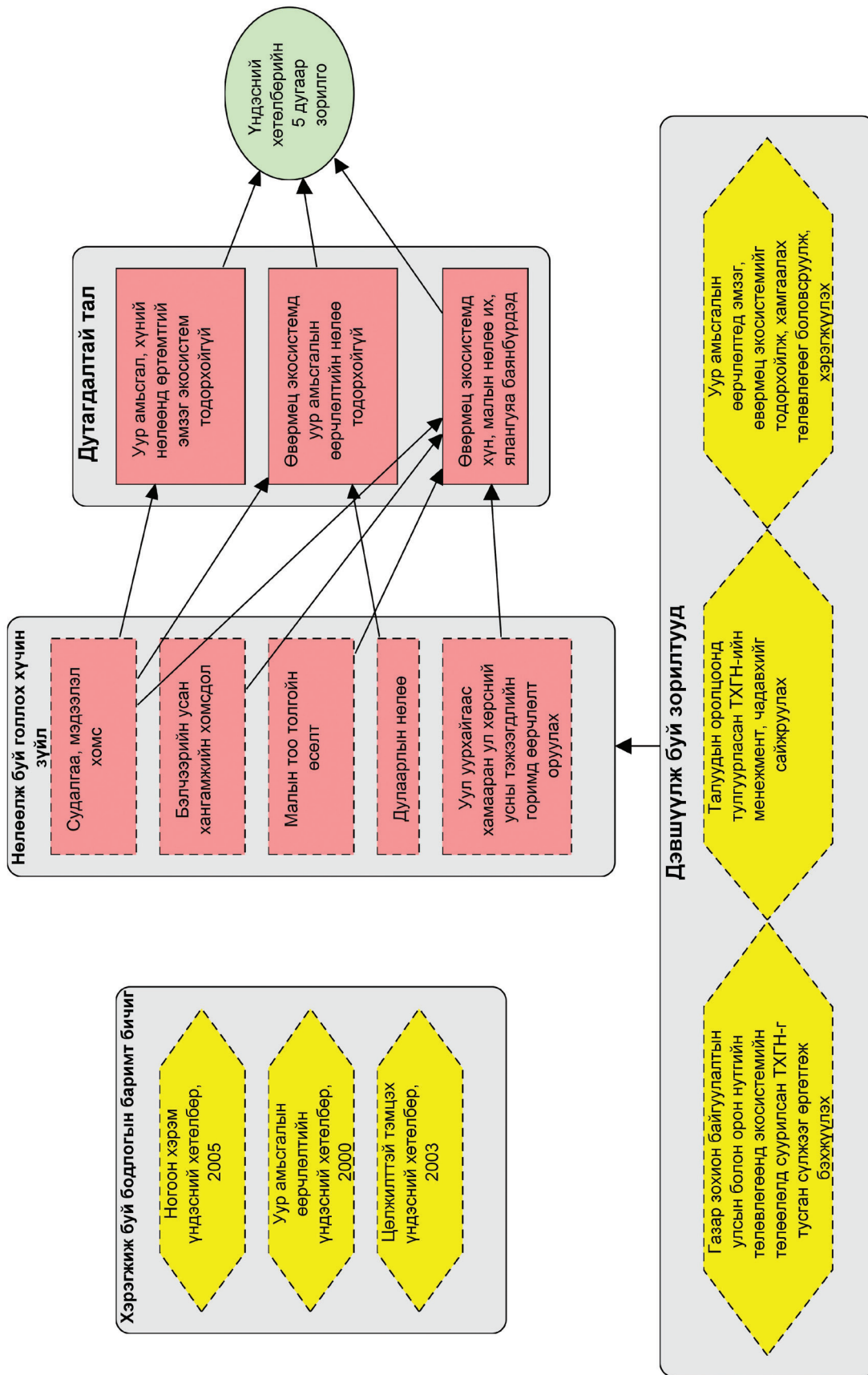

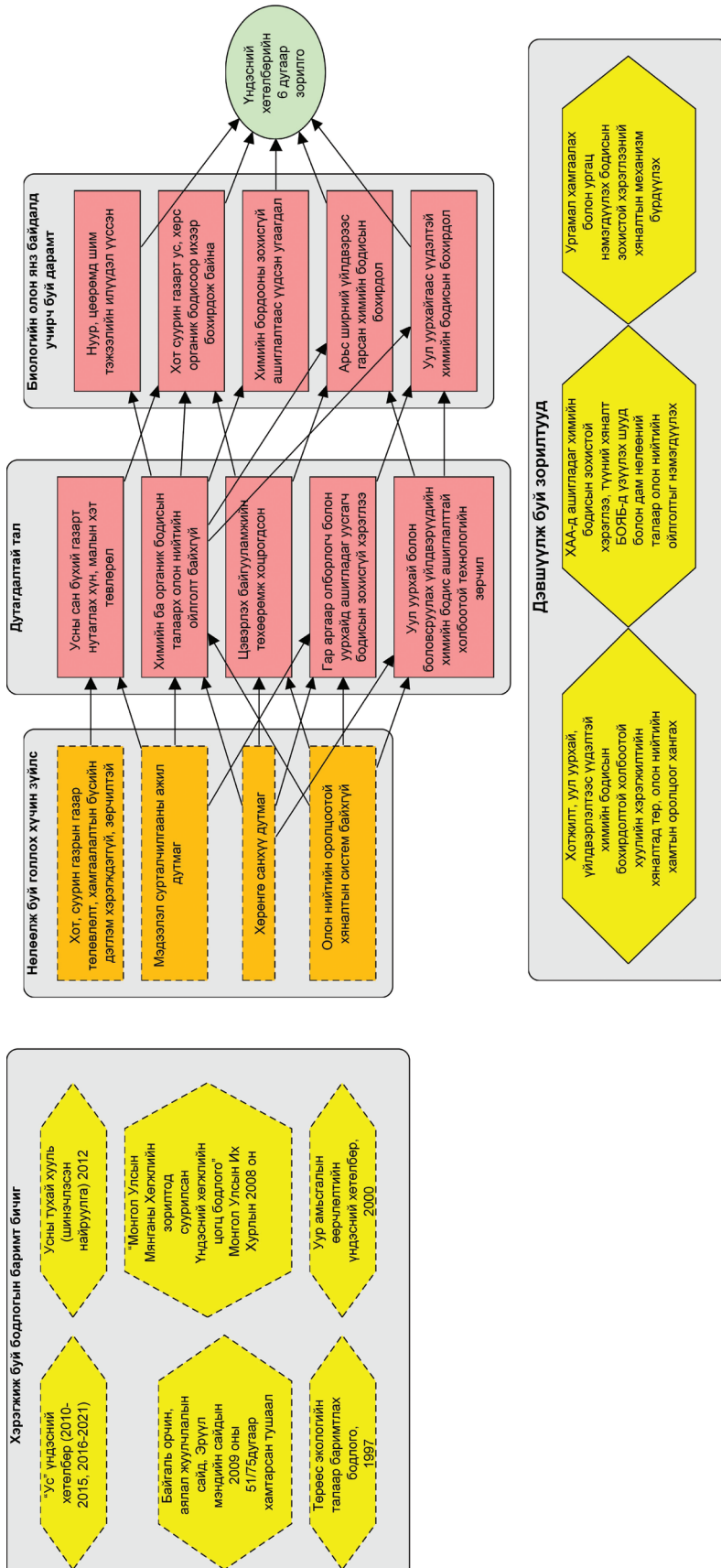

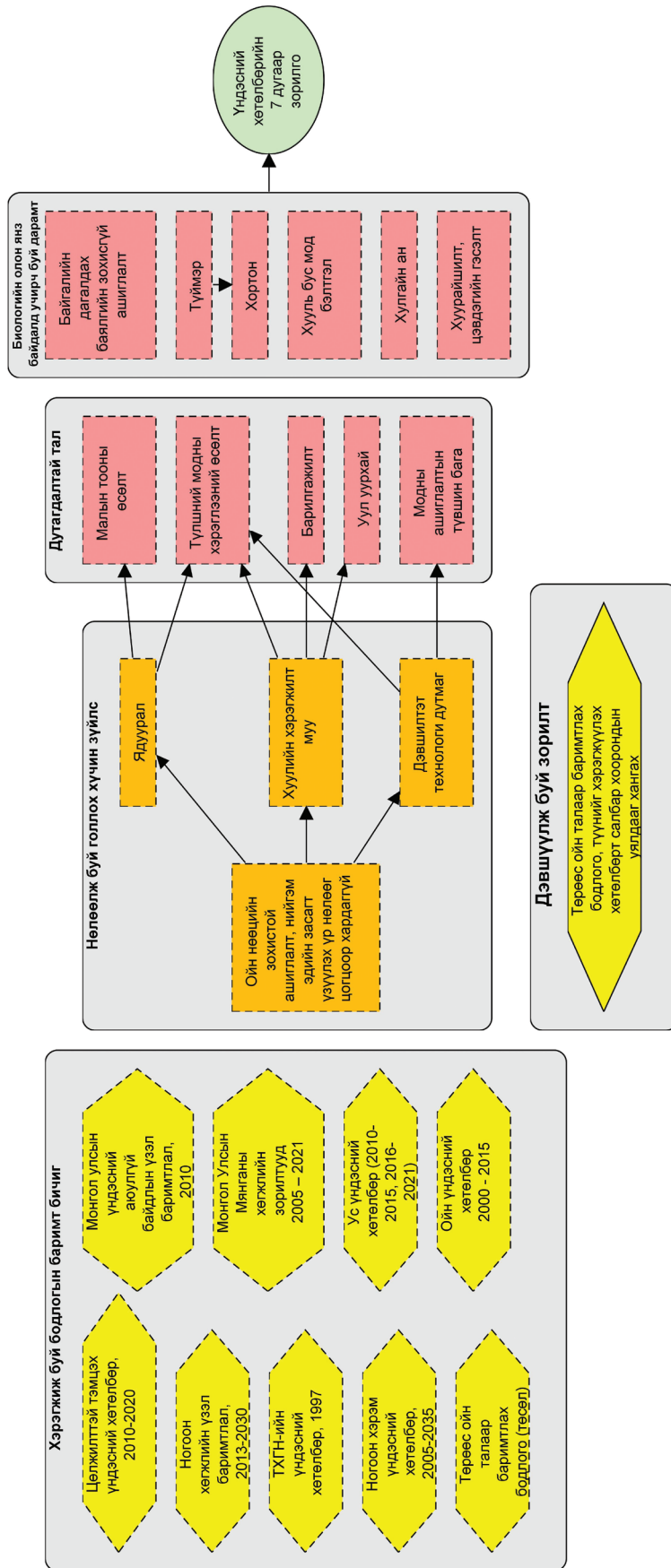

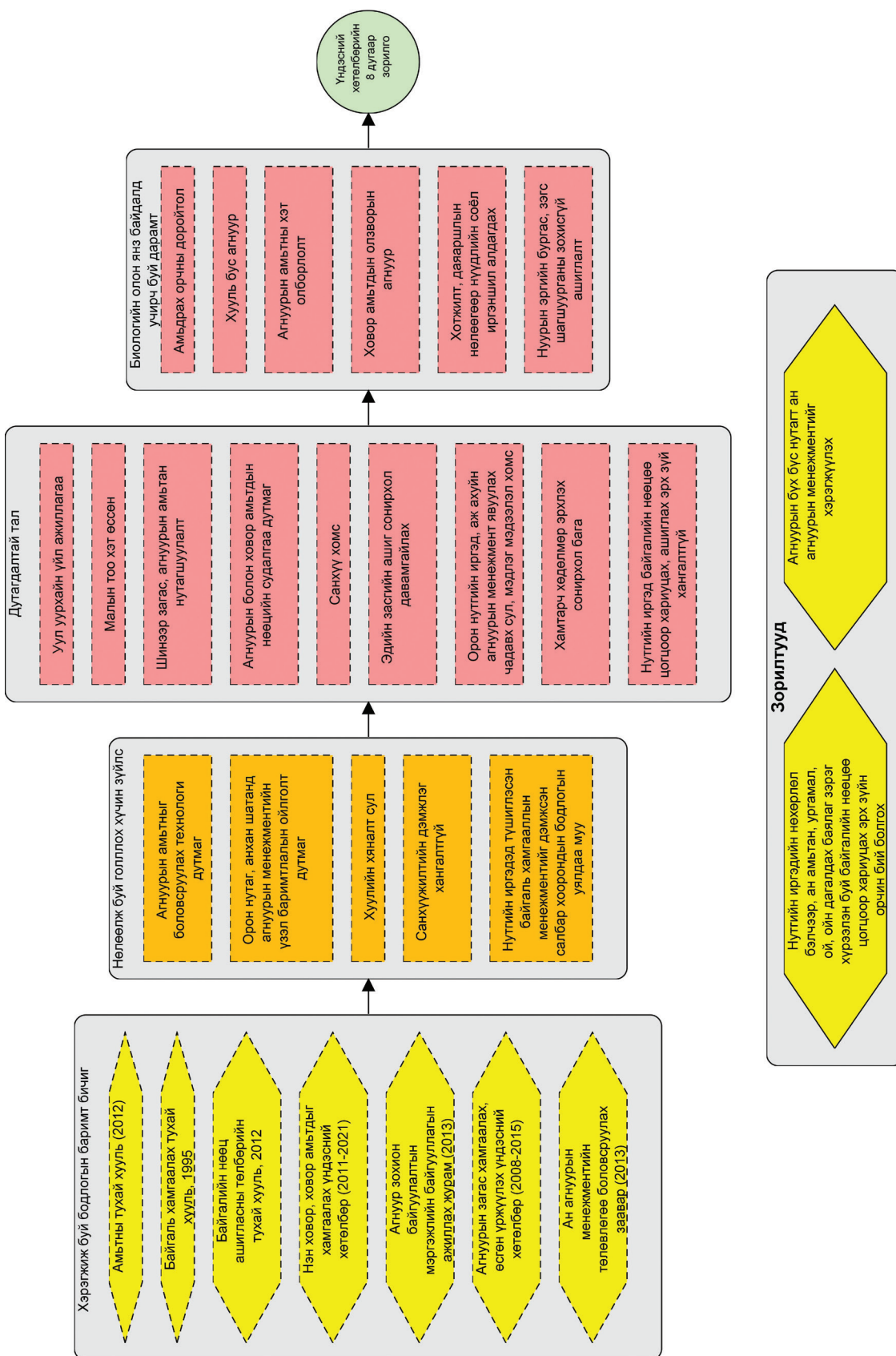

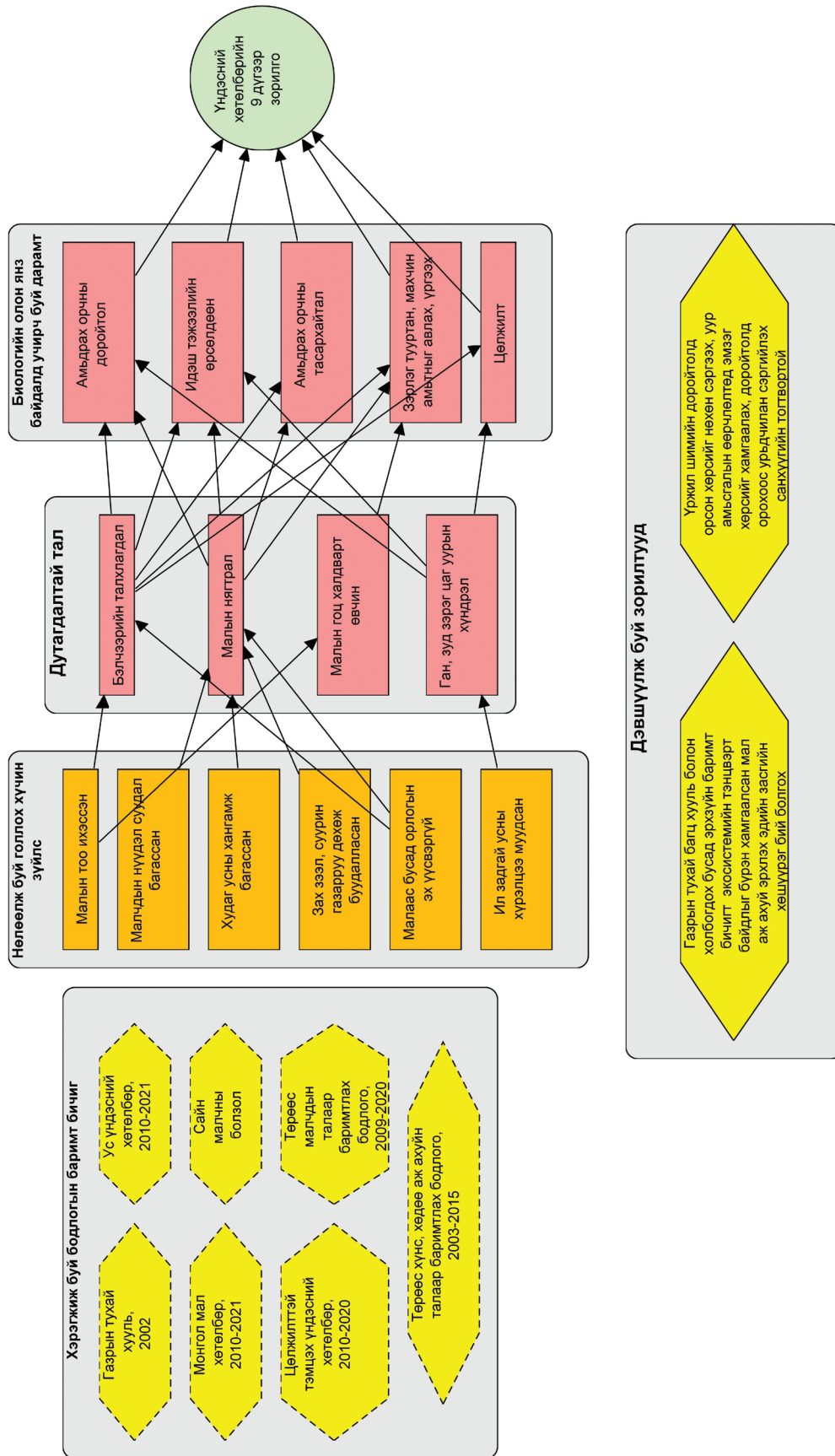

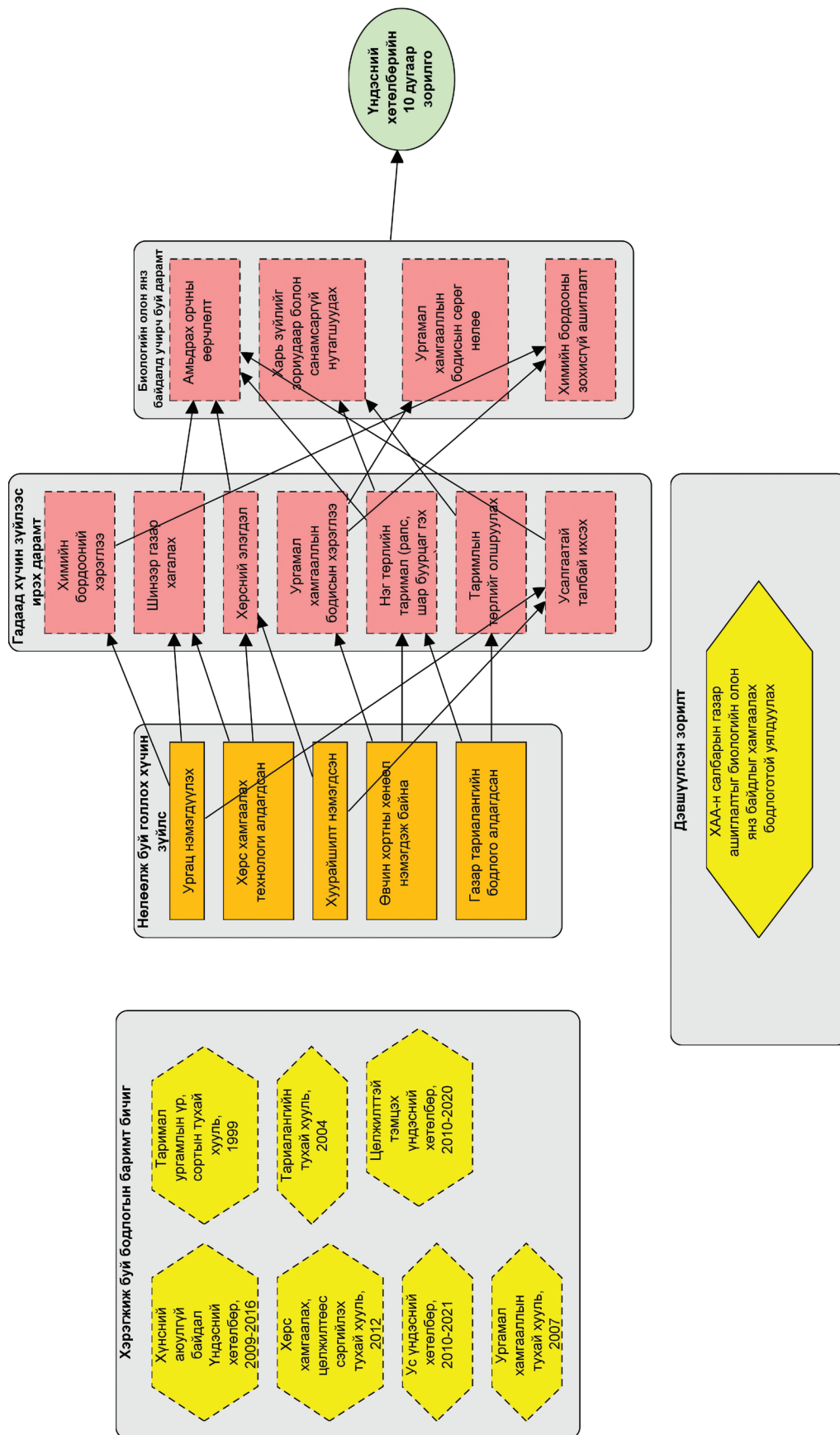

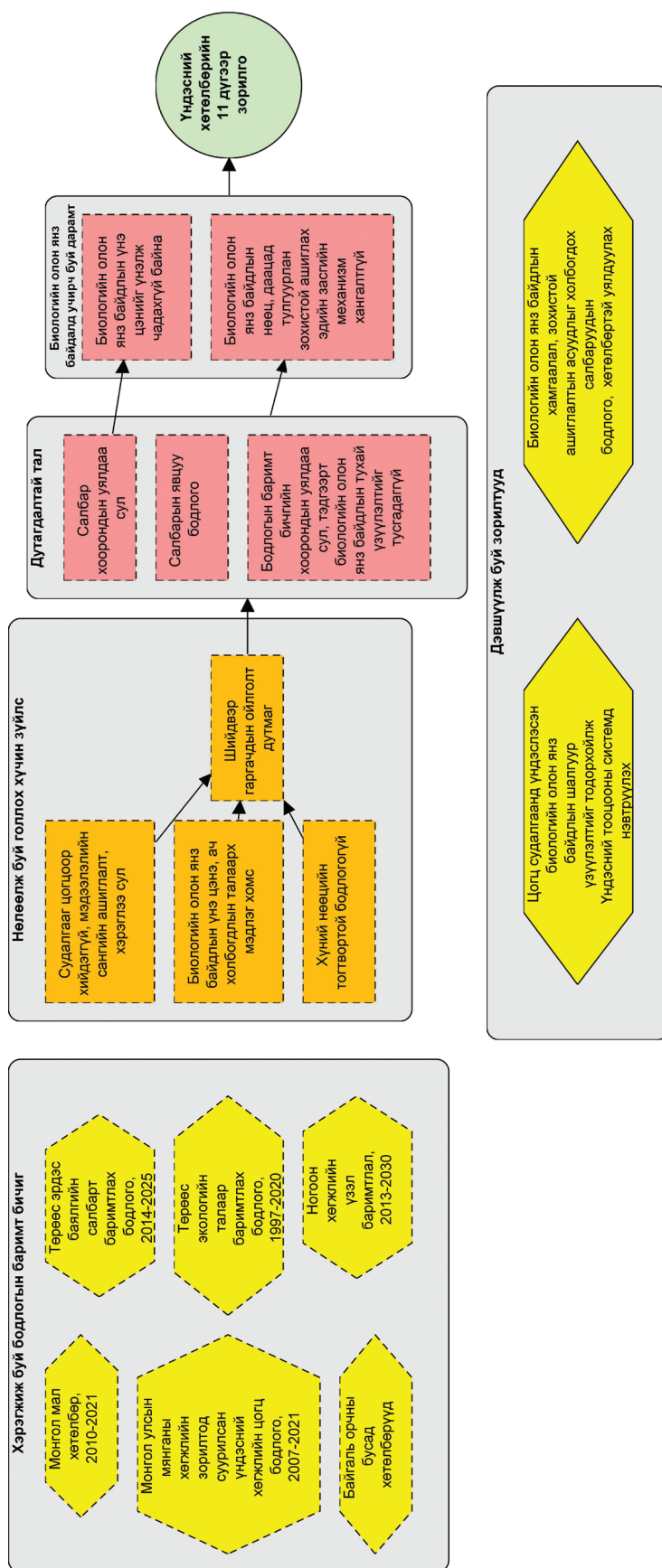

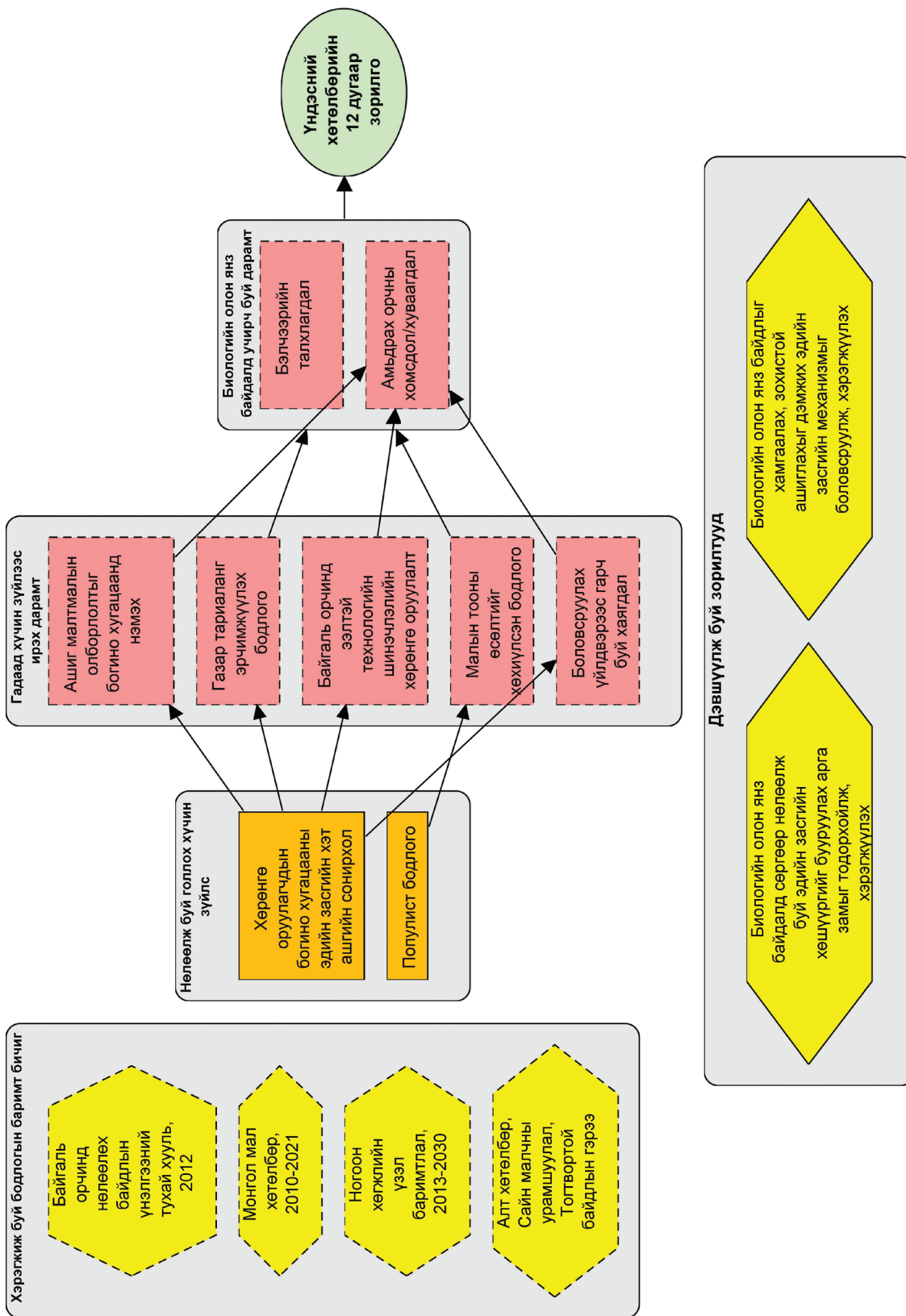

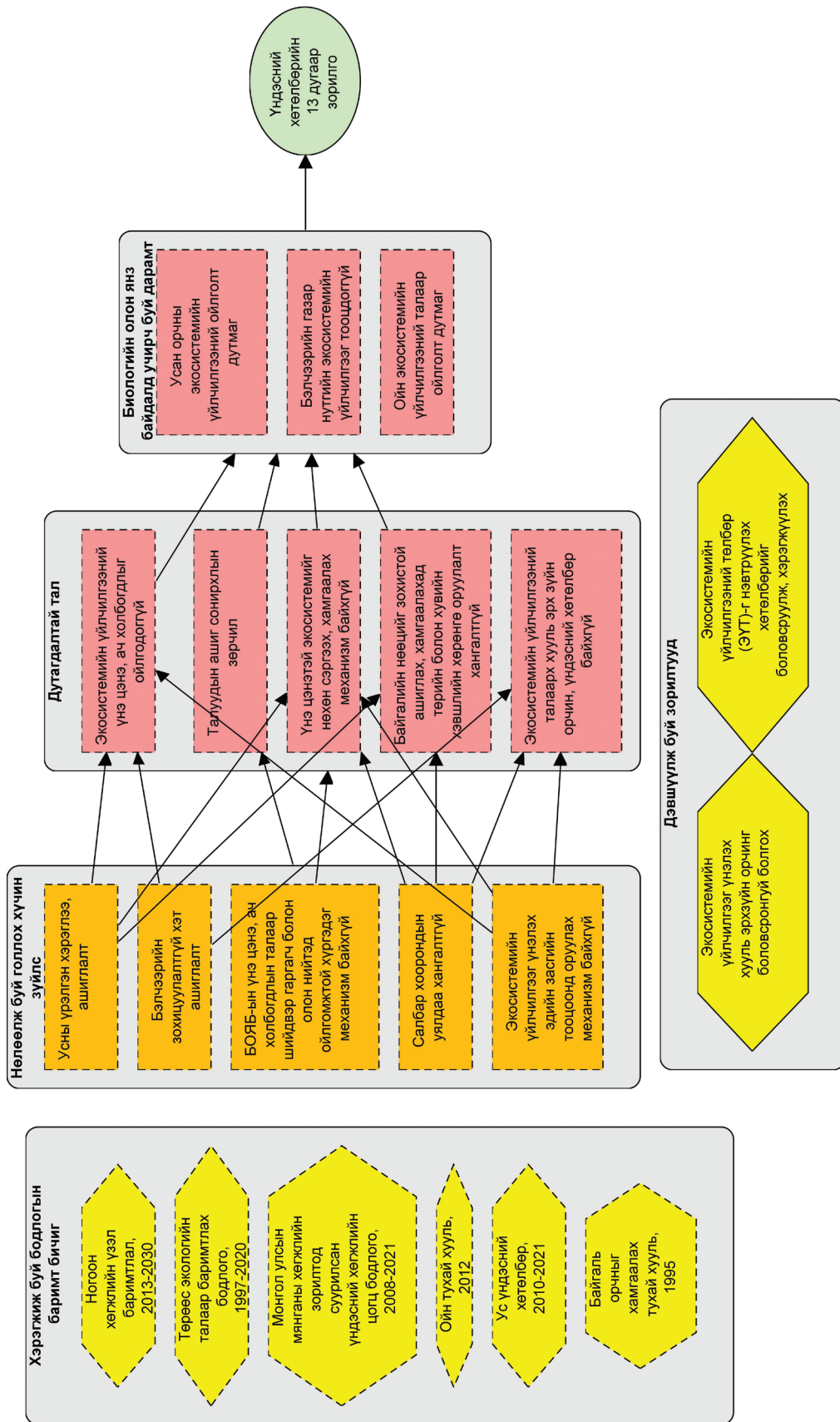

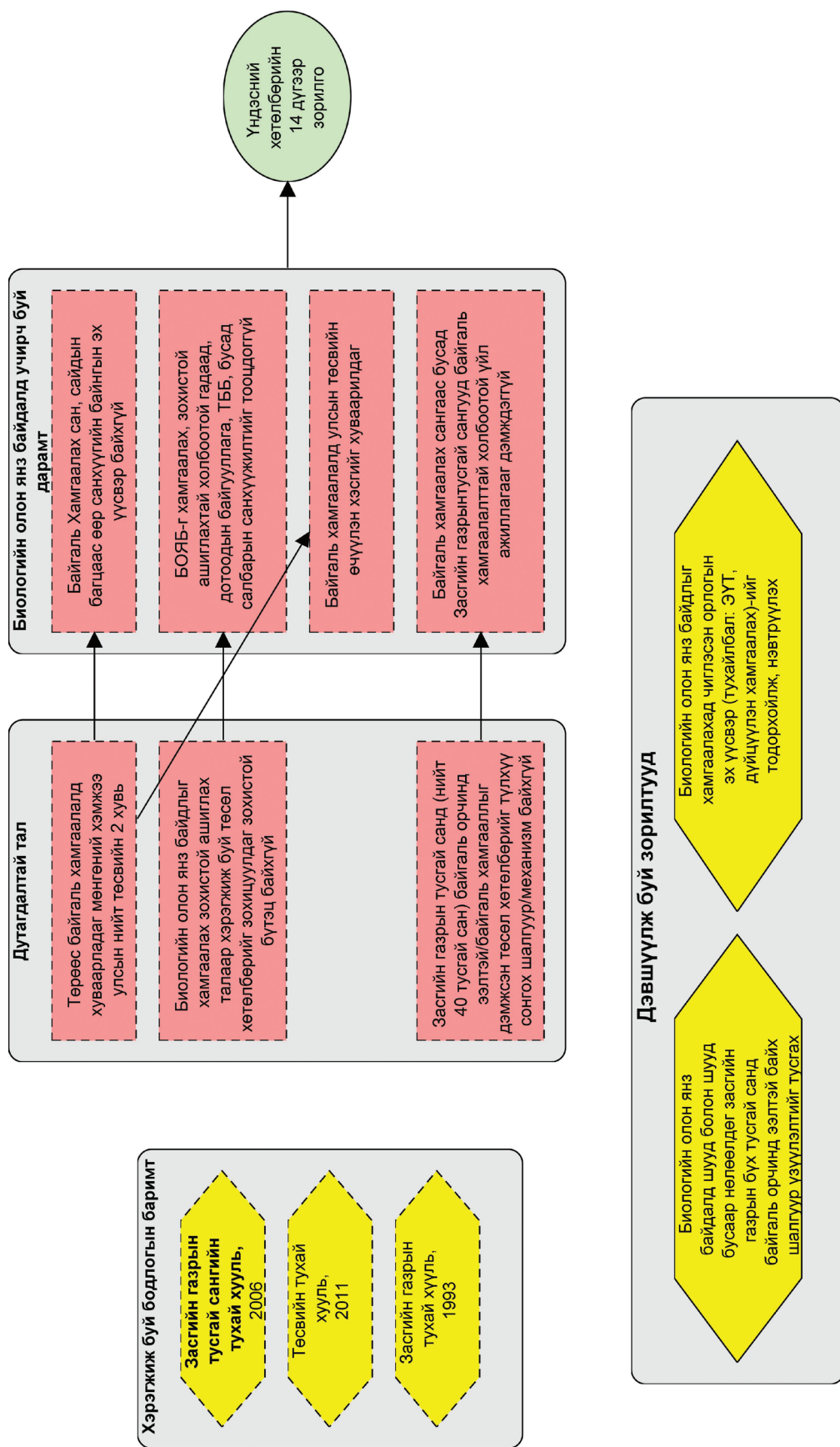

Хавсралт 2.

Ашигласан материал (Монгол хэлээр)

Агнуурын загас хамгаалах, өсгөн үржүүлэх үндэсний хөтөлбөр, 2008. Монгол улсын засгийн газрын 267 дугаар тогтоол. Улаанбаатар хот.

Амар, Э. Энхчулуун, Ж. 2011. “Генетик нөөцийн тухай” Монгол улсын хуулийн төсөл боловсруулсан багийн ажлын тайлан. Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яам, Нидерландын вант улсын элчин сайдын яам, Дэлхийн банк. Монгол улс, Улаанбаатар. Амьтны тухай хууль. 2012. Улаанбаатар хот.

Аргаль хонийг хамгаалах үндэсний хөтөлбөр, 2002. Монгол улсын засгийн газрын 269 дугаар тогтоол. Улаанбаатар хот.

Байгалийн нөөц ашигласны төлбөрийн тухай хууль. 2012. Улаанбаатар хот.

Байгалийн ургамлыг хамгаалах үндэсний хөтөлбөр, 2013. Улаанбаатар хот.

Байгалийн ургамлын тухай хууль. 1995. Улаанбаатар хот.

Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яам, 2011. Улсын гадаргын усны тооллогын нэгдсэн мэдээ.

Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн яам. Байгаль орчны төлөв байдлын өөрчлөлт (2008-2013).

Байгаль орчин, ногоон хөгжил, аялал жуулчлалын яам. Байгаль орчны төлөв байдлын өөрчлөлт (2008-2014).

Байгаль орчны мэдээллийн сан. Ус цаг уур, орчны судалгаа, мэдээллийн хүрээлэн. Байгаль орчин, ногоон хөгжил, аялал жуулчлалын яам, www.eic.mn

Боловсрол үндэсний хөтөлбөр, 2010. Монгол улсын Засгийн газрын 31 дугаар тогтоол.

Бүх нийтийн экологийн боловсрол үндэсний хөтөлбөр, 1997. Монгол улсын Засгийн газрын 255 дугаар тогтоол.

Ганчимэг, Н. Д.Пунсагцогвоо, П. Түмэнцэцэг, Ш. Уламбаяр, Б. Эрдэнэчимэг. 2013. Монголын хэвлэл мэдээлэл өнөөдөр. Хэвлэлийн хүрээлэн. Мэдээлэл судалгааны алба.

Гэрэлжаргал Б. 2009-2012. Монголын хүн амын өргөн хэрэглээний импортын хүнсний зарим бүтээгдэхүүний чанар аюулгүй байдал, эрүүл мэндэд нөлөөлөх эрсдэлийн үнэлгээний тайлан. Улаанбаатар хот.

Иргэний хууль. 2002. Улаанбаатар хот.

Монгол бөхөн хамгаалах үндэсний хөтөлбөр, 2007. Улаанбаатар хот.

Монгол орны байгаль орчны төлөв байдлын 2006-2007 оны тайлан. Байгаль орчны яам. Улаанбаатар хот.

Монгол орны идлэг шонхрыг хамгаалах үндэсний хөтөлбөр, 2003. Монгол улсын засгийн газрын 121 дүгээр тогтоол. Улаанбаатар хот.

Монгол орны ховор ургамлыг хамгаалах, зохистой ашиглах үйл ажиллагааны үндэсний хөтөлбөр, 2002. Монгол улсын засгийн газрын 105 дугаар тогтоол. Улаанбаатар хот.

Монгол орны цоохор ирвэс хамгаалах үндэсний хөтөлбөр, 2005. Байгаль орчны сайдын 195 дугаар тушаал. Улаанбаатар хот.

Монгол улсын Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан үндэсний хөгжлийн цогц бодлого. 2008. Монгол улсын их хурлын 12 дугаар тогтоол. Улаанбаатар хот.

Монгол улсын Мянганы хөгжлийн зорилтуулын хэрэгжилтийн Үндэсний 5 дахь илтгэл 2013. Эдийн засгийн хөгжлийн яам. Улаанбаатар, Монгол улс.

Монгол улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал. Улаанбаатар хот.

Монгол улсын хүний хөгжлийн илтгэл, 2011. Эмзэг байдлаас тогтвортой хөгжил рүү: Байгаль орчин, хүний хөгжил. Монгол улс, Улаанбаатар.

Монголын биологийн төрөл зүйлийг хамгаалах үйл ажиллагааны үндэсний хөтөлбөр, 1996. Монгол улсын засгийн газрын 163 дугаар тогтоол. Улаанбаатар хот.

Ногоон хөгжлийн бодлого. 2014. Монгол Улсын Их Хурлын 43 дугаар тогтоол. Улаанбаатар хот.

Ногоон хэрэм үндэсний хөтөлбөр. 2005. Монгол улсын Засгийн газрын 44 дүгээр тогтоол. Улаанбаатар хот.

Нэн ховор, ховор амьтдыг хамгаалах үндэсний хөтөлбөр, 2011. Монгол улсын Засгийн газрын 277 дугаар тогтоол.

Ой, мод боловсруулах салбарын үйлдвэрлэлийг сэргээх, тухайн чиглэлээр байгуулагдсан тосгоны хүн амын хөдөлмөр эрхлэлт, нийгмийн асуудлыг шийдвэрлэх арга хэмжээний хөтөлбөр. 2000. Монгол Улсын Их Хурлын 30 дугаар тогтоол. Улаанбаатар хот.

Ойн тухай үндэсний хөтөлбөр. 2001. Монгол улсын Засгийн газрын 248 дугаар тогтоол. Улаанбаатар хот.

Ойн тухай хууль. 2012. Улаанбаатар хот.

Орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутгийн мэдээллийг газарзүйн мэдээллийн системд нэгтгэсэн тайлан. 2008. Газрын харилцаа, Геодези, Зурагзүйн газар, Дэлхийн байгаль хамгаалах сан (WWF)-гийн Монгол дахь хөтөлбөрийн газар. Улаанбаатар хот.

Тул загас хамгаалах үндэсний хөтөлбөр, 2007. Улаанбаатар хот.

Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хууль. 1994. Улаанбаатар хот.

Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн үндэсний хөтөлбөр, 1998. Монгол улсын их хурлын 29 дүгээр тогтоол. Улаанбаатар хот.

Тусгай хамгаалалттай газрын орчны бүсийн тухай хууль. 1997. Улаанбаатар хот.
Ургамал хамгааллын тухай хууль. 2007. Улаанбаатар хот.

Ус үндэсний хөтөлбөр. 2010. Монгол Улсын Их Хурлын 24 дүгээр тогтоол. Улаанбаатар хот.

Уур амьсгалын өөрчлөлтийн үндэсний хөтөлбөр, 2000. Монгол улсын Засгийн газрын 120 дугаар тогтоол.

Хайнер, М. Баяржаргал, Ю. Жосеф, К. Галбадрах, Д. Мөнхзул, Г. Одончимэг, И. Энхтуяа, О. Дочин, Э. Хэнрих, У. Ричард, Р. Керк, О. Родни, Ж. Жеффрэй, Э. Брюс М. Жэймэс, О. ба Кэй, С. 2013. Экологийн бүс нутгийн үнэлгээний тайлан. Монгол орны өмнийн говийн бүс нутагт хөгжлийг байгаль орчинд нөлөө багатай төлөвлөх нь. Улаанбаатар хот.

Халиун бугын үндэсний хөтөлбөр, 2000. Монгол улсын их хурлын 31 дүгээр тогтоол. Улаанбаатар хот.

Харь амьтныг ашиглах журам, 2013. Монгол улсын байгаль орчин, ногоон хөгжлийн сайдын А-333 дугаар тушаал. Улаанбаатар хот.

Хүнс, хөдөө аж ахуйн яамны цахим хуудас. <http://www.mofa.gov.mn/new/>

Цогтбаатар, Ж. Хөдөлмөр, С. Монгол орны цөлжилтийн атлас. 2013. Геоэкологийн хүрээлэн, Swiss Agency for Development and Cooperation SDC, Байгаль Орчны Мэдээллийн Төв. Улаанбаатар хот.

Цөлжилттэй тэмцэх үндэсний хөтөлбөр, 2003, 2010. Монгол улсын Засгийн газрын 90, 141 дүгээр тогтоол.

Эмертон, Н. Эрдэнэсайхан, Б. де Вээн, Д. Цогоо, Л. Жанчивдорж, П. Сувд, Б. Энхцэцэг, Г. Гандолгор, Ч. Доржсүрэн, Д. Сайнбаяр, А. Энхбаатар. 2009. Туул голын эхийн экосистемийн эдийн засгийн үнэ цэнэ. Монгол Улс, Хэлэлцүүлгийн баримт бичиг. Зүүн Ази, Номхон далайн бүс нутгийн Тогтвортой хөгжлийн Хэлтэс. Вашингтон, хот: Дэлхийн Банк.

Ашигласан материал (Гадаад хэлээр)

Adiya, Ya. Enkhbileg, D. and Ariunbayar B. 2010. Assessment and Recommendations of National Programme on Conservation of Biodiversity Mongolia. “*Community-based Conservation of Biodiversity in the Mountain Landscape of Mongolia’s Altai Sayan Eco-Region Project*” (MON/04/G/41 39250) funded by the Netherlands Government and executed by the Ministry of Nature Environment and Tourism Mongolia and for which the UNDP serves as the international implementing agency. Ulaanbaatar.

Andreas Wilkes and Timm Tennigkeit, 2010. Carbon finance feasibility study for sustainable range management and livestock development in Mongolia. Study report for Federal Department of Foreign Affairs (FDFA), Swiss Agency for Development and Cooperation, Berne, Switzerland

Annual Progress Report 2013 of the UN-REDD Programme Fund. www.un-redd.org

Batbold, D. and Laurie, A. W. 2002. Evaluation of National Programme on Conservation of Biodiversity Mongolia. Ulaanbaatar.

Chimed-Ochir, B. Hertzman, T. Batsaikhan, N. Batbold, D. Sanjmyatav, D. Onon, Yo and

Munkhchuluun B. 2010. Filling the Gaps to Protect the Biodiversity of Mongolia. Admon Printing, Ulaanbaatar.

IUCN. 2001. IUCN Red List Categories and Criteria: Version 3.1. IUCN Species Survival Commission. IUCN, Gland and Cambridge. ii + 26 pp. (in English)

Mongolia Livestock Adaptation Project (Project for Market and Pasture Management Development) Ministry of Food, Livestock and Light Industry

MONGOLIA: Livestock Sector Study, VOLUME I – SYNTHESIS REPORT. Sustainable Development Department, East Asia and Pacific Region. Document of the World Bank. 2008

Mongolia's National Capacity Self-Assessment for Global Environmental Management and Action Plan Final Report. 2007. Ministry of Nature and Environment. pp 43. Ulaanbaatar.

Mongolian Statistical Year Book. 2013. National Statistical Office of Mongolia. Mongolia, Ulaanbaatar.

Philip Tortell, Adiyasuren Ts. Erdenesaikhan N, 2008. Institutional structures for environmental management in Mongolia. Assessment report for UNDP project "Strengthening Environmental Governance in Mongolia" (Project: Mon/07/104).

Shiirevdamba, Ts. Adiya, Ya. Ganbold, E. and Tserenkhan, G. (eds.) 2013. Mongolian Red Book. Ministry of Environment and Green Development, Admon Printing, Ulaanbaatar. (In Mongolian with English summaries).

The Conservation Measures Partnership. 2013. Open Standards for the Practice of Conservation, Version 3.0. www.conservationmeasures.org

Urgamal, M. Oyuntsetseg, B. Nyambayar, D. and Dulamsuren, Ch. 2014. Conspectus of the vascular plants of Mongolia. (Editors: Sanchir, Ch. And Jamsran, Ts.) Ulaanbaatar, Mongolia. "Admon" Press. 282 (A4) pp.

Wingard J.R. and P. Zahler. 2006. *Silent Steppe: The Illegal Wildlife Trade Crisis in Mongolia*. Mongolia Discussion Papers, East Asia and Pacific Environment and Social Development Department. Washington D.C.: World Bank.

WWF. 2014. *Living Planet Report 2014: species and spaces, people and places*. [McLellan, R., Iyengar, L., Jeffries, B. and N.Oerlemans (Eds)]. WWF, Gland, Switzerland.

